

PROJEKAT „PROMOCIJA ZAPOŠLJAVANJA U PRIVATNOM SEKTORU (PPSE)“, KOSOVO

U SARADNJI SA

MINISTARSTVOM INDUSTRIJE, PREDUZETNIŠTVA I TRGOVINE

PROCENA OBLASTI INTERVENCIJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA NA KOSOVU



ODRŽIVO TURIZMA

Razradili
Issa Torres, Besnik Krasniqi i Virtyt Gacaferri

Oktobar 2024

ODRICANJE OD ODGOVORNOSTI:

Ovaj izveštaj je podržan od strane Projekta za unapređenje zapošljavanja u privatnom sektoru (PPSE) u koordinaciji sa Ministarstvom industrije, preduzetništva i trgovine (MIPT). Iznesena mišljenja i argumenti ne odražavaju nužno zvanične stavove Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC), MIPT-a, PPSE projekta, Swisscontact-a ili Instituta Riinvest.



PREDGOVOR

Skoro deceniju, PPSE je posvećen razvoju i jačanju sektora turizma Kosova, sa jasnim fokusom na podsticanje javno-privatnih partnerstava koja pokreću planiranje i promociju destinacije, inovacije u turističkoj ponudi i sektorski rast. Ovi uspesi su potkrepljeni snažnom saradnjom sa privatnim akterima, u rasponu od turističkih i agrobiznisa do lokalnih zanatlija, farmera i vodiča. Naše putovanje obeležila je posvećenost inovacijama i održivosti. U partnerstvu sa malim i srednjim preduzećima, PPSE nije samo poboljšao kvalitet usluga, već je promovisao i održive prakse koje su od vitalnog značaja za dugoročnu konkurentnost. Dajući prioritet ekološkim pristupima, pomogli smo u postavljanju temelja tranzicije ka zelenoj ekonomiji, osiguravajući da upravljanje životnom sredinom postane sastavni deo poslovnog uspeha.

Gledajući unapred, naš fokus se izoštrava na osnaživanju kosovskih MSP-ova, poslovnih udruženja i javnih institucija da prihvate održivost kao osnovni operativni princip. Ova posvećenost je u skladu sa globalnim trendovima i strateškim ciljevima Kosova, posebno onima navedenim u Nacionalnoj strategiji razvoja 2030, Kosovskoj Turističkoj Strategiji 2024-2030, Zelenoj agendi i drugim strateškim dokumentima koji takođe odražavaju naše težnje za integracijom u Evropsku uniju.

U partnerstvu sa Ministarstvom industrije, preduzetništva i trgovine, u okviru PPSE-a je pokrenuta sveobuhvatna procena kosovskih MSP-ova u turizmu, procenjujući njihovu spremnost da usvoje održive prakse i principe zelene tranzicije. Ova inicijativa ne samo da podržava nacionalne razvojne ciljeve, već i pozicionira Kosovo kao proaktivnog igrača u širem evropskom pejzažu održivosti.

Dok se krećemo kroz eru obeleženu klimatskim promenama, sektor turizma mora se direktno suočiti sa svojim izazovima. Put napred zahteva adaptivne strategije i kolektivno delovanje svih aktera. Uključivanjem održivosti u srž turizma, štitimo biodiverzitet, podižemo lokalne zajednice i jačamo zajedničku odgovornost za izgradnju otpornih i uspešnih destinacija. Održivost je više od vodećih principa; to je temelj turističke industrije spremne za budućnost. Nudi pragmatičan odgovor na klimatske izazove, istovremeno pružajući široku korist za zajednice, preduzeća i ekosisteme.

Ova studija predstavlja zajednički napor, obogaćen uvidima i ekspertizom centralnih institucija, opština, preduzeća i udruženja. Kroz sastanke, diskusije u fokus grupama i individualne intervjue, njihovi uvidi su oblikovali nalaze i preporuke predstavljene u studiji. Naš cilj ovom studijom je strateški pregled trenutnog pejzaža u održivom turizmu, uključujući izazove, regulatorne okvire i institucionalnu dinamiku koji isti oblikuju. Osim toga, predstavljamo praktične modele, metode i alate dizajnirane da podrže implementaciju održivih turističkih projekata i inovacija. Podizanjem svesti, deljenjem znanja i mobilizacijom resursa, nastojimo da katalizujemo napredak ka zelenijoj i održivijoj turističkoj industriji na Kosovu.

Zahvaljujemo vam na vašem kontinuiranom partnerstvu i pozivamo vas da nam se pridružite u unapređenju programa održivog turizma. Zajedno možemo oblikovati budućnost koja balansira rast i ekološku odgovornost, osiguravajući trajne koristi za sve.

SADRŽAJ

1. UVOD	7
1.1 Metodologija	7
2. RAZUMEVANJE ODRŽIVOG TURIZMA	9
3. KONTEKST RAZVOJA TURIZMA NA KOSOVU	11
4. MAPIRANJE ZAINTERESOVANIH STRANA	18
5. POLITIKE PODRŠKE ODRŽIVOSTI I ZELENOJ TRANZICIJI	20
5.1 Nacionalne politike	20
5.2 EU / Nacionalne politike	29
5.3 Benčmarking politike	34
6. OPCIJE ZELENOG FINANSIRANJA I FINANSIJSKI MEHANIZMI	35
6.1 Nacionalne banke i finansijske industrije	35
6.2 Međunarodni i multilateralni mehanizmi finansiranja	38
6.3 EU finansiranje programa turizma	42
6.4 Mehanizmi/inicijative privatnog zelenog finansiranja	43
7. OCENA SPREMNOSTI SMEŠTAJNIH OBJEKATA	44
7.1 Pregled statusa održivosti odabranih smeštajnih objekata	45
7.2 Ključni izazovi i ograničenja	46
7.3 DOBRE PRAKSE	51
7.4 Ukupna procena	53
8. MOGUĆNOSTI PODRŠKE ODRŽIVOJ I ZELENOJ TRANZICIJI	54
9. ZAKLJUČCI I PREPORUKE	56
9.1 Zaključci	56
9.2 Preporuke	58
BIBLIOGRAFIJA	60
ANEKSI	62

REZIME

Ovaj izveštaj pod nazivom „Procena oblasti intervencije održivog razvoja turizma na Kosovu“ sadrži detaljnu analizu trenutnog pejzaža i budućih mogućnosti za promovisanje održivog turizma na Kosovu. Studija, koja je sprovedena u okviru projekta Unapređenje zapošljavanja u privatnom sektoru (PPSE), koji finansira Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), u saradnji sa Ministarstvom industrije, preduzetništva i trgovine (MIPT), ima za cilj da proceni spremnost MSP-ova u sektoru turizma u smislu tranzicije ka održivosti u skladu sa Strategijom nacionalnog razvoja Kosova 2030, Kosovskoj Turističkoj Strategiji 2024-2030 i ciljevima integracije u EU.

Da bi se to postiglo, primenjena metodologija uključivala je i istraživanje dokumenata i prikupljanje kvalitativnih primarnih podataka. Istraživanje dokumenata je uključivalo sveobuhvatan pregled nacionalnih i međunarodnih izvora i relevantnih politika EU. Primarni podaci prikupljeni su putem intervjua i fokus grupa sa ključnim akterima, uključujući vladina tela, smeštajne objekte, nevladine organizacije i lokalne zajednice. Ovaj kvalitativni pristup se fokusirao na tri ključne turističke destinacije: Prištinu, Peć i Prizren.

Održivi turizam, posmatran u holističkom pogledu kao nastojanje da se minimiziraju negativni uticaji na životnu sredinu, ekonomiju i društvo, uz maksimiziranje koristi za lokalne zajednice, ekosisteme i kulturnu baštinu, je u središtu ove studije. Obuhvata održivost životne sredine kroz energetske efikasnost i upravljanje otpadom, socio-kulturnu održivost kroz angažman zajednice i očuvanje kulture, i ekonomsku održivost promovisanjem lokalnih izvora i ekonomske inkluzivnosti.

Kosovo, sa svojim bogatim prirodnim pejzažima i kulturnom raznolikošću, nudi značajan potencijal za razvoj turizma. Sektor turizma je doživeo značajnu ekspanziju od nezavisnosti, dajući značajan doprinos privredi. Međutim, izazovi kao što su ograničeni smeštajni kapaciteti i visoka neformalnost utiču na tačnost turističkih podataka i ukupan razvoj sektora.

Ključni akteri u industriji turizma Kosova uključuju vladina tela kao što su MIPT, MŽSPPI, MKOS i MPŠRR, opštine, subjekte privatnog sektora i organizacije civilnog društva. Ovi akteri igraju ključnu ulogu u promovisanju održivog turizma kroz kreiranje politika, razvoj infrastrukture i angažman zajednice. Iako je Kosovo uspostavilo pravni i politički okvir, uključujući Zakon o turizmu, Nacionalnu strategiju razvoja Kosova 2030, i nedavno usvojenu Strategiju turizma Kosova sa vizijom do 2030 i Akcioni plan 2024-2026, implementacija je i dalje fragmentisana. Nacionalni propisi često ne uspevaju da efikasno odgovore na lokalne potrebe, ali strategije na opštinskom nivou, posebno u Prištini, Peći i Prizrenu, pokazuju više obećanja naglašavajući održivost za očuvanje kulturnih i prirodnih dobara.

Opcije zelenog finansiranja su od vitalnog značaja za podršku održivoj tranziciji sektora turizma Kosova. Nacionalne banke poput ProCredit banke i Raiffeisen banke nude zelene kredite za projekte energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije. Međunarodni i multilateralni mehanizmi finansiranja, uključujući one iz Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD) i donatorske inicijative poput projekta PPSE ili projekta Podsticanje mogućnosti zapošljavanja i rasta (FEGO), pružaju dodatnu podršku, između ostalog. Međutim, potrebni su više prilagođeni finansijski proizvodi koji su posebno usmereni na sektor turizma kako bi se prevladali visoki troškovi povezani sa nadogradnjom održivosti.

¹ <https://mint.rks-gov.net/Page.aspx?id=2,3,1658>

Procena spremnosti smeštajnih objekata otkriva raznolik krajolik u praksi održivosti. Urbane oblasti poput Prištine pokazuju veću spremnost u poređenju sa ruralnim oblastima, gde su visoki troškovi nadogradnje, ograničen pristup zelenom finansiranju i nedostatak svesti i obuke o održivim praksama značajne prepreke. Uprkos ovim izazovima, nekoliko ustanova je uspešno implementiralo održive inicijative, naglašavajući potencijal za šire usvajanje uz adekvatnu podršku. Primeri uključuju mere energetske efikasnosti sa postavljanjem solarnih panela, prakse smanjenja otpada i turističke projekte u zajednici, jačanje lokalnih lanaca vrednosti i stvaranje mogućnosti za lokalno zapošljavanje.

Studija zaključuje da iako je Kosovo napravilo značajne korake ka održivom turizmu, ostaje nekoliko izazova. Ključne preporuke uključuju jačanje finansijske podrške i podsticaja, jačanje regulatornih okvira, povećanje svesti i obuke, podsticanje saradnje aktera, korišćenje lokalnih resursa, podršku razvoju infrastrukture, promovisanje digitalne tranzicije i poboljšanje implementacije politike. Konkretno, razvoj pristupačnih opcija zelenog finansiranja, uvođenje poreskih olakšica, uspostavljanje čvrstih ekoloških propisa, pokretanje ciljanih kampanja podizanja svesti i ulaganje u ekološki prihvatljivu infrastrukturu ključni su koraci ka postizanju ovih ciljeva.

Realizacijom ovih preporuka, Kosovo može da izgradi otporniji i održiviji sektor turizma, povećavajući svoju konkurentnost i istovremeno doprinoseći očuvanju životne sredine i razvoju lokalne zajednice. Uspešna primena ovih strategija će obezbediti da kosovska industrija turizma ne samo da napreduje, već to čini na način koji koristi životnoj sredini, privredi i društvu u celini. Ovaj holistički pristup će pozicionirati Kosovo kao vodeći primer održivog razvoja turizma u regionu, u skladu sa globalnim trendovima održivosti i ciljevima integracije u EU.



1. UVOD

Ovaj izveštaj pod nazivom „Procena oblasti intervencije održivog razvoja turizma na Kosovu“ sadrži detaljnu analizu trenutnog pejzaža i budućih mogućnosti za promovisanje održivog turizma na Kosovu. Studija, koju je sproveo projekat Unapređenje zapošljavanja u privatnom sektoru (PPSE), koji finansira Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), u saradnji sa Ministarstvom industrije, preduzetništva i trgovine (MIPT), ima za cilj da proceni spremnost MSP-ova u turizmu u smislu tranzicije ka održivosti u skladu sa Strategijom nacionalnog razvoja Kosova 2030, Kosovskoj Turističkoj Strategiji 2024-2030 i ciljevima integracije u EU.

Nacionalna strategija razvoja Kosova 2030. postavlja osnovu za napore PPSE-a, naglašavajući inovacije, konkurentnost i cirkularnu ekonomiju za snažno poslovno okruženje. Sektor turizma doživeo je napredak u zakonodavstvu i podsticaj za održivi razvoj, usklađen sa globalnim principima održivosti i politikama EU. Decenijski rad PPSE-a doprineo je zelenim inicijativama, podržavajući mala i srednja preduzeća u usvajanju održivih praksi i tehnologija, što je ključno za integraciju Kosova u međunarodna tržišta i lance vrednosti.

Obrazloženje intervencije je da se analizira spremnost kosovskih MSP-ova u turizmu u smislu tranzicije ka održivosti, u skladu sa strategijom 2030 i ciljevima integracije u EU. Procena identifikuje mogućnosti i izazove za lokalne preduzetnike, sa ciljem da definiše intervencije koje podržavaju njihov prelazak na održive i ekološki prihvatljive poslovne prakse, na kraju povećavajući konkurentnost Kosova i podstičući ekonomski prosperitet u čistoj sredini.

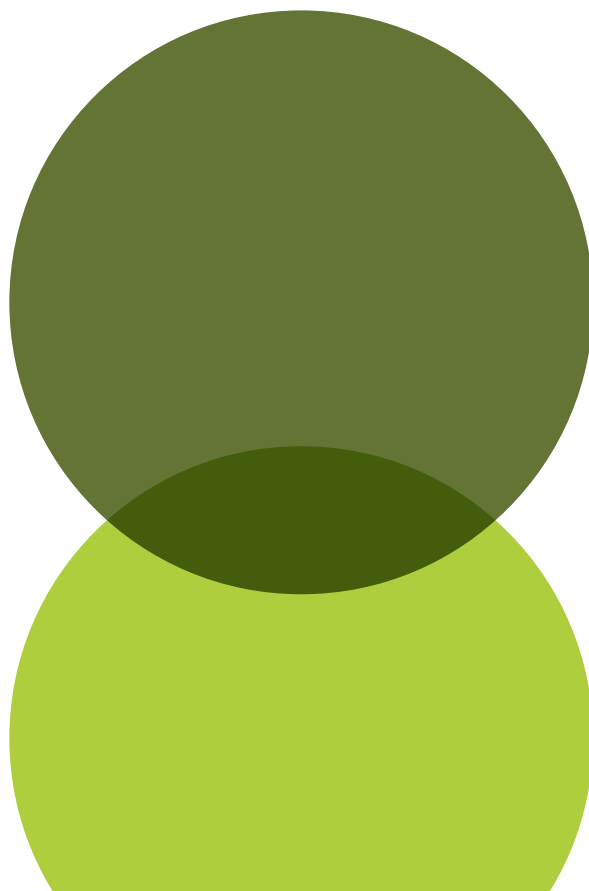
Dokument sadrži devet odeljaka: 1) Uvod, uključujući metodologiju, 2) Razumevanje održivog turizma, 3) Kontekst razvoja turizma na Kosovu, 4) Mapiranje zainteresovanih strana, 5) Politike podrške održivoj i zelenoj tranziciji, 6) Zelene opcije finansiranja i finansijskih mehanizama, 7) Procena spremnosti smeštajnih objekata, 8) Mogućnosti podrške održivoj i zelenoj tranziciji i 9) Zaključci i preporuke.

1.1 METODOLOGIJA

Metodologija za ovu studiju uključivala je kombinaciju istraživanja dokumenata i kvalitativnog pristupa prikupljanju primarnih podataka.

Istraživanje dokumenata

Komponenta istraživanja dokumenata uključivala je sveobuhvatan pregled različitih izvora na nacionalnom i međunarodnom nivou, sa posebnim naglaskom na dokumente Evropske unije. Izvori su uključivali nacionalne izveštaje kao što su Nacionalna strategija razvoja Kosova 2030, pravni okviri poput Zakona o turizmu i strateški opštinski planovi. Studije specifične za industriju i akademski istraživački radovi takođe su konsultovani radi prikupljanja empirijskih podataka i teorijske perspektive o održivom razvoju turizma, ekonomskom uticaju turizma i procenama politika relevantnih za region Zapadnog Balkana. Osim toga, revidirani su međunarodni i EU dokumenti, uključujući Evropski zeleni dogovor i Tranzicioni put EU za turizam, kako bi se nalazi uskladili sa širim smernicama politike. Oni su navedeni u konačnoj bibliografiji.



1.1 METODOLOGJIA

Kvalitativni pristup prikupljanju primarnih podataka

Kvalitativni pristup je uključivao vođenje intervjua, sastanaka i fokus grupe sa ključnim akterima i institucijama koje se odnose na sektor turizma. U početku je održana fokus grupa sa svim zainteresovanim stranama kako bi se steklo opšte razumevanje lokalne situacije u sektoru turizma, uključujući pitanja održivosti i cirkularne ekonomije. Nakon toga usledili su pojedinačni intervjui sa akterima iz vlade, opština, smeštajnih objekata, nevladinih organizacija i organizacija civilnog društva kako bi se stekao detaljniji uvid u razvoj turizma, ključne izazove i prepreke, te mogućnosti u sektoru turizma, posebno u vezi sa potencijalom cirkularne ekonomije i održivosti.

Izbor smeštajnih objekata se fokusirao na hotele i smeštaj u tri ključne turističke destinacije na Kosovu: Prištini, Peći i Prizrenu. Ovi regioni imaju najveću koncentraciju hotela i smeštaja, koji predstavljaju 80% ukupnih turističkih poseta na Kosovu u 2022. prema Kosovskoj agenciji za statistiku. Devet smeštajnih objekata, uključujući srednje velike hotele, male hotele i pansionere, odabrano je kako bi se osigurala varijacija podataka i pružilo sveobuhvatno razumevanje izazova i prepreka u sektoru. Izbor je imao za cilj da prikupi uvide iz različitih objekata kako bi se bolje razumele prakse održivosti u različitim tipovima smeštaja. Pored individualnih intervjua, tri hotela su učestvovala i u fokus grupi, dodatno obogaćujući prikupljene podatke.

Tokom prikupljanja podataka, kvalitativna obrada podataka uključivala je evidentiranje i transkripciju, klasifikaciju i kategorizaciju tema i tačaka (tematskih jedinica) za pronalaženje i analizu. Za tumačenje podataka korišćena je analiza tematskog okvira, s fokusom na kvalitativni uvid u relevantna pitanja i obrazloženje nalaza i preporuka. Pravni okvir i relevantni propisi su upoređeni na osnovu nalaza iz relevantnih oblasti politike EU.

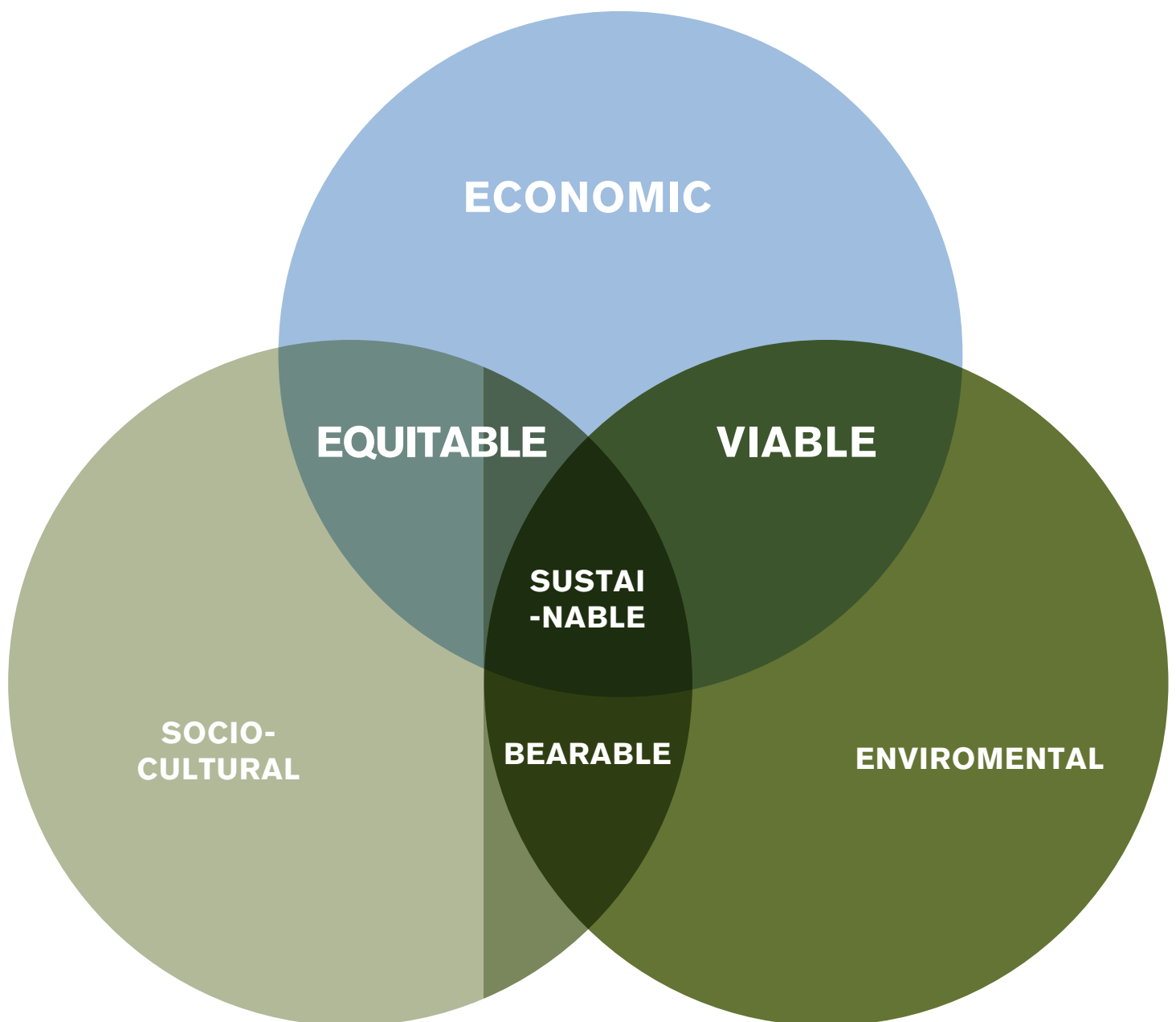
Nalazi ovog istraživanja su sintetizovani kako bi se pružila sveobuhvatna analiza stanja održivog razvoja turizma na Kosovu, naglašavajući kako dostignuća tako i oblasti kojima je potrebna dodatna pažnja.



2. 2. RAZUMEVANJE ODRŽIVOG TURIZMA

Održivi turizam je holistički pristup putovanjima i ugostiteljstvu koji ima za cilj minimiziranje negativnih uticaja na životnu sredinu, ekonomiju i društvo uz maksimiziranje koristi za lokalne zajednice, ekosisteme i kulturnu baštinu. Ukorenjen je u principima održivog razvoja, nastojeći osigurati da se turističke aktivnosti odvijaju na način koji je ekološki održiv, društveno pravičan i ekonomski održiv, tako da generacije koje dolaze takođe mogu imati koristi od toga. UNWTO ga definiše kao „turizam koji u potpunosti uzima u obzir svoje sadašnje i buduće ekonomske, društvene i ekološke uticaje, ispunjavajući potrebe posetilaca, industrije, životne sredine i zajednica domaćina“.

Kada se primenjuju prakse održivosti, to znači osigurati da se uzmu u obzir tri dimenzije, kao što je prikazano na grafikonu u nastavku (Slika 1).



SLIKA 1 DIMENZIJE ODRŽIVOSTI

Održivost životne sredine uključuje prakse koje smanjuju ekološki otisak turističkih aktivnosti. Ovo uključuje:

- **Energetska efikasnost:** Sprovođenje mera za uštedu energije kao što je korišćenje obnovljivih izvora energije (npr. solarni paneli), energetska efikasna rasveta i uređaji.
- **Očuvanje vode:** Implementacija tehnologija i praksi za uštedu vode, kao što su uređaji sa malim protokom, sistemi za reciklažu sive vode i sakupljanje kišnice.
- **Upravljanje otpadom:** Smanjenje stvaranja otpada kroz recikliranje, kompostiranje i minimiziranje plastike za jednokratnu upotrebu i pravilno odlaganje i upravljanje otpadom.
- **Očuvanje prirodnih resursa:** Zaštita i očuvanje prirodnih staništa i biodiverziteta minimiziranjem narušavanja divljih životinja i prirodnih krajolika i promovisanjem aktivnosti koje ne štete životnoj sredini.

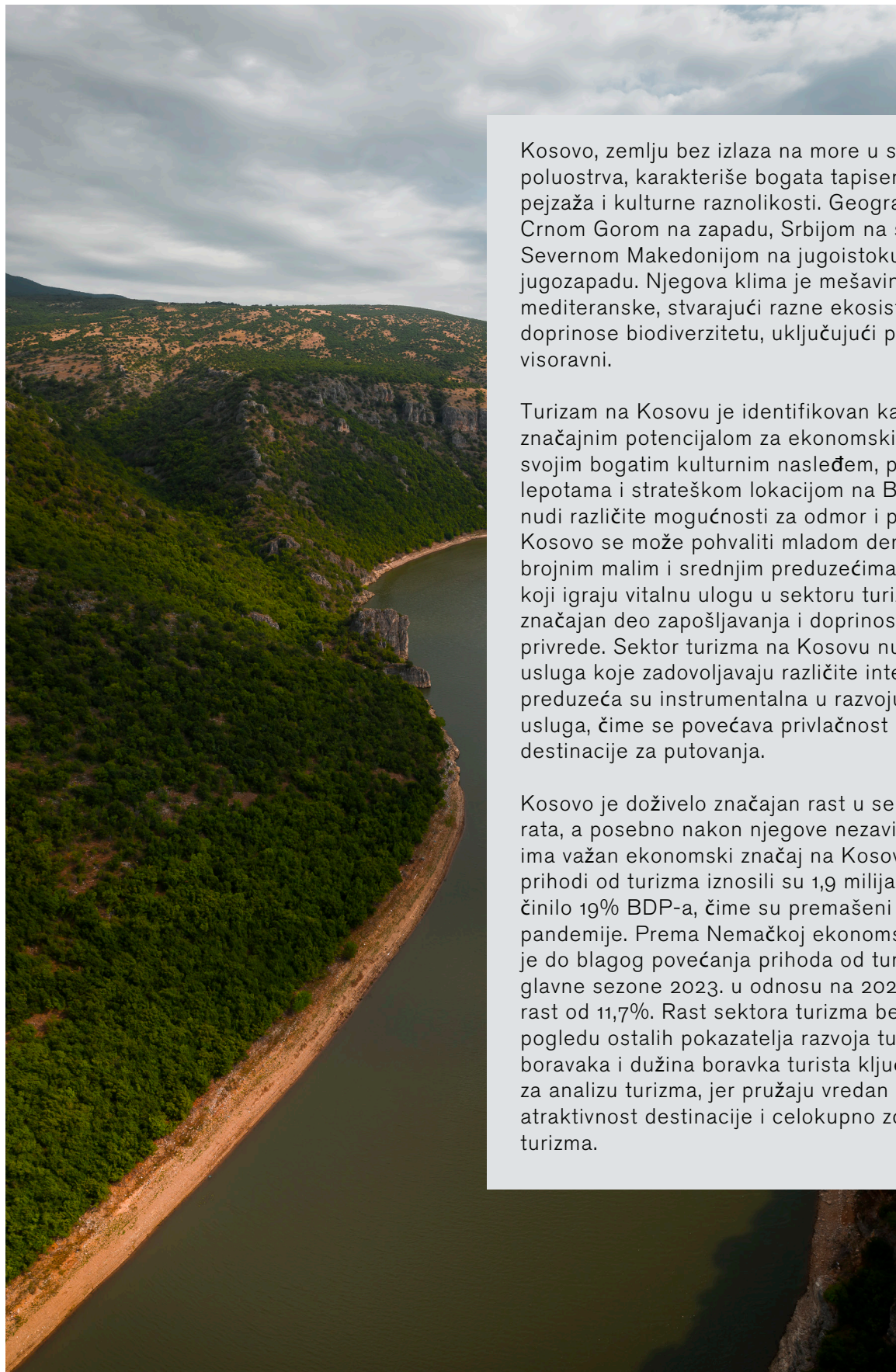
Socio-kulturna održivost fokusira se na očuvanje kulturnog integriteta lokalnih zajednica i osiguravanje da turizam pozitivno doprinosi njihovoj društvenoj dobrobiti. Ključne prakse uključuju:

- **Angažovanje zajednice:** Uključivanje lokalnih zajednica u planiranje turizma i procese donošenja odluka kako bi se osiguralo da se uzmu u obzir njihove potrebe i perspektive.
- **Očuvanje kulture:** Promovisanje i poštovanje lokalne tradicije, običaja i nasleđa. Ovo uključuje podršku kulturnim događajima, lokalitetima baštine i lokalnim zanatlijama.
- **Pravične prakse zapošljavanja:** Obezbeđivanje pravičnih plata i uslova rada za zaposlene u sektoru turizma. Promovisanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje marginalizovanih grupa kroz mogućnosti zapošljavanja i obuke.

Ekonomska održivost ima za cilj stvaranje dugoročne ekonomske koristi za lokalne zajednice i širu privredu. Prakse održivog turizma u ovoj oblasti uključuju:

- **Lokalni izvor:** Davanje prioriteta korišćenju lokalno proizvedene robe i usluga za podršku lokalnim preduzećima i smanjenje ugljeničnog otiska povezanog s transportom.
- **Ekonomska inkluzivnost:** Osigurati da se turističke koristi ravnopravno raspodele među lokalnim zajednicama, posebno na one koji su u ekonomski nepovoljnom položaju.
- **Održivi poslovni modeli:** Usvajanje poslovnih praksi koje su dugoročno ekonomski održive, povećavajući kvalitet i konkurentnost, kao i otpornost.

3.KONTEKST RAZVOJA TURIZMA NA KOSOVU



Kosovo, zemlju bez izlaza na more u srcu Balkanskog poluostrva, karakteriše bogata tapiserija prirodnih pejzaža i kulturne raznolikosti. Geografski se graniči sa Crnom Gorom na zapadu, Srbijom na severu i istoku, Severnom Makedonijom na jugoistoku i Albanijom na jugozapadu. Njegova klima je mešavina kontinentalne i mediteranske, stvarajući razne ekosisteme koji doprinose biodiverzitetu, uključujući planine, ravnice i visoravni.

Turizam na Kosovu je identifikovan kao sektor sa značajnim potencijalom za ekonomski rast i razvoj. Sa svojim bogatim kulturnim nasleđem, prirodnim lepotama i strateškom lokacijom na Balkanu, Kosovo nudi različite mogućnosti za odmor i poslovni turizam. Kosovo se može pohvaliti mladom demografijom, sa brojnim malim i srednjim preduzećima i preduzetnicima koji igraju vitalnu ulogu u sektoru turizma, stvarajući značajan deo zapošljavanja i doprinoseći rastu privrede. Sektor turizma na Kosovu nudi niz proizvoda i usluga koje zadovoljavaju različite interese. Ova preduzeća su instrumentalna u razvoju inovativnih usluga, čime se povećava privlačnost Kosova kao destinacije za putovanja.

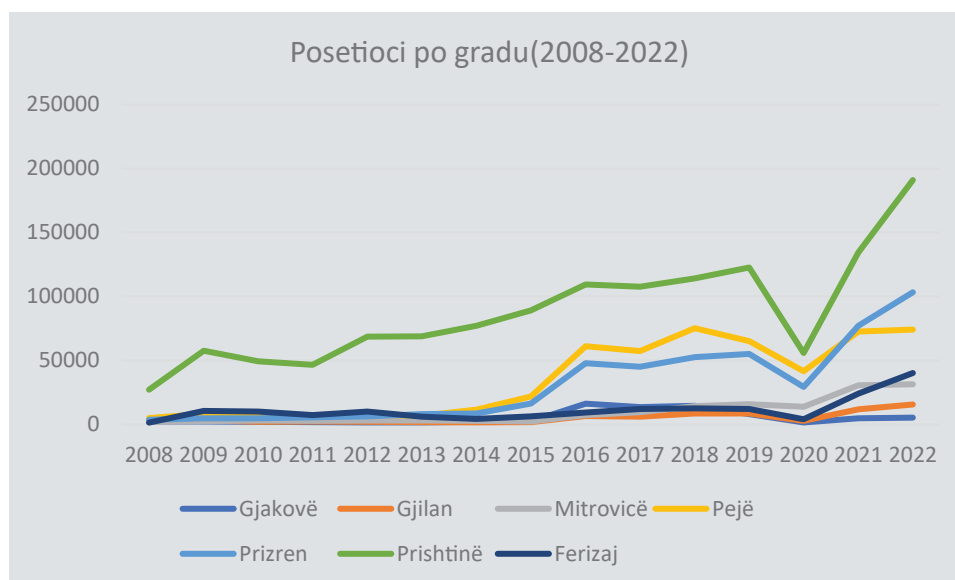
Kosovo je doživelo značajan rast u sektoru turizma od rata, a posebno nakon njegove nezavisnosti. Turizam ima važan ekonomski značaj na Kosovu. U 2022. godini prihodi od turizma iznosili su 1,9 milijardi evra, što je činilo 19% BDP-a, čime su premašeni nivoi pre pandemije. Prema Nemačkoj ekonomskoj grupi, došlo je do blagog povećanja prihoda od turizma nakon glavne sezone 2023. u odnosu na 2022., što pokazuje rast od 11,7%. Rast sektora turizma beleži se i u pogledu ostalih pokazatelja razvoja turizma. Broj boravaka i dužina boravka turista ključni su pokazatelji za analizu turizma, jer pružaju vredan uvid u atraktivnost destinacije i celokupno zdravlje sektora turizma.

² Sektor turizma na Kosovu: ekonomski značaj i potencijal https://www.german-economic-team.com/wp-content/uploads/2023/12/GET_KOS_PB_09_en-1.pdf

Slike 2 i 3

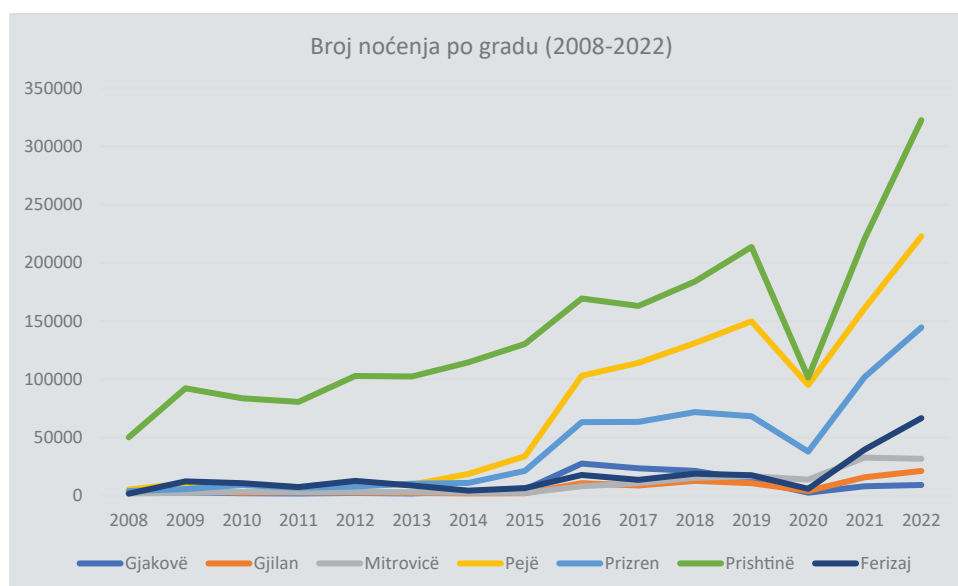
sadrže sveobuhvatan pregled godišnjih trendova posetilaca u sedam ključnih gradova na Kosovu, prikazujući broj posetilaca i broj noćenja u različitim regionima od 2008. do 2022. godine. Ukupan broj posetilaca na Kosovu generalno se povećao tokom godina, sa značajnim porastom sa 44.294 u 2008. na 460.467 u 2022. godini, ili 940% u tom periodu. Podaci pokazuju posebno naglo povećanje broja posetilaca od 2021. do 2022. godine, premašujući nivoe pre pandemije. Što se tiče regionalnih varijacija, Priština dosledno beleži najveći broj posetilaca i noćenja, dostižući maksimum od skoro 200.000 i 322.446 noćenja u 2022. godini, što ukazuje da posetioци imaju tendenciju da ostanu duže u glavnom gradu. Peć i Prizren takođe pokazuju veliki broj noćenja, sa 222.680 i 144.495 noćenja u 2022. godini, ističući njihov značaj kao ključne turističke destinacije. Mitrovica, Gnjilane i Đakovica beleže umeren porast, sa приметnim porastom broja posetilaca od 2015. godine pa nadalje. Uroševac, iako na početku sa najnižim brojevima, beleži značajan porast, posebno nakon 2014.

Slika 2 Broj posetilaca po gradu (2008-2022)



Izvor: Vlastiti elaborat sa podacima Agencije za statistiku Kosova, 2024

Slika 3 Broj noćenja po gradu (2008-2022)



Izvor: Vlastiti elaborat sa podacima Agencije za statistiku Kosova, 2024

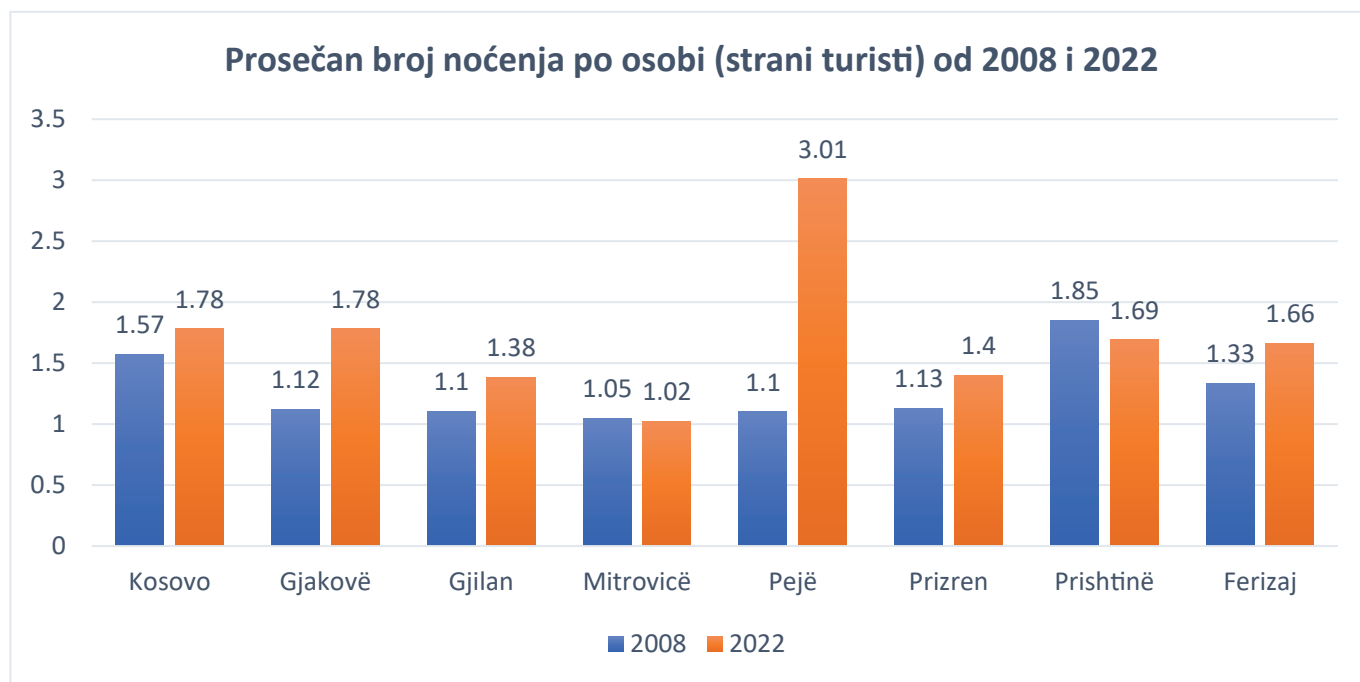
Dužina boravka turista je još jedan važan pokazatelj za analizu u destinaciji. Slika 4 predstavlja podatke o prosečnom broju noćenja po osobi u različitim regionima Kosova od 2008. do 2022. godine. Ovi podaci otkrivaju nekoliko važnih trendova i obrazaca u sektoru turizma u različitim regionima zemlje. Ukupno povećanje prosečnog broja noćenja po osobi na Kosovu, sa 1,57 noćenja u 2008. na 1,78 noćenja u 2022. godini, ukazuje na rastuće interesovanje za Kosovo kao turističku destinaciju. Ovaj trend odražava poboljšanje turističke infrastrukture i sve veću privlačnost zemlje.

Regionalne razlike u prosečnom broju noćenja po osobi su značajne. Peć, na primer, pokazuje značajno povećanje u ovoj matrici. U 2008. godini turisti u Peći su u proseku boravili samo 1,1 noć, ali do 2022. godine, ova cifra se skoro utrostručila na 3,01 noć. Ovo odražava značajan napredak u pozicioniranju Peći kao turističke destinacije, uglavnom zbog prirodnih lepota regiona, posebno Rugove, i tekućih ulaganja u turističke proizvode i infrastrukturu. Porast broja noćenja ukazuje na to da turisti sada pronalaze više da vide i rade u ovoj oblasti, učvršćujući Peć kao jednu od najstabilnijih destinacija na turističkoj mapi Kosova.

Nasuprot tome, regioni kao što su Gnjilane i Mitrovica pokazuju više fluktuacija u prosečnom boravku, obično imaju niže proseke u poređenju sa Prizrenom i Peći. Ove fluktuacije mogu biti posledica manje razvijene turističke infrastrukture ili manjeg broja turističkih atrakcija visokog profila. Međutim, ove regije predstavljaju mogućnosti za rast kroz ciljani razvoj turizma i marketinške strategije.

Uticaj pandemije COVID-19 evidentan je u podacima, s приметnim padom u prosečnim noćenjima u 2020. Međutim, postoji jasan oporavak u 2021. i 2022., u skladu s globalnim obrascima oporavka turizma. Otpornost i oporavak sektora turizma na Kosovu obećavaju, što sugerise da su preduzete efikasne mere za prilagođavanje i privlačenje turista nakon pandemije.

Slika 4 Prosečan broj noćenja po osobi (strani turisti)



Izvor: sopstveni elaborat sa podacima Agencije za statistiku Kosova, 2024

Geografsko poreklo dolaznih turista

Kosovo doživljava visok rast turizma iz stranih zemalja. Sa izuzetkom albanskih posetilaca, zbog jedinstvenih karakteristika pripadnosti istom narodu, glavni strani turisti na Kosovu dolaze iz zemalja EU. Tabela 1 u nastavku, u kojoj su prikazani podaci Agencije za statistiku Kosova, pokazuje da je Albanija najveći izvor stranih posetilaca na Kosovu, sa 21,59% od ukupnog broja posetilaca u 2022. Posetioci iz dijaspe su važan izvor sa Nemačkom sa 11,68% od ukupnog broja posetilaca, a slede Švajcarska (9,54%), Turska (5,93%) i SAD (4,47%) koji takođe značajno doprinose prilivu stranih turista. Ostale zemlje koje predstavljaju manji procenat prikazane su u tabeli.

Ova analiza pokazuje da je Kosovo tokom godina doživelo značajan porast turizma, uz značajne doprinose iz različitih zemalja, posebno iz regiona i Zapadne Evrope. Podaci odražavaju rastuću popularnost Kosova kao turističke destinacije i sve veći angažman međunarodne zajednice u zemlji.

Iz perspektive održivog razvoja turizma, važno je napomenuti da su većina turista iz EU aktivni turisti koji preferiraju hotele koji primenjuju principe održivog turizma, vodeći računa o životnoj sredini, klimi i resursima. Prema izveštaju Booking.com-a, 76% putnika želi putovati održivo i traži smeštaj koji podržava upravljanje životnom sredinom i prakse održivosti.

Tabela 1 Broj i poreklo stranih posetilaca u 2022

Zemlja porekla	Broj posetilaca	%
Albanija	64237	21.59
Nemačka	34751	11.68
Švajcarska	28395	9.54
Turska	17638	5.93
SAD	13288	4.47
Makedonija	12055	4.05
Srbija	9695	3.26
Italija	8327	2.8
Austrija	8087	2.72
UK	7914	2.66
Hrvatska	6704	2.25
Francuska	5736	1.93
Crna Gora	5639	1.89
Belgija	4541	1.53
Slovenija	3685	1.24
Holandija	3258	1.09
Grčka	2274	0.76
Poljska	2259	0.76
Bosna i Hercegovina	2101	0.71
Španija	1856	0.62
Ostalo	55147	18.53
Ukupno	297588	100%

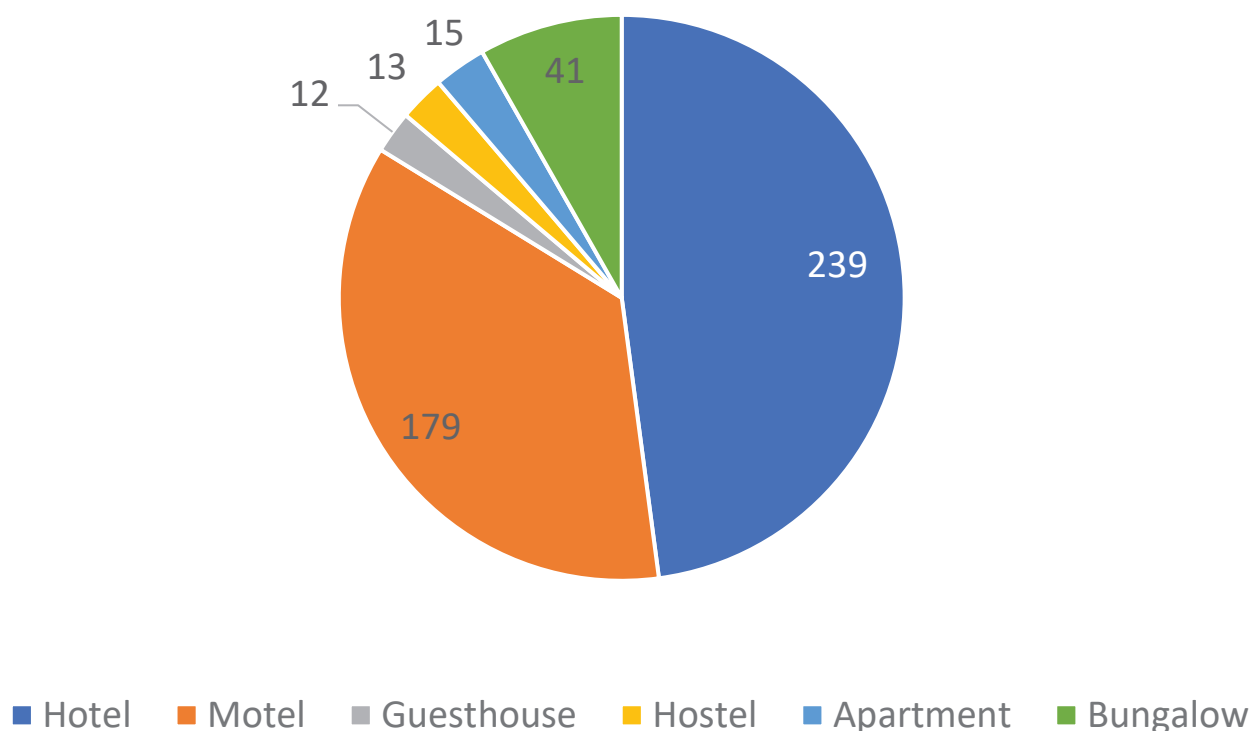
Izvor: Agencija za statistiku Kosova, 2024

SMEŠTAJNI KAPACITETI

Kosovo se i dalje suočava sa ograničenim smeštajnim kapacitetima kako bi privuklo i ugostilo veći priliv potencijalnih turista u budućnosti. Tokom petogodišnjeg perioda Kosovo je doživelo blagi rast (2018-2022). Ukupan broj smeštajnih jedinica na Kosovu porastao je sa 466 u 2018. na 499 u 2022. (Slika 5). Broj soba je porastao sa 7.077 u 2018. na 7.551 u 2022. godini, dok se broj kreveta povećao sa 11.101 u 2018. na 11.811 u 2022. (Slika 6). Ovaj trend ukazuje na sveukupni rast smeštajnih kapaciteta, odražavajući opštu ekspanziju u ugostiteljskom sektoru. Međutim, svaka politika za privlačenje većeg broja turista može se suočiti s ograničenjima ponude za smeštaj potencijalnog povećanja turista. Međutim, i dalje, veliki deo raspoloživog hotelskog kapaciteta ostaje neiskorišćen s prosečnom stopom popunjenosti od samo 18,5% u 2022.

Slika 5 Smeštajne jedinice u 2022.

Smeštajne jedinice u 2022

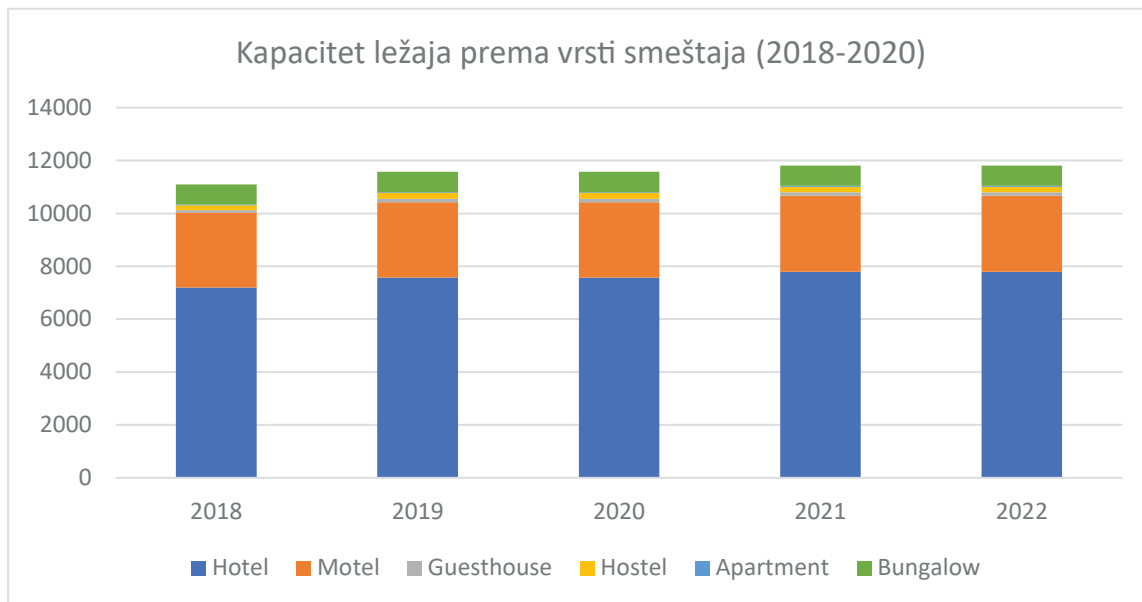


Izvor: sopstveni elaborat sa podacima Agencije za statistiku Kosova, 2024

⁴ Želite odsesti u održivom hotelu? Ove evropske zemlje imaju najviše takvih hotela prema booking.com <https://www.euronews.com/travel/2023/10/24/want-to-stay-at-a-sustainable-hotel-these-european-countries-have-the-most-according-to-bo> (pristupljeno 12. juna 2024)

⁵ https://www.german-economic-team.com/wp-content/uploads/2023/12/GET_KOS_PB_09_en-1.pdf

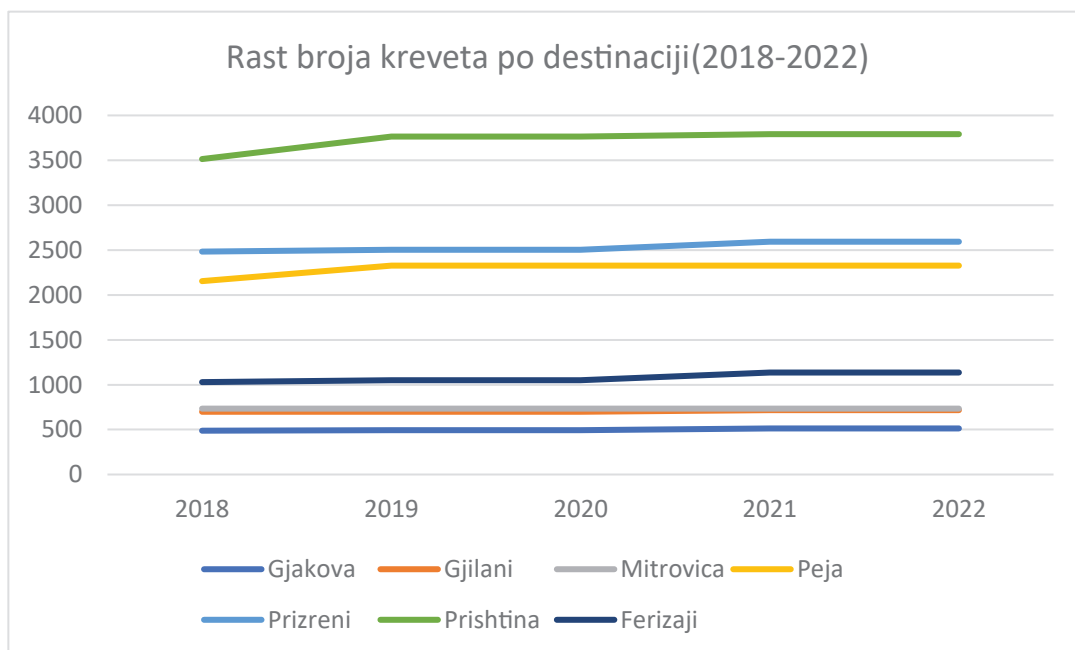
Slika 6 Kapacitet ležaja prema vrsti smeštaja (2018-2020)



Izvor: sopstveni elaborat sa podacima Agencije za statistiku Kosova, 2024

Podaci ukazuju na stabilan rast smeštajnih kapaciteta na Kosovu od 2018. do 2022. godine. Ovaj rast se odražava na različite tipove smeštaja, pri čemu hoteli pokazuju najznačajnije povećanje jedinica, soba i kreveta. Regionalna distribucija pokazuje da Priština ima najveću koncentraciju smeštajnih kapaciteta, a slede Peć i Prizren (Slika 7). Ove tri regije beleže porast broja smeštajnih jedinica, uz proporcionalni rast soba i kreveta; broj kreveta je povećan sa 2154 u 2018. na 2327 u 2022. u Peći, u Prizrenu sa 2483 u 2018. na 2593 u 2022. i u Prištini sa 3514 u 2018. na 3791 u 2022. godini).

Slika 7 Rast broja kreveta po destinaciji (2018-2020)



Izvor: sopstveni elaborat sa podacima Agencije za statistiku Kosova, 2024

Uprkos uočenom rastu i niskoj stopi popunjenosti, Kosovo se i dalje suočava sa izazovima u vezi sa svojim hotelskim i smeštajnim kapacitetima. Iako je došlo do proširenja, kapaciteti su i dalje ograničeni u poređenju sa rastućom potražnjom za smeštajem u turizmu i poslovnim putovanjima u regionu. Ovo ograničenje može omesti puni potencijal razvoja turizma na Kosovu, zahtevajući ciljane investicije za dalje proširenje i modernizaciju ugostiteljskog sektora kako bi se ispunili međunarodni standardi i potražnja.

Takođe je važno uzeti u obzir da bi neformalnost u sektoru turizma mogla biti visoka na Kosovu. Neformalni smeštaj, poput neregistrovanih pansiona ili privatnih iznajmljivanja, možda neće biti u potpunosti obuhvaćen službenim statistikama. To bi moglo značiti da je stvarni broj noćenja turista čak i veći od prijavljenih. Visok nivo neformalnosti takođe može uticati na tačnost podataka u vezi sa prosečnim boravkom i ukupnim uticajem turizma.

Važno je pozvati se na nekretnine za iznajmljivanje za odmor navedene na stranicama kao što je Airbnb. Iako ne postoje zvanične statistike o ovim nekretninama i brojevi mogu varirati, onlajn pretraga u julu 2024. pokazala je 270 nekretnina navedenih u Prištini, 144 u Prizrenu i 104 u Peći. Osim toga, dodatne nekretnine se mogu pronaći izvan glavnih gradova u nizu tipova smeštaja, uključujući apartmane, pansione s doručkom, kuće, vile, vikendice i jedinstvene smeštaje, između ostalog, a neke procene ukazuju na više od 1000 nekretnina.

U zaključku, analiza prosečnih noćenja po osobi u regionima Kosova otkriva pozitivan ukupni trend sa značajnim regionalnim varijacijama.



⁶ <https://beamexchange.org/practice/programme-index/111/>

4. MAPIRANJE ZAINTERESOVANIH STRANA

Ovaj odeljak sadrži kratak pregled ključnih zainteresovano strana i njihovih funkcija u turističkoj industriji na Kosovu. Identifikovanje relevantnih zainteresovanih strana i evaluacija njihovog potencijala za veće učešće u održivom razvoju je od ključnog značaja. Ključne zainteresovane strane uključuju Odeljenje za turizam pri MIPT-u, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Ministarstvo Kulture, Omladine i Sporta, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja i Ministarstvo životne sredine, prostorno planiranje i infrastrukturu, kao i razne opštine i relevantne organizacije civilnog društva, koje podržavaju vitalne zelene inicijative. Svaki od ovih aktera igra ključnu ulogu u promovisanju inicijativa održivog razvoja.

Radi jasnoće, glavne zainteresovane strane su kategorizovane i ilustrovane u mapiranju zainteresovanih strana u nastavku (**Tabela 2**).

Tabela 2 Mapiranje zainteresovanih strana na Kosovu u održivom turizmu

Grupa zainteresovanih strana	Podgrupa strana zainteresovanih	Uloga	Ključne funkcije	Potencijal za podršku održivoj/zelenoj tranziciji
Vladina tela/agencije	Ministarstvo industrije, preduzetništva i trgovine (MIPT) (Odeljenje za turizam)	Kreiranje politika, regulatorni okvir i strateško planiranje za sektor turizma	- Dizajn politike, - Zakoni o turizmu - Formulisanje i sprovođenje turističkih politika; Promocija turizma	- Regulatorna podrška za uvođenje podsticaja kroz zakone - Može promovisati eko-turizam i održive trgovinske prakse, podsticati zelene poslovne sertifikate - Predlaže različite šeme podsticaja za održivi turizam za druge sprovedbene agencije u okviru MIPT-a.
	Ministarstvo životne sredine, prostornog planiranja i infrastrukture (MŽSPPI)	Kreiranje politike, regulatorni okvir i strateško planiranje za održivost životne sredine,	- Upravljanje zaštićenim područjima - Promovisanje održivih praksi - Podrška turističkoj infrastrukturi	- Centralno u sprovođenju ekoloških propisa, promovisanju zelenih infrastrukturnih projekata i prostornom planiranju za održivi razvoj - Stimuliše čisto okruženje i pravilno upravljanje otpadom
	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MPŠRR)	Poljoprivredni i ruralni razvoj, strateški okvir za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju	- Poljoprivredna politika, upravljanje šumama, ruralni razvoj uključujući turizam - Cirkularna ekonomija i agroturizam, eko-turizam	Može podržati održive poljoprivredne prakse, promovisati agrošumarstvo i podsticati ruralne zelene inicijative, posebno u zaštićenim područjima i ruralnom turizmu
	Ministarstvo ekonomije	Priprema javne politike, izrađuje zakonske akte, donosi podzakonske akte, sprovodi ih, kao i utvrđuje obavezne standarde u oblasti energetike i drugih sektora	Formulisanje i implementacija ekonomske politike	- Može integrisati održivost u ekonomske politike, podržati zelene industrije i tehnologije - Preko implementacionih agencija Fond za energetska efikasnost može podržati cirkularnu ekonomiju u turizmu.
	KIESA Kosovska agencija za promociju investicija	Poslovna i investiciona podrška	Promocija investicija, usluge poslovne podrške	- Može privući i podržati investicije u zelene tehnologije i održiva poslovanja - Može uvesti u buduću grant šemu turizam (hotel i smeštaj)
	Agencija za razvoj poljoprivrede	Podrška razvoju poljoprivrede	Implementacija projekata razvoja poljoprivrede (grantovi i subvencije za razvoj poljoprivrede uključujući ruralni i održivi turizam)	- Može podržati i finansirati održive poljoprivredne projekte, promovisati ekološki prihvatljive poljoprivredne prakse - Može podržati lokalne farme i proizvođače u prehrambenoj industriji koji mogu biti podrška lancu vrednosti hotela i restorana – zajednički predviđeni za promovisanje cirkularnosti u lancu vrednosti
	Fond za energetska efikasnost na Kosovu	Promoter energetske efikasnosti	Finansiranje projekata energetske efikasnosti, davanje grantova i kredita za sektor turizma	Može značajno smanjiti potrošnju energije, promovisati obnovljive izvore energije i podržati prakse održive energije u hotelima i smeštajnim jedinicama
	Opštine (Peć, Prizren, Priština)	Strategije turizma lokalne samouprave na lokalnom nivou; Lokalna uprava i implementacija politike turizma.	- Lokalna uprava, javne usluge, razvoj infrastrukture - Upravljanje lokalnim turističkim resursima - Implementacija inicijativa održivosti na nivou zajednice	- Može implementirati lokalne zelene inicijative, promovisati održivo urbano planiranje, efikasno upravljati lokalnim resursima - Osmišljavanje podsticaja za održivu poslovnu praksu
Privatni sektor	Smeštajni objekti (Hotel City Inn, Nartel, Grand Boutique Hotel, Apartman Hotel Bora, Pansion Kacaku, Drelaj, Rugova Mountains, Pansion Ariu, Reka e Allages, Rugova Valley, Mercure Hotel, Priština (Accor Group), Hotel Sharri, Prevala Planine, Hotel Centrum - Prizren, Hotel My Home, International Hotel Priština)	Pružanje usluga i direktna interakcija s turistima; implementacija održivih poslovnih ideja (reciklaža, cirkularna ekonomija, energetska efikasnost).	- Implementacija održivih praksi (npr. energetska efikasnost, smanjenje otpada) - Lokalni i održivi izvori - Smanjenje bacanja hrane - Promovisanje lokalne kuhinje. - Podugovaranje lokalnih farmi u lancu vrednosti i podrška prikladnosti	- Direktni implementatori akcija održivosti, uklj. cirkularnu ekonomiju. - Korisnici donatora i druge institucije.
	Turoperatori i turističke agencije (Udruženje Kosova; Balkan Natural Adventure, The	Dizajniranje i promocija doživljaja putovanja.	Edukacija turista o održivim praksama	- Promoviše turizam na Kosovu i implementira održive ideje - Ponuda ekoloških paketa putovanja

Grupa zainteresovanih strana	Podgrupa zainteresovanih strana	Uloga	Ključne funkcije	Potencijal za podršku održivoj/zelenoj tranziciji
	Lobby Boy, platforma za hotelski menadžment)		Promovisanje održivog turizma	
Organizacije civilnog društva (OCD)	Unija turizma Kosova	Industrijsko udruženje	Zastupanje turističkih preduzeća, zagovaranje i umrežavanje	Može promovisati održivu turističku praksu, podržavati ekološke turističke inicijative i uticati na razvoj politike
	Gastronomsko udruženje Kosova	Industrijsko udruženje	Promocija i razvoj gastronomskog sektora	Može promovisati održive i lokalne prehrambene prakse, podržavati zelene sertifikate za restorane
	Ugostiteljsko-turistička komora Kosova	Industrijsko udruženje	Podrška i razvoj ugostiteljskog i sektora turizma	Može podsticati održive prakse u ugostiteljskoj industriji, zalagati se za ekološke politike
	Balkan Green fondacija	Nevladina organizacija	Zagovaranje životne sredine, implementacija projekata za podršku cirkularne ekonomije i efikasnosti korišćenja resursa u turizmu	Može da implementira i podrži projekte koji imaju za cilj promovisanje održivosti i zelene energije širom Balkana
Lokalne organizacije	Balkan Natural Adventure	Operator za avanturistički turizam	Organizuje planinarenje, penjanje i avanturističke ture	Promovisati ekološki prihvatljive turističke prakse i uključiti lokalne zajednice u pružanje usluga
	Sharri udruženje za ekoturizam	Promoter ekoturizma	Razvija i promovise aktivnosti ekoturizma	Fokus na očuvanje prirodnih staništa i promociju ekološki prihvatljivih turističkih aktivnosti
	Udruženje za razvoj ruralnog turizma	Razvoj ruralnog turizma	Podržava razvoj ruralnog turizma	Podsticati održive poljoprivredne prakse i očuvanje kulture kroz turizam
	Zeleni klub	Ekološko obrazovanje i zagovaranje	Organizuje obrazovne programe i aktivnosti očuvanja životne sredine	Podizanje svesti o zaštiti životne sredine i promocija odgovorne turističke prakse
Međunarodne organizacije	Međunarodne razvojne agencije (npr. (Švajcarska ambasada na Kosovu – Švajcarska kancelarija za saradnju; Predstavnik UNDP-a; drugi donatori EU, USAID itd.)	Razvojna pomoć i finansiranje.	- Davanje smernica - Finansiranje i podrška za projekte održivog turizma - Podrška inicijativama održivog turizma kroz grantove i tehničku pomoć.	Finansijska podrška industriji turizma koja promovise održivost
Akreditaciona tela	Globalno savet za održivi turizam	Globalno liderstvo u standardima održivog turizma i akreditaciji.	Uspostavljanje i upravljanje globalnim standardima za održiva putovanja i turizam, uključujući sektor smeštaja	Ponuditi savetovanje, obuku i podršku zelenom sertifikovanju, ekološkom označavanju i drugim najboljim praksama u EU i svetu.
Banke i finansijske institucije	Sve banke i finansijske institucije uključujući (EBRD - ProCredit Bank, Raiffeisen i BPB itd.)	Finansijska podrška za projekte održivog turizma	Obezbeđuje finansijska sredstva za investicione projekte u održivom razvoju sektora turizma	Ponuditi finansijske proizvode kao što su zeleni zajmovi i kreditne linije posebno dizajnirane za inicijative održivog turizma (ekološki hoteli, odmarališta i druga turistička infrastruktura koja se pridržava principa održivosti)
Obrazovne i istraživačke institucije	Univerziteti i istraživački centri (Univerzitet u Prištini – Poljoprivredni i Veterinarski fakultet).	Obrazovanje i istraživanje u turizmu i održivosti, održivoj poljoprivredi	- Sprovođenje istraživanja o praksama održivog turizma - Ponuda programa obuke i edukacije	- Podizanje svesti o primeni cirkularne ekonomije, zaštite životne sredine i održivosti - Pružanje stručne podrške projektima zelene inicijative

5. POLITIKE PODRŠKE ODRŽIVOSTI I ZELENOJ TRANZICIJI

Ovaj odeljak postavlja pravni, politički i institucionalni okvir za održivi razvoj turizma na Kosovu. Takođe sadrži pregled politike Evropske unije i međunarodne politike po ovom pitanju.

5.1 NACIONALNE POLITIKE

5.1.1 Pravni i okvir politike

Kosovo je učinilo značajne korake da obezbedi neophodan pravni okvir za sektor turizma sa Zakonom o turizmu, Programom Vlade 2015-2018, a nedavno i Nacionalnom strategijom razvoja Kosova – 2030, Strategijom turizma 2024-2030, koja je predstavila okvir i jasne prioritete za razvoj i promocija turizma. To uključuje planove za poboljšanje infrastrukture, podsticanje razvoja i promovisanje ruralnog i planinskog turizma. Međutim, uprkos uspostavljanju ovog važnog zakonskog okvira, ovi napori su i dalje nedovoljni u obezbeđivanju neophodnih podsticaja za efektivnu promociju sektora turizma na Kosovu.

Što se tiče politike turizma, za razliku od drugih zemalja u regionu kao što su Hrvatska, Albanija i Srbija, Kosovo pokazuje manju posvećenost i posvećenost razvoju turizma u okviru svojih vladinih struktura. U početku, Kosovo je imalo posebno odeljenje za turizam. Međutim, ovo turističko telo je kasnije degradirano u odeljenje u okviru Odeljenja za industriju. Nedavno je jedinica ponovo uspostavljena kao odeljenje, ponovo preuzimajući značajniju ulogu, koje se sastoji od dva odeljenja: Odeljenja za razvoj turističke politike i Odeljenja za istraživanje, analizu i standarde kvaliteta. Ove česte promene u okviru Sektora za turizam ukazuju na nestabilan i nedosledan pristup turističkoj politici i razvoju.

Odeljenje za turizam na Kosovu je odgovorno za izradu politika i zakona u oblasti turizma za razvoj održivog i konkurentnog turizma u Republici Kosovo. Predlaže, izrađuje i prati sprovođenje zakonodavstva u oblasti turizma; predlaže, izrađuje i nadgleda sprovođenje strateških dokumenata politike razvoja turizma; nudi preporuke za promociju i predstavljanje Kosova kao turističke destinacije; predlaže i koordinira potpisivanje sporazuma o saradnji u oblasti turizma sa drugim državama; sarađuje sa regionalnim i međunarodnim organizacijama; podržava i promoviše saradnju sa regionima, opštinama, turističkim udruženjima, nevladinim organizacijama i preduzećima; predlaže razvoj turističkog informacionog sistema; promoviše primenu standarda kvaliteta u sektoru turizma i smeštaja; podržava razvoj turističkih proizvoda i projekata u regionima i opštinama; uređuje turističku delatnost u saradnji sa drugim zainteresovanim stranama; prati i ocenjuje delotvornost mera politike o konkurentnosti i održivosti kosovskog turizma; i upravlja bazom potencijala u turizmu i ugostiteljstvu.

Kosovski savet za turizam osnovan je 2017. godine i sastojao se od 7 članova i 2 člana posmatrača, koje su predstavljala ministarstva odgovorna za razvoj turizma. Glavna uloga saveta bila je da promoviše dijalog između privatnog i javnog sektora i da predlaže politike i planove za unapređenje turizma. Savet je imao za cilj da pruži preporuke Ministarstvu trgovine i industrije za razvoj turističkih i ugostiteljskih standarda radi poboljšanja kvaliteta usluga. Međutim, uprkos ovim ciljevima, dokazi prijavljeni u turističkim strateškim dokumentima širom opština pokazuju da je uticaj saveta bio nedovoljan. Stupanjem na snagu Zakona o turizmu 2022. godine, ovaj savet više nije legitiman. Novi zakon o turizmu predviđa osnivanje novog saveta putem administrativnog uputstva, koje je izradilo Odeljenje za turizam, ali još nije stupilo na snagu. Ovaj podzakonski akt jasno definiše sastav, ulogu i delokrug Saveta za turizam.

⁷ Kosovska strategija turizma [nacrt] 2023-2030

⁸ Strategija e zhvillimit të turizmit

https://www.prishtinaonline.com/uploads/strategjia_e_turizmit_dkr_komuna_e_prishtines.pdf ;

Uprkos značajnim naporima u formulisanju politike, implementacija turističke politike ostaje izazovna. Odeljenje za turizam u okviru MIET-a je odgovorno za formulisanje politike, ali u odsustvu relevantne organizacije za sprovođenje politike, ono se često bavi i implementacijom, što je stvorilo izazove za efikasno sprovođenje ovih politika. Tipično, sprovođenje turističke politike spada u nadležnost Kosovske agencije za ulaganja i podršku preduzećima (KIESA), koja deluje u okviru MIET-a. Nacionalna strategija razvoja 2030+ (NSD) uključuje podršku sektoru turizma u strateškom cilju 1.7: „Održivi i konkurentni turizam u regionu“.

Prepoznajući značajan potencijal za razvoj sektora turizma, Vlada Kosova je postavila razvoj turizma kao ključni prioritet u svojim programima upravljanja. Vladin program 2021-2025, koji služi kao temeljni dokument za vladine inicijative, naglašava razvoj održivog turizma kao prioritet za održivi ekonomski rast.

Primarni fokus vlade u ovoj oblasti je na razvoju kulturnog turizma i prirodnog turizma (uključujući planinski i ruralni turizam). Očekuje se da će se to postići kroz proširenje turističke ponude, poboljšanje infrastrukture, unapređenje digitalizacije i kreiranje međusektorskih planova. Za efektivnu implementaciju ovih planova i za jasno definisanje strateških pravaca turističke privrede neophodna je nacionalna strategija za turizam. Izrada ove strategije uključena je u Strateški i operativni plan Vlade (2021-2025), Program ekonomskih reformi (2022-2024), Plan strateških dokumenata (2020-2022) i Nacionalni program za evropske integracije 2023-2027.

Strategija turizma Kosova sa vizijom do 2030. godine i Akcionim planom za godine 2024-2026 je nedavno odobrena u julu 2024. Ovaj dokument pruža strateški okvir za razvoj turizma, sa ciljem da Kosovo učini atraktivnom destinacijom za lokalne i međunarodne posetioce. Očekuje se da će ovaj razvoj pozitivno uticati na ekonomiju zemlje, povećati zaposlenost i poboljšati socio-ekonomsko blagostanje građana Kosova. Strategija turizma obuhvata 5 strateških ciljeva: 1) Povećanje promotivnih aktivnosti i poboljšanje protoka informacija; 2) Stvaranje i unapređenje kvalitetne i održive infrastrukture za razvoj turizma; 3) Proširenje turističke ponude prema standardima održivosti i povećanje konkurentnosti; 4) Izgradnja kapaciteta za povećanje stručnih kapaciteta na tržištu rada i unapređenje usluga i; 5) Unapređenje regulatornog okvira i politike turizma.

Iako ne postoji namenska jedinica za sprovođenje politike turizma (npr. u Severnoj Makedoniji postoji Agencija za promociju i podršku turizmu), preduzeća kao što su smeštajne jedinice mogu se prijaviti za različite grantove i finansijsku podršku putem KIESA-e. Međutim, ovi grantovi su generalno usmereni na privatni sektor i mala i srednja preduzeća, s primarnim fokusom na podršku proizvodnom sektoru, koji često isključuje industriju turizma. Osim toga, u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja postoje grantovi i šeme subvencija, kojima mogu pristupiti i kompanije koje se bave turizmom, posebno one koje se bave ruralnim turizmom.

Na nivou lokalne uprave, većina opština na Kosovu, posebno one koje su uključene u studiju (Priština, Peć i Prizren), razvile su veoma temeljne strategije za razvoj turizma, od kojih svaka naglašava važnost održivosti u razvoju turizma. Ove opštine su prepoznale da je uključivanje održivih praksi od suštinskog značaja za očuvanje njihovih jedinstvenih kulturnih i prirodnih dobara, osiguravajući da razvoj turizma koristi i životnoj sredini i lokalnim zajednicama.

⁹ <https://www.euki.de/en/news/a-strong-climate-commitment-against-the-odds-kosovos-path-to-sustainable-governance/>

¹⁰ Ciljevi održivog razvoja (SDG) 8.9 i 12.b bave se ulogom održivog turizma u stvaranju radnih mesta i promovisanju lokalne kulture i proizvoda. Cilj 14.7 identifikuje ekonomske koristi od turizma za male obalske države u razvoju (SIDS) i najmanje razvijene zemlje.

<https://www.greenpolicyplatform.org/sectors/tourism>

¹¹ <https://www.rcc.int/greenagenda>

¹² <https://kryeministri.rks-gov.net/en/national-development-strategy-2030/>

¹³ ENERGETSKA STRATEGIJA 2022-2031, https://reskosovo.rks-gov.net/wp-content/uploads/2023/04/Energy-Strategy-of-the-Republic-of-Kosovo-2022-2031_compressed.pdf

5.1.2 Pitanja održivosti i životne sredine na Kosovu

S obzirom na svoj status u UN-u, Kosovo nije pravno obavezno da se pridržava globalnih klimatskih obaveza. Međutim, Kosovo je odlučno da doprinese međunarodnoj borbi protiv klimatskih promena. Proaktivno se obavezalo da će održati globalno zagrevanje ispod 1,5°C i svoju klimatsku politiku koordinira sa politikom EU, nakon što je službeno podnelo zahtev za članstvo u EU 2022.

Održivi turizam je veoma važan za budućnost industrije turizma Kosova. Kako se globalni trendovi pomeraju ka ekološki prihvatljivijim i odgovornijim praksama putovanja, ključno je da Kosovo prihvati ove promene kako bi osiguralo dugoročni rast i održivost. Pridržavajući se globalnih trendova u održivom turizmu, Kosovo može zaštititi svoje prirodno i kulturno nasleđe, privući ekološki svesne putnike i stvoriti ekonomske prilike koje koriste lokalnim zajednicama, dok minimiziraju negativne uticaje na životnu sredinu.

Kosovo je, nakon što je usvojilo Sofijsku deklaraciju o Zelenoj agendi za zapadni Balkan u novembru 2020., postavilo visoke ciljeve za eliminaciju upotrebe uglja, poboljšanje obnovljivih izvora energije i podsticanje tehnoloških inovacija. Posvećenost Kosova životnoj sredini i održivosti eksplicitno je navedena u njegovoj Nacionalnoj strategiji razvoja – 2030 usvojena 2023. Zaista, primarni cilj je postizanje održivog razvoja kroz tri ključna stuba: digitalna, cirkularna i konkurentna ekonomija; kvalitetna, održiva i integrisana infrastruktura; i čista životna sredina sa efikasnim korišćenjem prirodnih resursa. Iako je ekonomski razvoj neophodan, on ne bi trebao opterećivati životnu sredinu. U planu su navedeni napor za postizanje čiste životne sredine povećanjem proizvodnje i potrošnje obnovljive energije iz izvora kao što su vetar i solarna energija, ulaganjem u mere očuvanja energije i vode i promovisanjem ekološki prihvatljivog transporta. Kosovo planira da poveća kapacitete obnovljive energije, sa postojećim i inovativnim tehnologijama, koje će postepeno zameniti upotrebu uglja, postižući postepeno ukidanje uglja najkasnije do 2050. Osim toga, plan ima za cilj poboljšati recikliranje otpada i osigurati održivo upravljanje šumama.

Uprkos važnosti održivog turizma, odgovarajuće razvojne prakse su još uvek u početnoj fazi razvoja na Kosovu. Iako postoji sve veća svest o potrebi za održivošću, implementacija efikasnih strategija i praksi je još uvek u ranoj fazi, često prepuštena inicijativama donatora. To znači da su potrebni značajni napor da se uspostave čvrsti okviri i politike koje promovišu održivi turizam i cirkularnu ekonomiju, osiguravajući da su ove inicijative integrisane u širi ekonomski i društveni kontekst zemlje.

Pitanje održivosti je usko povezano sa pitanjima životne sredine i uključuje relevantna ministarstva i zainteresovane strane. Stoga je održivi turizam na Kosovu veoma povezan sa Ministarstvom za životnu sredinu, prostorno planiranje i infrastrukturu (MŽSPPI), koje igra ključnu ulogu u razvoju turizma. Odeljenje za zaštitu životne sredine u okviru MŽSPPI je odgovorno za izradu nacrtu novih zakona, kreiranje politika zaštite životne sredine, izradu strateških dokumenata i predlaganje investicionih i finansijskih inicijativa u oblasti zaštite životne sredine. Osim toga, Odeljenje za zaštitu prirode fokusira se na očuvanje prirodnih resursa. MŽSPPI je naručio različite strateške dokumente za stvaranje okvira za održivost i zaštitu životne sredine, koji se takođe odnose na razvoj turizma. To uključuje Zakon o otpadu (ZAKON BR. 02/L-30), politike o obnovljivoj energiji, zaštiti životne sredine, šumarstvu, Akcioni plan za biodiverzitet i Nacionalni plan za smanjenje emisija. Ovaj pravni i politički okvir pruža čvrstu osnovu za stvaranje mogućnosti za održivi razvoj. Međutim, ovaj okvir treba da bude podržan efikasnom koordinacijom svih nivoa politike u implementaciji kako bi se postigli njegovi ciljevi.

Prema Balkan Green Fondaciji, postoji značajna razlika između nacionalnih i lokalnih propisa. Nacionalni propisi često ne uspevaju odgovoriti na lokalne potrebe ili prepoznati neiskorišćene potencijale. Zakon o životnoj sredini predviđa integrisani sistem zaštite životne sredine i održivog razvoja, ali u praksi su održivi naponi često ograničeni na jednokratne projekte sa preklapanjem odgovornosti. Na primer, u krčenju šuma, postoji nesklad između centralnih i lokalnih vlasti. Lokalne samouprave nemaju kontrolu nad svojim resursima, što rezultira neefikasnim upravljanjem i zaštitom. U nekim slučajevima, šumska područja opština potpadaju pod jurisdikciju Nacionalnog parka, što dovodi do sukoba oko vlasništva i upravljanja između opština, Uprave Nacionalnog parka i Kosovske agencije za šumarstvo (KAŠ). Ova situacija ostavlja opštine nesposobnim da zadovolje sopstvene potrebe za ogrevnim drvetom ili drvetom uopšte.

Druga tela, kao što su Ministarstvo spoljnih poslova (MSP) i Odeljenje za dijasporu, takođe doprinose promovisanju kosovskog identiteta, kulture i turizma. Ova saradnja osigurava da je razvoj turizma usklađen sa održivošću životne sredine i kulturnom promocijom, povećavajući privlačnost Kosova kao turističke destinacije, istovremeno štiteći njegovo prirodno i kulturno nasleđe.

Međutim, može se reći da je institucionalni okvir za turizam na nacionalnom nivou i dalje nedovoljan, uključujući i ograničena budžetska izdvajanja za razvoj turizma u zemlji. Glavne prepreke održivom razvoju turizma uključuju nedostatak javno-privatnog dijaloga, nedostatke fizičke infrastrukture, nedovoljne marketinške napore i nedostatak adekvatnih ljudskih resursa. Dok se programi obuke nude na univerzitetima i srednjim stručnim školama na Kosovu, nastavni planovi i programi su često zastareli i ne pokrivaju suštinske teme kao što su upravljanje destinacijom i održivi turizam. Ovi faktori zajedno ometaju rast i održivost sektora.

¹⁴ ZAKON BR. 08/L-071 O IZMENAMA I DOPUNAMA ZAKONA BR.04/L-060 O OTPADU; ZAKON BR. 08/L-258 O PROMOCIJI UPOTREBE OBNOVLJIVIH IZVORA ENERGIJE; ZAKON BR. 03/L-025 O ZAŠTITI ŽIVOTNE SREDINE

¹⁵ https://www.balkangreenfoundation.org/uploads/files/2020/December/02/Final_Evidence_Based_Report_EEBO_eng1606913648.pdf

¹⁶ https://www.german-economic-team.com/wp-content/uploads/2023/12/GET_KOS_PB_09_en-1.pdf

¹⁷ KAZŽS. (2018). Upravljanje komunalnim otpadom na Kosovu. Priština: Kosovska agencija za zaštitu životne sredine / Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH. Preuzeto sa https://www.ammkrks.net/repository/docs/Municipal_Waste_Managment_in_Kosovo_Status_Report_2018.pdf

5.1.3 Upravljanje otpadom i životna sredina

Ministarstvo životne sredine, prostornog planiranja i infrastrukture je primarni organ na nivou centralne vlade odgovoran za uspostavljanje strateškog okvira i utvrđivanje politika i zakona za regulisanje sektora upravljanja otpadom. U međuvremenu, opštine imaju isključivu nadležnost da organizuju i upravljaju komunalnim otpadom na svojim teritorijama. Prema Kosovskoj agenciji za zaštitu životne sredine, Vlada Kosova prepoznaje ekonomske koristi i potencijalne uštede u državnom budžetu koje se mogu postići kroz razvoj sektora reciklaže. Međutim, uprkos ovim priznanjima, ulaganja u reciklažnu industriju iz privatnog i javnog sektora uglavnom su ostala u fazama planiranja i još uvek nisu implementirana ili operativna.

Primarni zakon koji reguliše upravljanje otpadom na Kosovu je Zakon o otpadu br. 04 / Z-0604, koji navodi principe upravljanja otpadom i odgovornosti relevantnih institucija. Uprkos postojanju drugih srodnih propisa, kao što su Zakon o zaštiti životne sredine, Zakon o hemikalijama i Zakon o prostornom planiranju, slaba primena i na centralnom i na lokalnom nivou ostaje značajna prepreka. Zakon o otpadu (br. 2012/04-L-060) ima za cilj da ublaži ova pitanja sprečavanjem i smanjenjem stvaranja otpada, promovišući ponovnu upotrebu materijala, podržavajući održivi razvoj i osiguravajući ekološki prihvatljive metode odlaganja otpada. Član 30. Zakona o otpadu naglašava važnost ponovne upotrebe ili prerade materijala u sekundarne resurse, pri čemu se spaljivanje i odlaganje smatraju krajnjim izborom za neopasan otpad. Međutim, nelegalno odlaganje različitih vrsta otpada ostaje trajni izazov, podriva napore da se uspostavi efikasno upravljanje otpadom u zemlji.

Strategija integrisanog upravljanja otpadom na Kosovu (SIUOK) je vitalni deo strateškog okvira i služi kao ključni dokument planiranja za upravljanje otpadom na Kosovu. On postavlja strateške i specifične ciljeve, ciljeve i pokazatelj za efikasno upravljanje otpadom, uključujući inicijative za reciklažu. Najnoviji SIUOK, koji pokriva period od 2024. do 2035. godine, uključuje detaljan trogodišnji akcioni plan. Ova strategija predstavlja značajnu prekretnicu u modernizaciji sektora upravljanja otpadom, prelazeći sa osnovnih usluga na model cirkularne ekonomije. Njegovi ciljevi uključuju razvoj nove generacije integrisane infrastrukture i usluga upravljanja otpadom na Kosovu, promovisanje načela cirkularne ekonomije i profesionalizaciju sektora upravljanja otpadom i reciklaže.

Istraživanje Balkan Green fondacije i Instituta za razvojnu politiku otkriva da dok se 32% otpada na Kosovu može reciklirati, a 40% biorazgradivo, samo 5% otpada se reciklira. Štaviše, inicijative za cirkularnu ekonomiju (CE) su retke širom zemlje, a većina napora je usmerena na Prištinu.

Glavno pitanje je sakupljanje otpada; iako je sedam javnih preduzeća odgovorno za sakupljanje otpada na Kosovu, mnoga udaljena ruralna područja nemaju pristup ovim uslugama. To je rezultiralo stvaranjem 1.189 ilegalnih deponija širom zemlje. Skoro svih sedam sanitarnih deponija na Kosovu je u punom kapacitetu, kako je izvestila Komisija Evropske agencije za životnu sredinu. Evropska agencija za životnu sredinu dalje naglašava brojne izazove sa kojima se suočava upravljanje otpadom na Kosovu, kao što su neadekvatno finansiranje, loša infrastruktura, neformalne aktivnosti rukovanja otpadom i slabo sprovođenje propisa o upravljanju otpadom. Iako je pokrivenost prikupljanjem otpada porasla na preko 80% stanovništva od 2019. godine, postizanje 100% pokrivenosti ostaje nedostižno. Ovo je posebno izazovno u udaljenim oblastima Kosova, koje su ključne turističke destinacije. Nedostatak sveobuhvatnog prikupljanja otpada podriva prakse održivosti u ovim regionima. Izveštaji sa terena i intervjui sa hotelima i smeštajem potvrđuju da sakupljanje otpada nije zadovoljavajuće, posebno u selima i lokacijama udaljenim od urbanih centara.

¹⁸ <https://konsultimet.rks-gov.net/viewConsult.php?ConsultationID=42421>

¹⁹ Izveštaj o osnovnoj proceni održivog razvoja na Kosovu, https://www.balkangreenfoundation.org/uploads/files/2020/December/02/Final_Evidence_Based_Report_EEBO_eng1606913648.pdf

²⁰ Krasniqi, B. (2022). Analiza lanca vrednosti reciklaže na Kosovu. https://www.researchgate.net/publication/363829980_Analysis_of_the_recycling_value_chain_in_Kosovo

²¹ Evropska agencija za životnu sredinu. (2022). Profil zemlje cirkularne ekonomije: Kosovo. https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-ce/products/etc-ce-products/etc-ce-report-5-2022-country-profiles-on-circular-economy/kosovo-ce-country-profile-2022_for-publication.pdf/view

²² Evropska agencija za životnu sredinu. (2022). Profil zemlje cirkularne ekonomije: Kosovo. https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-ce/products/etc-ce-products/etc-ce-report-5-2022-country-profiles-on-circular-economy/kosovo-ce-country-profile-2022_for-publication.pdf/view

²³ Diskusija fokus grupe, maj 2024.

Evropska komisija je 2020. godine usvojila „Akcioni plan cirkularne ekonomije za čistiju i konkurentniju Evropu“ kako bi ubrzala transformativne promene, nadovezujući se na akcije SE od 2015. Na Kosovu, „Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju“ sa Evropskom unijom obavezuje zemlju da usvoji i integriše pravne tekovine EU u svoje domaće zakonodavstvo. Međutim, Kosovo nije u potpunosti uskladilo svoje nacionalne zakone sa pravnim tekovinama EU, posebno u oblastima životne sredine kao što su upravljanje otpadom, upravljanje vodama, kvalitet vazduha, očuvanje prirode i eksploatacija resursa.

„Strategija Republike Kosovo za upravljanje otpadom“ (SRKUO 2013-2022) postavlja smernice i ciljeve za upravljanje otpadom u periodu od deset godina. Uprkos ovim naporima, koncept cirkularne ekonomije nije eksplicitno uključen u kosovsko zakonodavstvo, što čini efikasnu implementaciju izazovom. Evropska agencija za životnu sredinu (2021) naglašava da se kosovski okvir politike za CE fokusira na „Strategiju integrisanog upravljanja otpadom na Kosovu (2021-2030) i akcioni plan (2021-2023)“ sa ciljevima kao što su podizanje svesti, stimulisanje inovacija u prevenciji otpada, i uspostavljanje sistema ponovne upotrebe i reciklaže zasnovanih na proširenoj odgovornosti proizvođača. Međutim, naponi kosovske cirkularne ekonomije trenutno su ograničeni na reciklažu i upravljanje otpadom, a ne na rešavanje celokupnog lanca proizvodnje i potrošnje.

Poslednjih godina, privatni sektor Kosova sve više prihvata ekološki održive prakse, usklađujući se sa globalnim pokretom ka okruženju koje je više ekološko (USAID, 2021.). Prema Američkoj administraciji za međunarodnu trgovinu (ITA, 2024.), upravljanje otpadom i reciklaža predstavljaju obećavajuće sektore na Kosovu. Nizak nivo zrelosti sektora, zajedno sa rastućim stvaranjem otpada i nedostatkom odgovarajuće infrastrukture, stvara mogućnosti za međunarodnu saradnju. Ovo je posebno korisno za američke kompanije, koje mogu ponuditi razne usluge upravljanja otpadom i reciklaže na Kosovu, uključujući sakupljanje otpada i obezbeđivanje mašina i opreme za upravljanje otpadom.

5.1.4 CIRKULARNA EKONOMIJA

Kružna ekonomija nudi održivu alternativu tradicionalnom linearnom ekonomskom modelu (uzmi-napravi-odlaži). Cilj mu je minimiziranje otpada ponovnim promišljanjem potrebe za kupovinom novih proizvoda, redizajniranjem robe kako bi bila održivija i davanjem prioriteta ponovnoj upotrebi, popravci, obnavljanju i recikliranju postojećih materijala i proizvoda. Ključni aspekti kružne ekonomije uključuju smanjenje potrošnje resursa, produženje životnog ciklusa proizvoda i stvaranje sistema zatvorene petlje koji poboljšava i ekološku održivost i ekonomsku otpornost. Ovaj pristup zahteva inovativne strategije kako bi kompanije bile efikasnije i pružale mogućnosti održivog razvoja za firme. Turizam nije izuzetak od ovog trenda.

Kosovo je napravilo značajan korak u razvoju Mape puta za cirkularnu ekonomiju, koja označava značajnu prekretnicu u tranziciji ka kružnoj ekonomiji. On postavlja osnovu za dublje razumevanje jedinstvenih snaga, sposobnosti i mogućnosti Kosova, koje mogu olakšati uspešnu cirkularnu transformaciju. Ova mapa puta identifikuje šest prioriternih oblasti: prehrambeni i šumski sistemi, kreativni i maloprodajni sektori, građevinski i proizvodni sektor. Prepoznajući snažnu međuzavisnost ovih sektora, mapa puta takođe uvodi horizontalne oblasti koje podržavaju i poboljšavaju ove prioritetne oblasti, dodatno olakšavajući cirkularnu tranziciju. Ove horizontalne oblasti obuhvataju upravljanje otpadom i vodama, transport, zelene javne nabavke, digitalizaciju i IKT, energiju i obrazovanje za održive i cirkularne prakse. Mapa puta takođe ističe turizam kao ključnu oblast za međusektorsku sinergiju, naglašavajući agroturizam i ekoturizam. Ovaj fokus ima za cilj povećanje svesti o održivoj poljoprivredi, nasleđu i organskoj i lokalnoj hrani, što u konačnici dovodi do bolje integracije lokalnih lanaca vrednosti, posebno povezivanjem turizma sa sektorima poljoprivrede i proizvodnje hrane. Zeleni fondovi mogu poslužiti kao pomoćno sredstvo za preduzeća u energetskim i ekoturističkim inicijativama, kao što je predstavljeno u odeljku 5.

Iako je nekoliko inicijativa doprinelo podizanju svesti o kružnoj ekonomiji i razvoju CE projekata, kružna ekonomija je još uvek u početnoj fazi razvoja. Istraživanja pokazuju da zajednicama na Kosovu nedostaje svest o osnovnim konceptima modela cirkularne ekonomije, putu ka njegovom razvoju i njegovim prednostima. Iako postoji opšta spremnost da se zaštiti životna sredina, postoji nepotpuno razumevanje kako kompanije i pojedinačne akcije doprinose zdravijem ekosistemu. Ovaj nedostatak znanja, uključujući nepoznavanje terminologije, ometa i razumevanje cirkularne ekonomije i razvoj potencijalnih poslovnih prilika. Čak i među kompanijama za reciklažu, većina (64%) nije upoznata sa konceptom cirkularne ekonomije. Ovaj nedostatak svesti se pretvara u slabo usvajanje praksi cirkularne ekonomije. Shodno tome, postoji potreba za programima neformalnog obrazovanja i obuke koji su posebno prilagođeni poslovnoj zajednici za otpad i reciklažu na Kosovu uopšte, malim i srednjim preduzećima u turizmu.

²⁴ USAID. (2021). Privatni sektor vodi borbu za zelenije Kosovo. USAID. Preuzeto sa <https://www.usaid.gov/kosovo/news/jun-13-2021-private-sector-leading-charge-greener-kosovo>

²⁵ ITA. (2024). Upravljanje otpadom na Kosovu i reciklaža. UIO - Uprava za međunarodnu trgovinu. Preuzeto od <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/kosovo-waste-management-and-recycling>

²⁶ Krasniqi, B. (2022). Analiza lanca vrednosti reciklaže na Kosovu. https://www.researchgate.net/publication/363829980_Analysis_of_the_recycling_value_chain_in_Kosovo

²⁷ Mapa puta cirkularne ekonomije Kosova (2023) Vlada Republike Kosovo. Ministarstvo životne sredine, prostornog planiranja i infrastrukture <https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/2023-05/Circular%20Economy%20Roadmap%20of%20Kosovo.pdf>

Uprkos ovim izazovima, postoje dokazi koji upućuju na to da bi se uz ciljano obrazovanje i povećanu svest situacija mogla značajno poboljšati. Privatni sektor na Kosovu je raznolik i pokazuje značajan potencijal za implementaciju rešenja za ponovnu upotrebu. Različite industrije, uključujući plastiku, tekstil, hranu i tehnologiju, već su prihvatile cirkularne prakse. Značajno je da nekoliko lokalnih hotela, restorana i kafića (HORECA) ima formalne ugovore sa dobavljačima za vraćanje korišćenih boca, što je primer posvećenosti cirkularnosti. Gradovi poput Prištine, Prizrena i Peći takođe se aktivno bave podizanjem svesti i pitanjima životne sredine, sprovodeći kampanje podizanja svesti i prepoznajući značaj pitanja zagađenja otpadom. U celoj zemlji usvajanje održivih praksi je postepeno, ali sektori poput HORECA, proizvodnje plastike i tekstila obećavaju da će pokrenuti ovu tranziciju. Ovo pokazuje da postoje obećavajuće mogućnosti za cirkularnost u sektoru turizma, što dodatno doprinosi održivosti. Usvajanjem kružnih praksi, turistička industrija može smanjiti otpad, promovisati ponovnu upotrebu resursa i poboljšati upravljanje životnom sredinom, usklađujući se s globalnim trendovima i jačajući dugoročnu održivost.

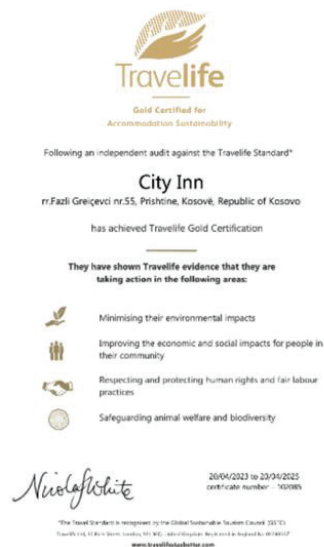
Kosovo napreduje na putu održivosti: slučaj hotela City Inn

Hotel City Inn na Kosovu je nedavno dobio prestižni Travelife sertifikat o održivosti, označavajući značajnu prekretnicu u njegovoj posvećenosti praksama održivog turizma. Travelife, međunarodno priznati sertifikat, dodeljuje se smeštajima koji pokazuju izvrsnost u upravljanju svojim društvenim i ekološkim uticajima. Ovo postignuće naglašava posvećenost City Inn Hotela održivosti, uključujući različite prakse kao što su energetska efikasnost, smanjenje otpada, pristojan rad i podrška lokalnim zajednicama. Proces sertifikacije uključivao je rigorozne procene i usklađenost sa preko 140 kriterijuma održivosti, osiguravajući da hotel ispunjava najviše standarde ekološke odgovornosti i društvene jednakosti..

Ovo značajno dostignuće je podržano od strane projekta Promovisanje zapošljavanja u privatnom sektoru (PPSE), inicijative koju finansira Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC). Projekat PPSE ima za cilj da podstakne rast privatnog sektora i otvaranje novih radnih mesta na Kosovu negovanjem održivih poslovnih praksi. Kroz projekat PPSE, Hotel City Inn je dobio tehničku pomoć i resurse koji su bili ključni u implementaciji različitih mera održivosti.

Izjava Fitore Halitija, menadžera City Inn Hotela Kosovo

Dobijanje sertifikata bilo je neverovatno putovanje koje je učvrstilo našu posvećenost održivosti. Proces sertifikacije bio je rigorozan i sveobuhvatan, zahtevajući od nas da procenimo svaki aspekt našeg poslovanja kroz ekološka, socijalna i ekonomska sočiva. Ovaj proces ne samo da nam je pomogao da identifikujemo područja za poboljšanje, već nam je omogućio i da implementiramo održive prakse koje su u skladu sa našim vrednostima i vizijom. Tokom procesa sertifikacije, smernice i podrška koje smo dobili od PPSE/Swisscontact tima bili su izuzetni. Njihova stručnost i znanje pružili su nam vredne uvide i najbolje prakse. Štaviše, dobijanje sertifikata otvorilo nam je nova vrata u smislu privlačenja gostiju i pozicioniranja na tržištu. Današnji putnici sve više traže održive opcije, a naša sertifikacija nam daje konkurentsku prednost i istovremeno odgovara vrednostima naših gostiju.



²⁸ Hapçiu, A. (2019). Cirkularna ekonomija na Kosovu: Percepcije i znanje o cirkularnoj ekonomiji među građanima Kosova.

Kosovo Live. Preuzeto sa https://kosovalive.org/wpcontent/uploads/2020/12/CE_AnneaHapciu_English_For_Print.pdf

²⁹ Krasniqi, B. (2022). Analiza lanca vrednosti reciklaže na Kosovu.

³⁰ Burcu Tuncer, Paolo Facco, Evita Hegmann i Besnik Krasniqi (2023), Cirkularna ekonomija na Kosovu: Mogućnosti za sisteme pakovanja za višekratnu upotrebu i učešće žena, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Balkan Natural Adventures postiže Travelife za turooperatore

Balkan Natural Adventure je učestvovao u projektu SUSTOUR koji finansira EU i koji traje od 2020. do 2023. godine sa ciljem da promoviše održivost u sektoru evropskih turoperatora kroz pristup vođen biznisom. U okviru ovog projekta, Balkan Natural Adventure je prošao kroz proces kako bi osigurao usklađenost sa više od 100 kriterijuma koji se odnose na upravljanje kancelarijom operatera, asortiman proizvoda, međunarodne poslovne partnere i informacije o klijentima. Nagrada Travelife Partner predstavlja priznanje za dugoročne napore Balkan Natural Adventure SH.P.K. u vezi sa održivošću i društvenom odgovornošću.

Svedočanstvo Anile Krasniqi, održivog menadžera Balkan Natural Adventure

Proces je bio dugotrajan i zahtevao je nekoliko dana rada, ali nije bilo teško razumeti i implementirati. U tom procesu morali smo ispuniti više od 100 kriterijuma. Za neke od kriterijuma morali smo da promenimo ugovore i praksu, druge smo već sprovodili. Uradili smo prvo izveštavanje i implementaciju nakon prve godine. Poboljšali smo naše prakse. Uvek ostaje izazov poboljšati i nastaviti izveštavati o našim praksama. Ispunjavanje nekih uslova je vezano za infrastrukturu, kao što su reciklaža i ponovna upotreba.



5.2 EU / NACIONALNE POLITIKE

5.2.1 Evropska agenda za turizam 2030-2050

U skladu s Agendom Ujedinjenih nacija 2030 i ciljevima održivog razvoja (SDG), „Evropski zeleni dogovor – COM (2019) 640 konačna verzija“ postavlja ciljeve za Evropu da postigne klimatsku neutralnost do 2050. Unutar turističkog sektora, EU podržava MSP-ove u usvajanju zelenih praksi, cirkularnih pristupa i dekarbonizacije. Ipak, postizanje neto nulte emisije ostaje izazov. Uprkos naporima da se razviju klimatski akcioni planovi i mape puta, kao što je Deklaracija iz Glasgova – Klimatska akcija u turizmu potpisana u novembru 2021., uključujući metodologije za merenje emisija gasova sa efektom staklene bašte, stvarni napredak u dekarbonizaciji je prilično ograničen. Kontinuirani rast i slabi naponi u istinskom rešavanju problema emisija, kao što se vidi kod velikih turističkih preduzeća odgovornih za znatnu količinu emisija gasova sa efektom staklene bašte, ometaju uspešno postizanje neto nula ciljeva.

Planovi za podršku zelenoj i digitalnoj tranziciji turizma su u toku. Proces online konsultacija sproveden je tokom prvih meseci pandemije COVID-19, koji je kulminirao sesijama na Evropskoj turističkoj konvenciji održanoj 12. oktobra 2020. oko tri prioritetne teme: 1) otpornost, 2) održivost i zelena tranzicija i 3) digitalna tranzicija, podaci i inovacije. Ova konvencija imala je za cilj da postavi osnovu za razvoj sveobuhvatnog okvira evropske politike za turizam izgrađen oko zajedničkih prioriteta čiji rezultati uključuju skup dogovorenih akcionih tačaka za dalju saradnju zainteresovanih strana u turizmu, usmeravajući put ka razvoju evropske agende za turizam do 2050.

Povodom Evropske turističke konvencije, članovi Radne grupe za turizam Evropskog parlamenta izdali su saopštenje u kojem su pozvali EU da uspostavi Turističku strategiju EU za održivi turizam sa detaljnim akcionim planom za podršku zelenoj i digitalnoj tranziciji, i predložio izdvajanje posebnih sredstava za oporavak sektora, ali i za podsticanje povećane otpornosti i dugoročne održivosti, s obzirom na njegov najveći doprinos BDP-u države članice.

I Evropski parlament kroz svoju rezoluciju od 25. marta 2021. o uspostavljanju strategije EU za održivi turizam, i Savet Evropske unije kroz svoje zaključke od 27. maja 2021. na temu „Turizam u Evropi za narednu deceniju: održiv, otporan, digitalan, globalan i društven“; pozvao države članice da razrade zajedničku Evropsku agendu za turizam 2030-2050.

Komisija je 4. februara 2022. objavila „Tranzicioni put za turizam“, kojim se uspostavlja 27 područja rada kako bi sektor postao održiviji, pametniji i otporniji; kao prvi sektor koji je razvio put za postizanje dvostruke – zelene i digitalne – tranzicije i poboljšanja otpornosti turističkog ekosistema, u skladu sa novom industrijskom strategijom EU 2020. Teme su organizovane oko sedam osnovnih blokova, i to: 1) održiva konkurentnost; 2) regulativa i javna uprava; 3) R&I, tehnike i tehnološka rešenja; 4) infrastruktura; 5) veštine; 6) socijalna dimenzija; i 7) investicije i finansiranje.

Tema 8 Tranzicionog puta, pod nazivom „Zelena tranzicija turističkih kompanija i MSP-ova“, fokusira se na ekološku održivost turističkih preduzeća. On podstiče turističke kompanije, uključujući mala i srednja preduzeća (MSP), da se registruju u Šemi ekološkog upravljanja i revizije (EMAS) kako bi poboljšali svoj ekološki učinak. Konkretno, promoviše primenu ekološke oznake EU ili drugih ekvivalentnih dobrovoljnih oznaka koje su nezavisne, zasnovane na više kriterijuma i proverene od strane trećih strana, posebno usmerene na turistički smeštaj.

³¹ Evropska komisija (2019). COM(2019) 640 - Evropski zeleni dogovor

³² Svetska turistička organizacija. (2023b). *Klimatske akcije u sektoru turizma – Pregled metodologija i alata za merenje emisija gasova sa efektom staklene bašte. Svetska turistička organizacija (UNWTO)*. <https://doi.org/10.18111/9789284423927>

³³ Gössling, S., Humpe, A., & Sun, Y.-Y. (2024). Na putu do net-nula? Velika turistička preduzeća i klimatske promene. *Menadžment turizma*, 100, 104842. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2023.104842>

³⁴ Evropska komisija (2020). Evropska turistička konvencija. <https://ec.europa.eu/newsroom/growth/items/687601/en>

³⁵ Evropski parlament. (2020b). Izjava članova Radne grupe za turizam Evropskog parlamenta povodom Evropske turističke konvencije (12.10.2020.).

³⁶ Evropski parlament. (2021). Rezolucija Evropskog parlamenta od 25. marta 2021. o uspostavljanju strategije EU za održivi turizam (2020/2038(INI)).

³⁷ Savet Evropske unije. (2021). Turizam u Evropi za sledeću deceniju: održiv, otporan, digitalan, globalan i društven. Zaključci Saveta (usvojeno 27/05/2021). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0169_EN.html

³⁸ Evropska komisija. (2022). Tranzicioni put za turizam. <https://data.europa.eu/doi/10.2873/344425>

Za smeštajne objekte, ova tema je vrlo relevantna jer ih podstiče na usvajanje održivih praksi. Registracijom kod EMAS-a i traženjem ekološke oznake EU, smeštajni objekti mogu pokazati svoju posvećenost ekološkoj održivosti, što može privući ekološki svesne putnike, smanjiti operativne troškove efikasnom upotrebom resursa i doprineti širim ciljevima održivog turizma. Implementacija ovih aktivnosti takođe može poboljšati njihovu tržišnost i konkurentnost u industriji koja je sve više ekološki osveštena. Osim toga, Tranzicioni put poziva da zgrade, uključujući turistički smeštaj, postanu energetske efikasnije i da podrže prelazak na obnovljive izvore energije.

Konačno, 1. decembra 2022. Savet Evropske unije usvojilo je 'Evropsku agendu za turizam 2030', koja se temelji na 'Tranzicionom putu za turizam' i uključuje višegodišnji plan rada sa specifičnim aktivnostima za države članice, Komisiju i druge aktere u turizmu. Akcije su predložene oko pet prioritarnih oblasti:

1. Omogućavanje okvira politike i upravljanja
2. Zelena tranzicija
3. Digitalna tranzicija
4. Otpornost i inkluzija
5. Veštine i podrška za tranziciju

MSP u turizmu, uključujući smeštaj, posebno su ciljana u sledećim temama i akcijama:

Ključne teme	Dugoročni i kratkoročni ciljevi	Akcije
Poboljšanje cirkularnosti turističkih usluga	Smanjenje ekološkog otiska turističkih usluga (hrana/opšti otpad, efikasnost vode/energije i zagađenje).	Komisija i države članice trebaju pružiti podršku turističkim uslugama u cilju smanjenja njihovog ekološkog otiska u skladu sa ciljevima EU i podrže poboljšanje upravljanja otpadom i vodama i sanitarnih kapaciteta.
Podrška zelenoj tranziciji turističkih kompanija i MSP-ova	Podsticanje turističkih kompanija da preuzmu ekološke prakse povećanjem potražnje za zelenim uslugama od strane javnih aktera i promovisanje šema koje podržavaju procenu, praćenje i smanjenje uticaja na životnu sredinu. Pružanje podrške MSP-ovima da se uključe u ekološki prihvatljive prakse kako bi se osiguralo da to ne postane prepreka trgovini.	Komisija i države članice trebaju koristiti relevantne kriterijume zelene javne nabave (GPP) gde je to primenjivo kada nabavljaju usluge vezane za turizam (događaji, gostoprimstvo, putovanja). Komisija, države članice i drugi relevantni nivoi javnih vlasti da pruže podršku malim i srednjim preduzećima da se uključe u ekološki prihvatljive prakse i šeme, kao što su EMAS, EU Ecolabel, druge ekološke oznake EN ISO 14024 tipa I ili ekvivalentne dobrovoljne oznake potvrđene od strane trećih strana.

³⁹ Savet Evropske unije. (2022). Evropska agenda za turizam 2030 - zaključci Saveta (usvojeni 12.01.2022.).

⁴⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023PC0166>

5.2.2 DIREKTIVA EU O ZELENIH ZAHTEVIMA

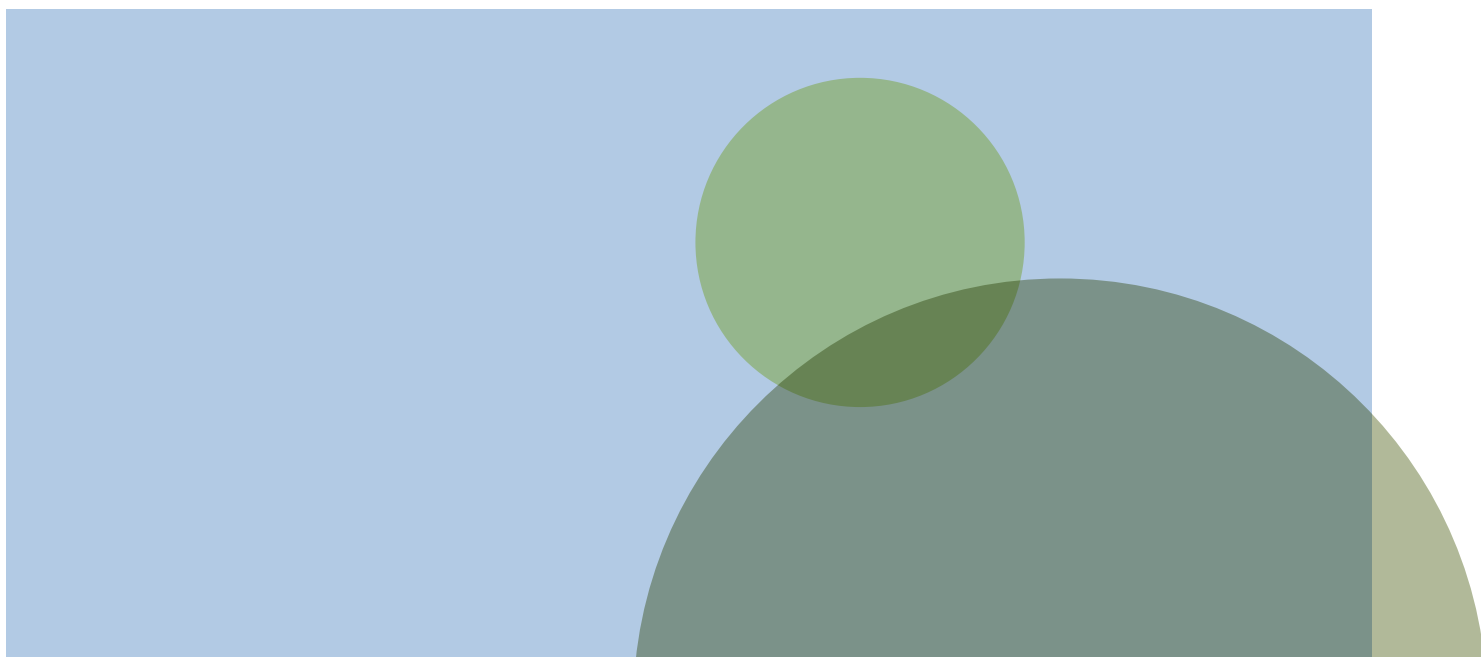
Direktiva EU o zelenim zahtevima i povezani propisi o održivosti imaju za cilj osnažiti potrošače i promovisati održivu potrošnju pružanjem boljih informacija o trajnosti i popravljivosti proizvoda. Direktiva ima za cilj obmanjujuće komercijalne prakse, kao što su zeleno pranje i rano zastarevanje, uvođenjem posebnih zabrana i zahteva za potkrepljivanje ekoloških tvrdnji. Direktiva EU o zelenim potraživanjima obavezujuće je zakonodavstvo kojeg su preduzeća u EU dužna da se pridržavaju, iako će zemlje članice morati usvojiti svoje zakone.

Osim toga, nastoji poboljšati transparentnost informacija o životnoj sredini, potencijalno razvijajući standardizovane metode za kompanije za merenje i komuniciranje uticaja svojih proizvoda na životnu sredinu. Ova inicijativa bi mogla dovesti do povećane odgovornosti među proizvođačima i prodavačima, osiguravajući da sve tvrdnje o ekološkoj prihvatljivosti proizvoda budu tačne i proverljive. Čineći to, direktiva ne samo da štiti potrošače, već i podstiče kompanije da usvoje održivije prakse.

Unutar turističkog sektora, Direktiva EU o zelenim zahtevima imaće značajne posledice, primoravajući kompanije da svoje ekološke tvrdnje potkrepe naučnim dokazima i nezavisnom proverom. Ovo novo zakonodavstvo će uticati na način na koji ugostiteljske kompanije širom sveta oglašavaju i izveštavaju o svojim naporima u pogledu održivosti, što će dovesti do strožijeg upravljanja zahtevima za zaštitu životne sredine i operativnih promena. Kompanije će morati uspostaviti robustan okvir za upravljanje zahtevima za zaštitu životne sredine, koji može podrazumevati prilagođavanje aspekata njihovog operativnog modela, uključujući organizacione sposobnosti, upravljanje podacima, tehnologiju i upravljačke strukture.

Kratkoročno, mnogim ugostiteljskim preduzećima bi moglo biti isplativije ograničiti broj ekoloških zahteva koje iznose, posebno ako nisu iskusili opipljive koristi od takvih tvrdnji. Međutim, zahtevi direktive za tačnom i sveobuhvatnom komunikacijom o ekološkim naporima na kraju će podstaknuti kompanije da unaprede svoje inicijative za održivost. Sektor turizma će morati da zajednički postavi standarde, meri i prati usklađenost kako bi se efikasno pripremio za ove predstojeće zakonske promene. Ova promena će takođe zahtevati odmak od praksi zelenog pranja prema istinskim, proverljivim naporima za održivost.

Ovo je takođe relevantno za Kosovo s obzirom na njegovo pridruživanje EU, ali i za ugostiteljstvo posetilaca iz zemalja EU.



5.2.3 REGIONALNE INICIJATIVE

Strategija i program rada Saveta za regionalnu saradnju 2023-2025 naglašavaju važnost održivog turizma na Zapadnom Balkanu. Ističe razvoj novih regionalnih kulturnih i avanturističkih turističkih proizvoda, usvajanje Tiranske deklaracije o zajedničkim regionalnim protokolima i uspostavljanje Odbora za turističke krize zapadnog Balkana. Ove inicijative imaju za cilj da podrže održivi oporavak i rast turizma, ublaže negativan uticaj pandemije COVID-19 i promovišu inovativna digitalna rešenja kroz takmičenja kao što je Futourismo. Fokus je na jačanju turističkog sektora regiona, doprinoseći BDP-u, zapošljavanju i društveno-ekonomskom razvoju.

5.2.4 MEĐUNARODNE POLITIKE I STANDARDI ODRŽIVOG TURIZMA

Na globalnom nivou, održivi turizam je prepoznat kao ključni pokretač razvoja i sastavni je deo Agende 2030 za održivi razvoj. Iako može doprineti svim ciljevima održivog razvoja (SDG) , posebno se spominje u:

- Cilj SDG 8.9, koji se fokusira na politike za promociju održivog turizma koji otvara radna mesta i promoviše lokalnu kulturu i proizvode.
- SDG cilj 12.b, koji ima za cilj razvoj alata za praćenje uticaja održivog turizma.
- SDG cilj 14.7, koji nastoji povećati ekonomske koristi za male ostrvske države u razvoju (SIDS) i najmanje razvijene zemlje (LDC) kroz održivi turizam.

Program održivog turizma One Planet ima za cilj ubrzanje održive potrošnje i proizvodnje (SCP) u turističkim politikama i praksama kako bi se rešili izazovi zagađenja, gubitka biodiverziteta i klimatskih promena. Promoviše mogućnosti razmene znanja i umrežavanja kako bi se definisali kolektivni prioriteti i identifikovala rešenja. Kroz svoj rad, Program održivog turizma One Planet postavlja program SCP-a u sektoru turizma za unapređenje implementacije SDG12, posebno u pogledu smanjenja plastike (Globalna turistička inicijativa za plastiku) i smanjenja otpada od hrane (održivi prehrambeni sistemi). Takođe ostvaruje napredak u okviru povezanih ciljeva, kao što su SDG13, SDG14 i SDG15, odnosno u pogledu klimatskih akcija i zaštite morskih i kopnenih ekosistema.

Što se tiče klimatskih akcija u turizmu, Deklaracija o klimatskim akcijama u turizmu iz Glasgova , koju vodi UN Turizam u okviru One Planet Network-a i inicijative Turizam objavljuje klimatsku hitnu situaciju, je ključna inicijativa koja naglašava hitnu potrebu za sektor turizma da se pozabavi klimatskim promenama. Ona služi kao objedinjujući okvir, okupljajući preko 850 organizacija da se obavežu na smanjenje emisija na pola do 2030. i postizanje neto nule zagađenja pre 2050. godine. Deklaracija navodi pet puteva – merenje, dekarbonizacija, regeneracija, saradnja, finansiranje – kako bi se potpisnici akcionog plana vodili u implementaciji efektivnih klimatskih planova.

⁴¹<https://www.hotelyearbook.com/article/122000320/the-impact-of-the-green-claims-directive-for-sustainable-hospitality.html>

⁴² <https://www.rcc.int/files/user/docs/reports/RCC-Strategy-and-Work-Programme-2023-25-rich.pdf#page=32>

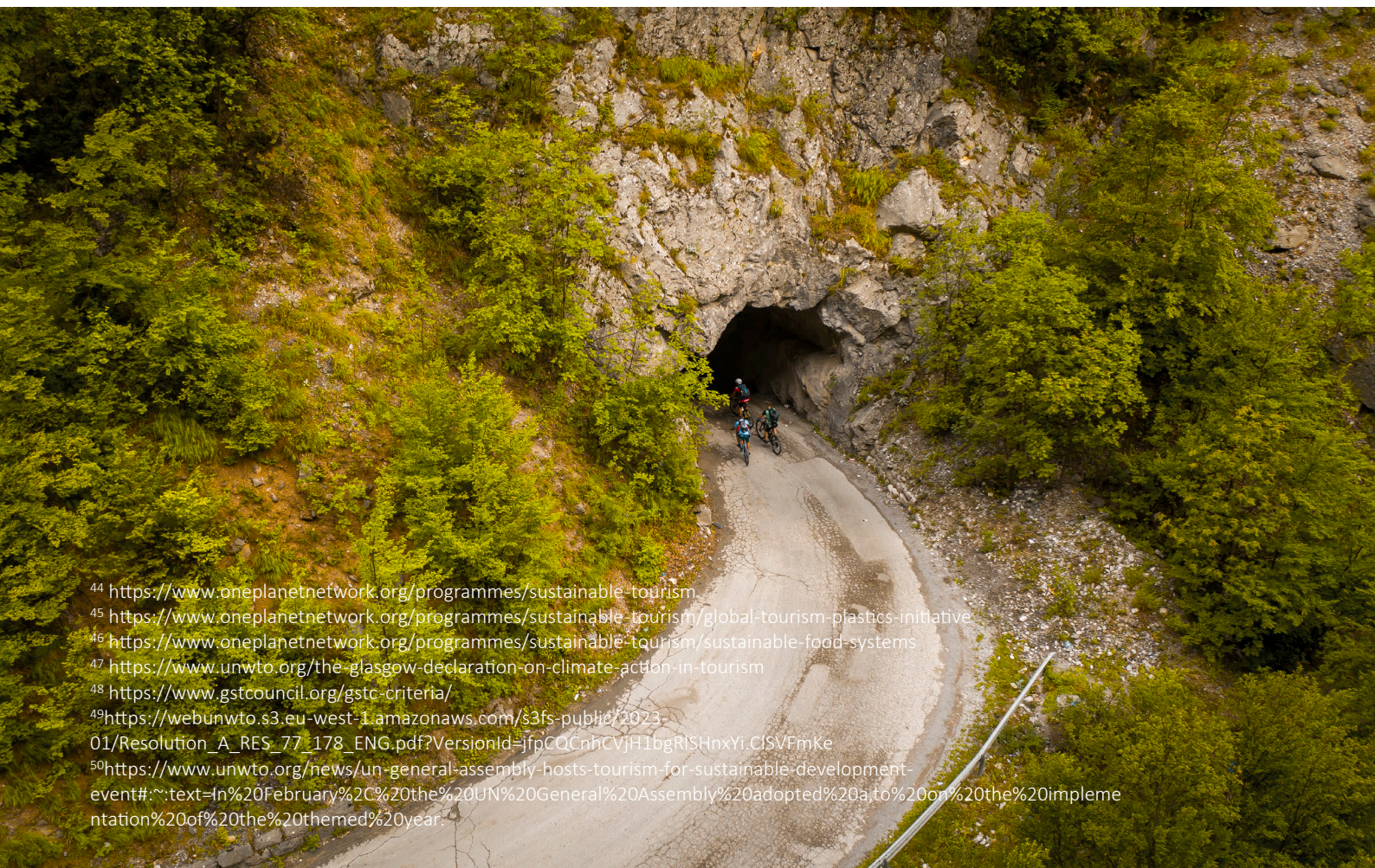
⁴³ <https://sdgs.un.org/topics/sustainable-tourism>

Globalni savet za održivi turizam (GSTC) ima skup kriterijuma koji su priznati kao globalni standardi održivosti u putovanjima i turizmu. Oni su organizovani u četiri stuba:

1. Održivo upravljanje
2. Socioekonomski uticaj
3. Kulturni uticaji
4. Uticaji na životnu sredinu (uključujući potrošnju resursa, smanjenje zagađenja i očuvanje biodiverziteta i pejzaža)

Trenutno postoje GSTC kriterijumi dostupni za industriju (hoteli i turoperator), odredište i MICE; a kriterijumi za privlačnost su u izradi.

Konačno, postoje i druge politike kao što je Rezolucija koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 14. decembra 2022., A/RES/77/178 za „Promovisanje održivog i otpornog turizma, uključujući ekoturizam, za iskorenjivanje siromaštva i zaštitu životne sredine”. Naglašava ulogu turizma u doprinosu održivom razvoju kroz ekonomske, društvene i ekološke dimenzije. Rezolucija podstiče države članice i aktere da sarađuju na akcijama oporavka koje su usklađene s dobrobiti ljudi i planete, negujući prakse održivog turizma. Takođe naglašava važnost inkluzivnih strategija oporavka nakon COVID-19, osiguravanja ravnopravnog pristupa resursima i promovisanja digitalne transformacije u sektoru turizma. Rezolucija poziva na podršku sistema UN-a i drugih međunarodnih organizacija da pomognu zemljama u implementaciji politike i prakse održivog turizma. Nakon toga, Generalna skupština UN-a usvojila je Rezoluciju o proglašenju 2027. godine Međunarodnom godinom održivog i otpornog turizma. Rezolucijom se UN Turizam poziva da radi s vladama, agencijama UN-a i međunarodnim organizacijama na implementaciji tematske godine. Stoga se očekuju snažniji međunarodni naporu u pogledu ove predstojeće međunarodne godine.



⁴⁴ <https://www.oneplanetnetwork.org/programmes/sustainable-tourism>

⁴⁵ <https://www.oneplanetnetwork.org/programmes/sustainable-tourism/global-tourism-plastics-initiative>

⁴⁶ <https://www.oneplanetnetwork.org/programmes/sustainable-tourism/sustainable-food-systems>

⁴⁷ <https://www.unwto.org/the-glasgow-declaration-on-climate-action-in-tourism>

⁴⁸ <https://www.gstcouncil.org/gstc-criteria/>

⁴⁹ https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2023-01/Resolution_A_RES_77_178_ENG.pdf?VersionId=jfpCQCnhCVjH1bgRISHnxYiCJSVFmKe

⁵⁰ <https://www.unwto.org/news/un-general-assembly-hosts-tourism-for-sustainable-development-event#:~:text=In%20February%2C%20the%20UN%20General%20Assembly%20adopted%20a,to%20on%20the%20impleme ntation%20of%20the%20themed%20year>

5.3 BENČMARKING POLITIKE

Uzimajući u obzir ključne teme kojima se bave i nacionalne i međunarodne politike, kako je navedeno u dokumentu, ovaj deo ukratko sumira sličnosti između nacionalnih politika i EU/međunarodnih politika, te naglašava nedostatke.

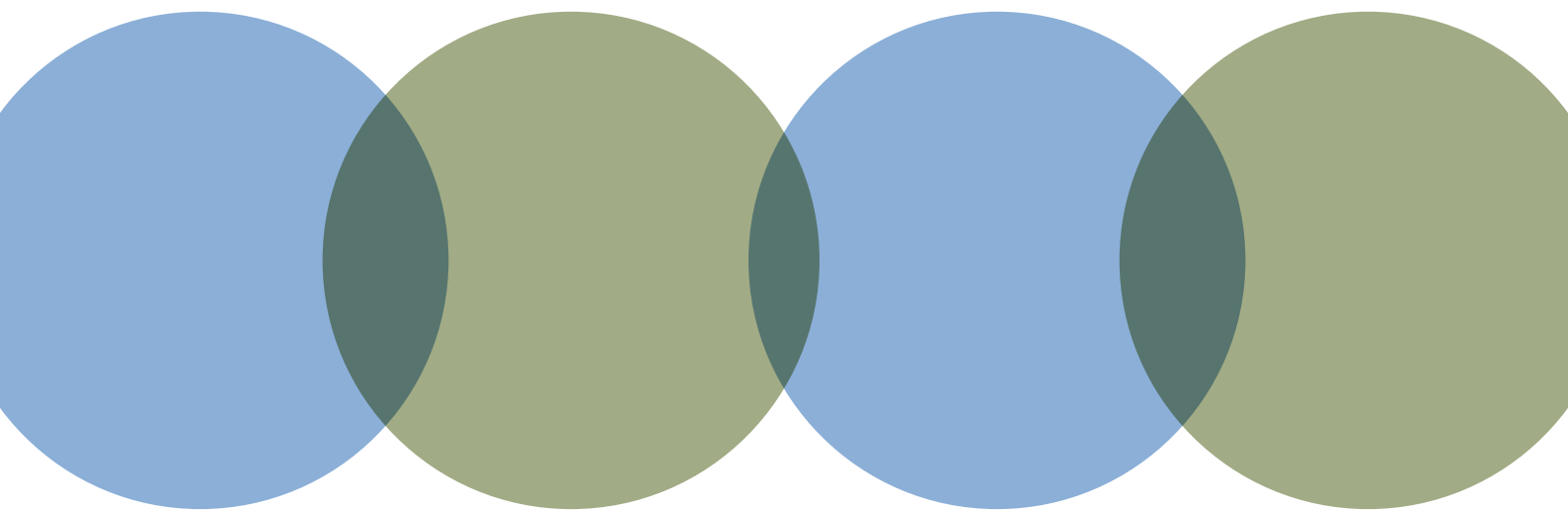
S jedne strane, ove sličnosti su identifikovane:

- I Kosovo i EU/međunarodna politika naglašavaju važnost održivog razvoja i zelene tranzicije u turizmu, sa posebnim fokusom na cirkularnu ekonomiju.
- Postoji zajednički fokus na dokumentima strateške politike, promociji turizma i međunarodnoj saradnji.

S druge strane, ovo su nedostaci:

- Čini se da je pristup Kosova više fragmentiran i manje dosledan, sa čestim promenama u vladinim strukturama koje utiču na turizam. Neke od politika su nedavno odobrene, stoga je stvarna primena još uvek prilično ograničena da bi se u potpunosti procenile.
- EU/međunarodne politike imaju širi opseg, sveobuhvatnije se bave klimatskom neutralnošću, cirkularnom ekonomijom i održivom potrošnjom i proizvodnjom.
- Kosovu nedostaje posebna jedinica za implementaciju turističke politike, za razliku od nekih inicijativa EU koje pružaju jasne puteve i akcione planove za održivost u turizmu.
- Nedostaje posebna budžetska izdvajanja za implementaciju efektivnih strategija, stoga su potrebni značajni napor da se postave temelji

Ovo poređenje otkriva da iako je Kosovo napravilo značajne korake ka održivom turizmu, postoje mogućnosti da se bliže uskladi sa EU i međunarodnim standardima kako bi se osigurao kohezivniji i efikasniji pristup. Osiguranje adekvatnih mehanizama finansiranja je takođe ključno, kao što će biti objašnjeno u sledećem odeljku.



6. OPCIJE ZELENOG FINANSIRANJA I FINANSIJSKI MEHANIZMI

Zeleni fondovi mogu poslužiti kao alat za podršku preduzećima u njihovoj zelenoj i održivoj tranziciji. Pokrenuto je nekoliko inicijativa za zeleno finansiranje, uglavnom vođenih od strane donatora, uz učešće Vlade Kosova. Ovaj odeljak predstavlja opcije zelenog finansiranja i finansijske mehanizme, uključujući one iz privatnog sektora, nacionalnih banaka i finansijskih institucija, multilateralno, međunarodno i EU finansiranje.

6.1 NACIONALNE BANKE I FINANSIJSKE INDUSTRIJE

6.1.1 Zeleni krediti

U okviru zelenih kredita, oni spadaju u tri glavne kategorije:

- ProCredit Banka. Ova banka je posvećena klimatskim promenama i održivom i zelenom finansiranju; nudi zelene kredite MSP-ovima i domaćinstvima. Oni se nude uz podršku Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), stoga su dodatni detalji pokriveni u odeljku 6.3..
- Raiffeisen Banka. Ova banka ima ključnu ulogu u promociji zelenog finansiranja kroz svoju posvećenost održivim praksama kreditiranja, uključujući davanje zelenih zajmova. Objavio je vlastiti "Okvir za zelene i socijalne zajmove". Okvir je deo šire strategije održivosti IRB-a, fokusirajući se na imovinu sa pozitivnim ekološkim i društvenim uticajima kako bi se olakšao prelazak u održivu budućnost. Banka promoviše strateška ulaganja u obnovljive izvore energije, energetske efikasne tehnologije i druge odgovorne poslovne aktivnosti. Takođe je dugogodišnji član Finansijske inicijative UNEP-a i potpisala je „Načela za odgovorno bankarstvo“ 2021. godine, čime se obavezala na implementaciju šest povezanih načela unutar Grupe.
- Krediti za energetske efikasnost i za MSP-ove i za klijente domaćinstva. Oni predstavljaju najveći deo zelenih zajmova na Kosovu (80% od marta 2022. godine), koji podstiču ulaganja u energetske efikasnost, povećavaju uštede električne energije, optimizuju korišćenje energije i smanjuju račune za struju.
- Krediti za obnovljive izvore energije. Najveći potencijal za obnovljivu energiju na Kosovu je u solarnoj i vetrogenerisanoj energiji. Nesumnjivo, ovo predstavlja budućnost energetskog miksa za Kosovo, tako da bi trebalo razgovarati samo o tome koliko brzo zemlja može da iskoristi ovaj potencijal. Glavno iskustvo ProCredita do sada je bilo u finansiranju projekata solarne energije. Kosovo uživa relativno visoko sunčevo zračenje, između 1200 i 1500 kWh/m², što se prevodi u značajnu proizvodnju električne energije koju proizvode solarni paneli. ProCredit Banka ima snažan fokus na iskorištavanje ovog potencijala i pružila je finansijsku podršku za ulaganja u instalacije solarnih panela na dva nivoa.

⁵¹<https://balkangreenenergynews.com/procredit-bank-kosovo-a-driver-of-green-finance-and-energy-transition-in-the-country/>

⁵² <https://www.raiffeisen-kosovo.com/content/dam/rbi/retail/eu/xk/esg/esg-new/Non-financial%20report-%20Raiffeisen%20Bank%20Kosovo%202023.pdf.coredownload.inline.pdf>

⁵³ Radni dokument osoblja Evropske komisije Kosovo* 2023 Izveštaj https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/760aacca-4e88-4667-8792-3ed08cdd65c3_en?filename=SWD_2023_692%20Kosovo%20report_0.pdf

Prema izveštaju EU o napretku za Kosovo, u oblasti održivih finansija, Kosovo bi trebalo da sprovede dalji rad na uključivanju održivih razmatranja kako u bankarske tako i u nebankarske strateške politike i ciljeve, i da primeni regulatorni finansijski okvir koji podržava privatne investicije ka održivim/zelenim aktivnostima. Kosovski kreditni garantni fond (KCGF) može da garantuje do 80% kreditnog portfelja finansijskih institucija MMSP-ova u oblastima kao što su energetska efikasnost i održiva poljoprivreda. KCGF je do jula 2023. izdao do 303 miliona evra garancija.

Tabela 3 Vrste programa/inicijativa finansiranja

Program/inicijativa	Svrha	Dobitnici kredita	Korišćenje	Podrška	Uticaj	Banka učesnica
EBRD zeleni krediti	Poboljšati energetska efikasnost u stambenim zgradama i podržati ulaganja u zelene tehnologije	Vlasnici kuća, stambeni kolektivi, proizvođači, prodavci i pružaoci usluga zelenih tehnologija	Izolacija, energetski efikasni prozori, toplotne pumpe, solarni paneli	Podsticajna plaćanja do 20% vrednosti kredita, sufinansirana od strane EU i bilateralnih donatora kroz WBIF	Smanjuje emisije, poboljšava kvalitet vazduha, gradi zeleniju ekonomiju i budućnost Kosova	ProCredit Bank, Raiffeisen Bank, NLB Bank
BOOST x Kosovo	Pružanje pomoći MSP-ovima da pređu na zelenije poslovne modele	MSP-ovi	Razvoj i skaliranje inovativnih zelenih rešenja	Grantovi i zajmovi, individualne i grupne mentorske sesije, mogućnosti umrežavanja	Promoviše održivost, efikasnost, cirkularnost i poboljšava poslovne veštine i spremnost za ulaganja	Podržavaju razne finansijske institucije i razvojni partneri; određene banke koje nisu navedene
Kosovski kreditni garantni fond (KCGF)	Nuđenje garancija za kredite koje lokalne finansijske institucije daju MSP-ovima za zelene projekte	MSP-ovi	Projekti obnovljive energije, poboljšanja energetske efikasnosti, održive poljoprivredne prakse	Smanjenje rizika za zajmodavce, povećan pristup finansiranju	Stimuliše lokalnu ekonomiju, otvara radna mesta, podstiče inovacije u održivim tehnologijama i praksama	TEB Bank, Banka per Biznes, Banka Ekonomike, NLB Bank

6.1.2 ZELENE OBVEZNICE

Zelene obveznice su dužničke hartije od vrednosti koje izdaju vlade, korporacije ili drugi subjekti radi prikupljanja kapitala za projekte koji su korisni za životnu sredinu. Postoji inicijativa NLB banke u regionu i na Kosovu. Ova inicijativa pod nazivom Green for Growth Fund (GGF), koju savetuje Finance in Motion, uložila je 20 miliona evra u inauguracione zelene obveznice NLB banke od 500 miliona evra. Fond ima za cilj da pruži podršku posebno za različite projekte u oblasti obnovljivih izvora energije u Bosni i Hercegovini, Kosovu*, Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji.

6.1.3 NACIONALNE BANKE

Kosovo nije potpisnik globalnih sporazuma o klimi kao što je Pariski sporazum, a finansiranje održivosti je još uvek u nastajanju u zemlji. Ali događaj je naglasio posvećenost Centralne banke Kosova i Udruženja banaka Kosova da promovišu agendu održivosti. Udruženje banaka Kosova pridružilo se Mreži održivog bankarstva i finansija (SBFN) u aprilu 2022. SBFN je mreža uz podršku IFC-a koja je osnovana 2012. godine i sada predstavlja 80 regulatora finansijskog sektora i industrijskih udruženja sa 63 tržišta u razvoju.



⁵⁴ <https://balkangreenenergynews.com/green-for-growth-fund-invests-in-nlb-green-bond/>

⁵⁵ <https://www.linkedin.com/pulse/drive-sustainable-growth-kosovo-finance-essential-nicolas-marquier/>

6.2 MEĐUNARODNI I MULTILATERALNI MEHANIZMI FINANSIRANJA

6.2.1 Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC)

Projekat promovisanja zapošljavanja u privatnom sektoru (PPSE), finansiran od strane Švajcarske agencije za razvoj i saradnju, koji sprovodi Swisscontact na Kosovu, započeo je 2013. godine i nalazi se u trećoj fazi, sa ciljem da podstakne MSP-ove i farme u prehrambenoj industriji, prirodnim sastojcima i sektoru turizma. Fokus projekta je na podsticanju inovacija, održivosti i otvaranju radnih mesta, posebno za mlade, žene i manjine. Kroz sektor turizma, PPSE olakšava kapitalizaciju uspostavljene ponude kroz privatno-javna partnerstva u cilju poboljšanja upravljanja destinacijama, poboljšane ponude turističkih proizvoda i ponovnog uspostavljanja trendova rasta sektora. To se postiže u bliskoj suradnji sa privatnim akterima kroz sinergiju između turističkih poduzeća, agrobiznisa, proizvođača suvenira, farmera, vlasnika turističkih proizvoda i vodiča.



PPSE projekat je sproveo nekoliko intervencija, kao npr.:

- Olakšati konsolidaciju usluga za razvoj turističkog proizvoda kroz javno-privatna partnerstva do:
 - o povećati sigurnost proizvoda (izrada Administrativnog uputstva o sigurnosti turističkih proizvoda)
 - o ojačati turističku statistiku (pokretanje izlaznih istraživanja, istraživanja na strani ponude i integrisanje podataka u bazu podataka Kosovske agencije za statistiku)
 - o razviti regionalnu promociju (regionalna turistička platforma između Kosova i Albanije)
 - o institucionalizovati znanje (učvršćivanje usluga razmene znanja za opštine u okviru Kosovske asocijacije opština)
- Partnerstvo sa lokalnim institucijama za promovisanje učešća MSP - na međunarodnim sajmovima; Međunarodni sajam turizma Kosova; upoznavanje; i B2B - u cilju konsolidacije uloge unutar strukture lokalnih institucija kako bi se omogućila promocija međunarodnog turizma.
- Podržati obuku i međunarodnu sertifikaciju kulturnih i planinskih vodiča radi poboljšanja usluga u vezi sa vodičem radeći sa Udruženjem vodiča Kosova i Savezom planinara i alpinista Kosova kako bi se rešio nedostatak efikasne koordinacije i institucionalnog vlasništva.
- Pomozite u razvoju pilot programa sertifikacije održivosti za hotele i podelite znanje sa zainteresovanim stranama u turizmu preko Kosovske turističke unije kako bi se obezbedilo efikasno planiranje i poštovanje međunarodnih standarda održivosti u turizmu.

6.2.2 ŠVEDSKA AGENCIJA ZA MEĐUNARODNI RAZVOJ I SARADNJU (SIDA)

Projekat Podsticanje mogućnosti zapošljavanja i rasta (FEGO), koji finansira SIDA, a sprovodi Swiscontact na Kosovu, ima za cilj da podstakne razvoj inkluzivnog tržišnog sistema na Kosovu kako bi se stvorilo samozapošljavanje u nekoliko sektora, uključujući ruralni turizam. Cilj mu je kultivirati inicijative mikro/malog preduzetništva među poduzećima za razvoj ruralnog turizma poboljšanjem kvalitete i brendiranja njihovih proizvoda i usluga, jačanjem njihovog znanja o ugostiteljstvu, marketingu i promociji, te poboljšanjem pristupa prodajnim kanalima.

Intervencija koju je proveo FEGO projekt je model "od farme do viljuške" koji ima za cilj poboljšanje gastronomije koja se nudi u ruralnim turističkim destinacijama kroz rad sa lokalnim pružaocima usluga kako bi se podigla svest o ekonomskom potencijalu ponude hrane iz lokalnog izvora. Ova inicijativa je započela sa Alpa Bio Farmom u selu Maqitevë, u opštini Suva Reka, koja je specijalizovana za jaja iz slobodnog uzgoja, ali takođe uzgaja razno voće i povrće, proizvodi džemove i začine. Kako bi podržao Alpa Bio Farm u njihovim naporima da komercijalizuju svoju ponudu, FEGO je obezbedio tehničku ekspertizu za procenu njihove trenutne ponude i ponudio preporuke koje će im pomoći da postignu svoje ciljeve i rastu. FEGO takođe pruža znanje i iskustvo za poboljšanje menija i prezentacije hrane za smeštaj i restorane MMSP-ova, postižući uticaj u većem obimu.

6.2.3 EVROPSKA BANKA ZA OBNOVU I RAZVOJ (EBRD)

EBRD podržava tranziciju na zeleniju ekonomiju kroz investicije i dijalog o politici. Na primer, finansira razvoj projekata vetroelektrane i solarne energije i strukturise odgovarajuće tržišne mehanizme, kao što su feed-in tarife. Jedna od ključnih inicijativa koje podržava EBRD fokusira se na efikasnost i smanjenje emisije ugljena kroz dva objekta: sredstva za finansiranje zelene ekonomije (GEFF), koja trenutno ne podržava preduzeća, i Kosovski program podrške konkurentnosti MSP-ova (SME CSP), koji podržava (vidi Okvir 1).

Ranije je GEFF, pod imenom KOSEP, finansirao preduzeća, ali je od tada promenio fokus. Nasuprot tome, MSP CSP isključivo cilja preduzeća i sprovodi se preko četiri banke na Kosovu: ProCredit Bank, Raiffeisen Bank Kosovo, Raiffeisen Leasing i Banka për Biznes. Ovaj projekat povećava konkurentnost MSP-ova na Kosovu pomažući njihovu usklađenost sa direktivama EU o zaštiti životne sredine, zdravlju na radu i kvalitetu proizvoda kroz zajmove, grantove i tehničku pomoć. Program finansiran od strane EBRD-a i EU, uključuje podsticaj povrata novca od 15% i stručne savete, promovišući ulaganja u standardne i složene projekte kako bi se povećala profitabilnost i tržišni potencijal.

Banka takođe obezbeđuje kreditne linije preko partnerskih banaka kroz GEFF. Ima za cilj stvaranje pozitivnih demonstracionih efekata, posebno korišćenjem finansijskih posrednika za povećanje energetske efikasnosti i promovisanje malih ulaganja u obnovljive izvore energije. U saradnji sa privatnim bankama na Kosovu (ProCredit Bank Kosovo, BpB), EBRD je potpisala ugovor o proširenju novih sredstava za lokalna mala i srednja preduzeća za podršku investicijama u održivi rast. Kosovski kreditno garantni fond (KCGF) je 2022. godine pokrenuo novi program koji ima za cilj da pomogne zelenim investicijama MSP-ova, olakšavajući malim i srednjim preduzećima da obezbede finansiranje. Turističke kompanije takođe imaju pravo da se prijave za ovaj program. Ove vrste sredstava koriste se za finansiranje zelenih projekata koji su usklađeni sa EBRD-ovim pristupom tranzicije zelene ekonomije, promovišući održivost životne sredine. Prema podacima EBRD-a, četiri hotela su koristila ovaj objekat za svoje projekte.

⁵⁶ <https://www.ebrd.com/news/2022/ebrd-and-donors-help-reboot-small-kosovan-businesses.html>

⁵⁷ Kosovski kreditno garantni fond Godišnji izveštaj 2022, <https://fondikgk.org/wp-content/uploads/2023/08/ANNUAL-REPORT-2022-3.pdf>

⁵⁸ <https://www.giz.de/en/worldwide/143709.html>

6.2.4 OSTALI DONATORI I PROJEKTI

Pored banaka (ProCredit Bank, NLB Priština, Reiffeisen Kosovo, BpB), nekoliko donatorskih inicijativa promoviše cirkularnu ekonomiju u poslovanju. Primeri uključuju projekat Uvođenja cirkularne ekonomije u privatni sektor Kosova od strane Privredne komore, koji sufinansiraju EU i nemačko savezno ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj preko GIZ Kosovo. GIZ takođe sprovodi projekat Zelene i održive opštine – Integrisano upravljanje otpadom i cirkularna ekonomija (Kosovo4Green) , i uspostavljanje šeme proširene odgovornosti proizvođača i Sistem povraćaja depozita. Inovacioni centar Kosovo je formirao Cirkularnu koaliciju Kosova, inicijativu koja promoviše održivost, recikliranje, reciklažu i suočavanje sa budućim izazovima. Projekat GREEN CROSS, finansiran od strane EU, a implementiran od strane Balkanske zelene fondacije, Qendra EDEN i opština Has i Klina, podstiče lokalne zelene ekonomije kroz pametna ulaganja.

Zeleni akcioni prostor (GAS) u Riinvestu, zajedničkoj inicijativi Kosovske fondacije za otvoreno društvo (KFOS) i Instituta Riinvest, informiše javnost o cirkularnoj ekonomiji, pitanjima životne sredine i održivom razvoju kroz predavanja, istraživanja, debate i zagovaranje.

U okviru UNDP-ovog globalnog projekta Climate Promise, Kosovo se suočava sa izazovima klimatskih promena fokusirajući se na energiju, prilagođavanje i otpornost, i povećavajući inovacije kako bi privuklo dalje zelene investicije. U prvoj fazi Climate Promise, Kosovo je povećalo svoje napore da smanji emisije gasova sa efektom staklene bašte i poveća otpornost na klimu. U roku od godinu dana, UNDP Kosovo je podržao MESPI u osmišljavanju politika i mera energetske efikasnosti, kreiranju Mape puta za kružnu ekonomiju i izradi sažetaka politike klimatskog sektora. Pored toga, kroz poslovni akcelerator BOOST x Kosovo, UNDP je pomogao 50 malih i srednjih preduzeća, predvođenih i ženama i muškarcima, u usvajanju zelenih poslovnih praksi pružanjem mentorstva, povezivanjem sa globalnim kompanijama i grantovima za najbolja zelena rešenja.

Štaviše, UNDP-ov projekat Ubrzavanje zelenog oporavka na Kosovu kroz ekoturizam i inkluzivno upravljanje sproveden između 2020. i 2022. godine fokusirao se na turizam. Projekat je imao za cilj ozelenjavanje turističkog sektora Kosova kroz javno-privatna partnerstva, koherentnu politiku i otpornu i agilnu turističku strategiju zasnovanu na principima ekološke, društvene i ekonomske održivosti. Takođe je uključivao zeleni akcelerski program za obuku turističkih MMSP-ova i implementaciju pilot projekata u kratkom roku. Srednjoročno, cilj je bio razvoj sektora turizma kao katalitičkog stuba u nacionalnoj zelenoj ekonomiji, stvaranje radnih mesta, poboljšanje rodne ravnopravnosti i povećanje inovativnog poslovanja u turističkim regionima.

GIZ je takođe podržao projekte vezane za turizam na Kosovu i u regionu, fokusirajući se na održivi razvoj i eko-turizam. Jedna od značajnih inicijativa je promocija pešačkog turizma na stazi Vrhovi Balkana , koja se proteže preko Kosova, Albanije i Severne Makedonije. GIZ je od 2010. godine uključen u označavanje ruta i kreiranje mapa za 192 kilometra planinarskih staza, privlačenje turista i planinarskih vodiča iz celog sveta i doprinos razvoju ruralnog turizma.

Drugi projekat koji je GIZ implementirao u ime nemačkog saveznog ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj (BMZ) tokom 2017. godine bio je Budućnost kroz planinski turizam. Ovaj projekat koji je rezultirao proizvodom planinskog turizma High Scardus Trail, imao je za cilj poboljšanje mogućnosti zapošljavanja u sektoru turizma u pograničnom regionu između Makedonije, Kosova i Albanije razvojem i promocijom postojećih i novih regionalne ponude avanturističkog turizma.

USAID je značajno podržao razvoj turističkog sektora Kosova kroz različite inicijative, uključujući Program Partnerstva za razvoj (PFD) (2015-2018) , koji je imao za cilj da unapredi saradnju javnog i privatnog sektora i uskladi lokalne prakse sa međunarodnim standardima ili Program OSNAŽIVANJE Privatnog sektora (2014-2019) fokusiran na otvaranje novih radnih mesta i konkurentnost u avanturističkom turizmu , između ostalih sektora, što je rezultiralo zapaženom obukom radne snage i učešćem na sajmovima.

⁵⁹ <https://www.undp.org/kosovo/stories/kosovo-steps-ahead-climate-action>

⁶⁰ <https://www.undp.org/kosovo/projects/accelerating-green-recovery-kosovo-through-ecotourism-and-inclusive-governance>

⁶¹ https://akzente.giz.de/en/artikel/welcoming-world#:~:text=The%20hiking%20trail%20,Peaks%20of,farmers%20in%20marketing%20their*%20produce.

⁶² <https://pmcg-i.com/project/supporting-kosovo-to-develop-tourism-sector-usaid-kosovo-pfd-program/>

⁶³ <https://www.usaid.gov/kosovo/document/empower-private-sector>

⁶⁴ https://2017-2020.usaid.gov/sites/default/files/success/files/Local%20Tour%20Operators%20Put%20Kosovo%20on%20the%20Adventure%20Travel%20Map_0.pdf

6.3 EU FINANSIRANJE PROGRAMA TURIZMA

Evropska unija je odigrala ključnu ulogu u razvoju sektora turizma na Kosovu kroz različite projekte usmerene na unapređenje infrastrukture, održivosti i konkurentnosti. Ključno finansiranje dolazi iz Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA), pri čemu je EU uložila preko 1,5 milijardi evra na Kosovo od 2007. do 2020. u okviru IPA I i IPA II, i nastavljajući podršku u okviru IPA III od 2021-2027. Ova finansijska pomoć olakšava sveobuhvatne reforme Kosova neophodne za pristupanje EU. Prekogranična saradnja, značajna komponenta IPA, omogućila je Kosovu da sarađuje sa susednim zemljama kao što su Albanija, Severna Makedonija i Crna Gora na promovisanju turizma i kulturne razmene kroz različite finansirane projekte.

U periodu od 2014. do 2020. godine, IPA programi prekogranične saradnje Crna Gora-Kosovo finansirali su šesnaest projekata vezanih za turizam sa ukupno 6,7 miliona evra, koje je uglavnom doprinela EU. Ovi projekti su se fokusirali na unapređenje kulturnog nasleđa, razvoj prekograničnih turističkih ruta i proizvoda, te promovisanje spoljnog i avanturističkog turizma. Primeri uključuju "Transhumance - Nova turistička ponuda Kosova i Crne Gore", "Poboljšanje turističke ponude u visoravnima Albanije i Kosova", i "Eko i aktivnosti turizma na otvorenom Balkanskih Alpa". Značajan projekat, „Turizam za budućnost: inicijativa za sertifikaciju eko-oznake na Kosovu i Crnoj Gori“, ima za cilj da podrži preduzeća u postizanju standarda eko-sertifikacije, značajno podstičući turističku konkurentnost regiona.

Podrška EU se proteže izvan turizma, pokrivajući infrastrukturu, životnu sredinu, klimatske akcije i energetiku, što uključuje značajne projekte u upravljanju otpadom i ekonomskom razvoju. EU se takođe fokusira na povećanje konkurentnosti kosovskog privatnog sektora putem digitalizacije i povećanog pristupa finansijama, uz kontinuiranu podršku inicijativama za agroturizam i ruralni turizam. Pored toga, programi izgradnje kapaciteta za turističke profesionalce i MSP, zajedno sa mogućnostima finansiranja od Evropskog saveta za inovacije i Izvršne agencije za MSP-ove (EISMEA), imaju za cilj da osnaže kosovski turistički sektor da postigne konkurentsku prednost na globalnom tržištu.

Iako nije moguće jasno proceniti uticaj koji su ovi projekti finansirani od strane EU mogli imati na razvoj turizma na Kosovu, a posebno ulogu koju su mogli da odigraju u tranziciji ka praksi održivosti; može se reći da imaju ključnu ulogu ne samo u zemlji ili u programima prekogranične saradnje, već i u daljoj razmeni znanja i razmeni sa vodećim turističkim destinacijama i poslovnim subjektima u cilju potpune integracije unutar evropskog tržišta u bliskoj budućnosti. Ipak, i dalje postoje ograničenja u smislu ograničenog apsorpcionog kapaciteta kosovskih MSP-ova i udruženja da se prijave za finansiranje i/ili slabih kapaciteta za implementaciju za njihovu implementaciju.

⁶⁵ https://www.eeas.europa.eu/kosovo/eu-projects-kosovo_en?s=321#10942

⁶⁶ <https://keep.eu/projects/27096/Transhumance-new-tourism-off-EN/>

⁶⁷ <https://euprojects.al/euprojects/improving-tourism-offer-in-highlands-of-albania-and-kosovo/>

⁶⁸ <https://cbc-mne-kos.org/project-of-the-1st-cfp/eco-and-outdoor-tourism-actions-of-the-balkan-alps/>

⁶⁹ <https://webalkans.eu/en/stories/tourism-for-future-the-eco-labels-initiative-in-kosovo-and-montenegro/>

⁷⁰ <https://tourismforfuture.com/>

6.4 MEHANIZMI/INICIJATIVE PRIVATNOG ZELENOG FINANSIRANJA

6.4.1 Grupno finansiranje na Kosovu: Trenutni status i inicijative

Grupno finansiranje u kontekstu ozelenjavanja turističkog sektora odnosi se na alternativni pristup finansiranju. Povezuje pojedince koji dele strast za održivim putovanjima sa inicijativama usmerenim na promovisanje ekološki prihvatljivih praksi. Putem grupnog finansiranja ljudi mogu direktno doprineti projektima koji poboljšavaju održivost turizma, kao što su ekološki prihvatljivi smeštaji, naponi za očuvanje ili inicijative u zajednici. Cilj je ubrzati tranziciju na zeleniju turističku ekonomiju uz korist lokalnih zajednica i ekosistema.

Grupno finansiranje na Kosovu je u ranoj fazi, bez većih lokalnih platformi posebno posvećenih regionu. Preduzetnici i start-u-ovi često koriste međunarodne platforme kako bi osigurali finansiranje, posebno one u IKT i visokotehnološkom sektoru. Međunarodne platforme koje se najčešće koriste su Kickstarter, Indiegogo, GoFundMe, itd. Uprkos nepostojanju istaknute lokalne platforme za grupno finansiranje, nekoliko inicijativa podržava rast grupnog finansiranja na Kosovu uključuju Inovacioni centar Kosovo (ICK), Kosovsko IKT udruženje (STIKK). Na primer, IKK pruža podršku i mentorstvo za start-up, uključujući smernice o korišćenju platformi za grupno finansiranje za prikupljanje sredstava. Često organizuju radionice i događaje kako bi edukovali preduzetnike o različitim opcijama finansiranja. Nekoliko kosovskih projekata je uspešno prikupilo sredstva preko međunarodnih platformi za grupno finansiranje, demonstrirajući potencijal ovog metoda finansiranja. Kompanija Formon (Start-up sa sedištem u Prištini koji je razvio 3D štampač) uspešno je prikupila sredstva na Kickstarteru, zadobivši međunarodnu pažnju i podršku.

Kosovaldeas je inicijativa koja je prva platforma za grupno finansiranje koja je u potpunosti posvećena projektima na Kosovu. Ova platforma se fokusira na podršku nastojanjima u različitim oblastima, uključujući umetnost i kulturu, građanski angažman i održivost. Nudeći lokalizovano rešenje za grupno finansiranje, Kosovaldeas igra ključnu ulogu u osnaživanju kosovskih kreatora i društvenih preduzetnika da ostvare svoje vizije. Kosovaldeas su tradicionalne platforme za grupno finansiranje koje su u velikoj meri fokusirane na filantropiju i podržavaju samo ideje koje Kosovo čine boljim mestom. Ova platforma bi mogla biti alternativno finansiranje za odgovarajuće poslovne ideje u sektoru turizma.

⁷¹ [Accelerating Green Investments in Tourism for Sustainable Development | World Investment Forum \(unctad.org\)](https://unctad.org/en/publications-and-statistics/publication/accelerating-green-investments-in-tourism-for-sustainable-development/Pages/default.aspx)

⁷² <https://kosovaideas.com/>

⁷³ Sabia, L., Bell, R., & Bozward, D. (2021). Grupno finansiranje i preduzetništvo na Zapadnom Balkanu. Preduzetničke finansije, inovacije i razvoj, 50-68. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003134282-4/crowdfunding-entrepreneurship-western-balkans-luca-sabia-robin-bell-david-bozward>

7. OCENA SPREMNOSTI SMEŠTAJNIH OBJEKATA

Ovaj odeljak predstavlja nalaze procene sprovedene u odabranim smeštajnim objektima na tri lokacije: Priština, Prizren i Peć. Počinje da prikazuje pregled statusa održivosti odabranih smeštajnih objekata i ističe neke od ključnih inicijativa održivosti koje provode. Drugo, opisuje ključne izazove i ograničenja sa kojima se smeštajni objekti suočavaju prilikom usvajanja prakse održivosti. Kasnije su predstavljene neke od dobrih praksi koje već preduzimaju smeštajni objekti. Konačno, završava se opštom procenom prakse održivosti među smeštajnim objektima na Kosovu.



7.1 PREGLED STATUSA ODRŽIVOSTI ODABRANIH SMEŠTAJNIH OBJEKATA

Nivoi usvajanja prakse održivosti od strane sektora smeštaja na Kosovu su veoma raznoliki. Nalazi oba intervjua sa odabranim smeštajnim objektima i diskusija fokus grupe sa predstavnicima javnog i privatnog sektora i drugim lokalnim zainteresovanim stranama (za punu listu pogledajte Aneks 2), pokazuju da je Kosovo u početnoj fazi razvoja, iako sa porastom interesovanja za primenu načela održivosti u razvoju turizma.

Malo je primera primene takvih načela. Neki vlasnici apartmana i pansiona, koji su uglavnom samouki u praksi održivosti, usvojili su različite mere kako bi poboljšali svoj uticaj na životnu sredinu. Ove kompanije, sa kapacitetom kreveta od 16 do 60, razmatraju ili su već implementirale inicijative poput EcoLab sertifikacije, instalacije solarnih panela, energetske efikasne opreme, poboljšanja upravljanja otpadom i minimalne upotrebe plastike. Njihov fokus je takođe na podršci lokalnoj ekonomiji kroz prakse nabavke, uprkos nedostatku formalnih sertifikata održivosti u nekim slučajevima.

Nekoliko većih hotela, posebno onih koji su deo međunarodnih brendova ili sa visoko obrazovanim vlasnicima, usvojili su sveobuhvatnije prakse održivosti. Sa kapacitetom kreveta između 100 i 150, ovi hoteli sprovode značajne mere kao što su eliminacija plastike za jednokratnu upotrebu, upravljanje otpadom od hrane i planiranje ili korišćenje solarnih panela. Osim toga, neki su sertifikovani po ISO i praktikuju efikasnu upotrebu vode, što odražava viši stepen formalnih obaveza održivosti, delimično podržan od strane međunarodnih donatora koji su obezbedili sredstva za podnošenje zahteva za sertifikate održivosti. Ovi hoteli takođe integrišu lokalnu inspiraciju u svoje usluge i aktivno podržavaju lokalne zajednice i ekonomije kroz svoje operativne izbore.

Međutim, nema mnogo inicijativa oko sertifikacije. Ovo dalje potvrđuje REA Priština, koja primećuje različita znanja i interesovanje za sertifikaciju među zainteresovanim stranama. Njihova zapažanja sugerišu da dok su neke kompanije i organizacije dobro informisane i željne dobijanja sertifikata, drugima je i dalje potrebno obrazovanje i ohrabrenje da u potpunosti prihvate ove održive prakse.

Osim eko-sertifikacije, prakse kao što je cirkularna ekonomija nude obećavajuće rešenje naglašavajući cikličnost materijala, efikasno upravljanje otpadom i sisteme ponovne upotrebe. Ovi koncepti imaju potencijal da imaju koristi i za životnu sredinu i za privredu, ali primena takvih načela gotovo da izostaje. Uz nekoliko izuzetaka (npr. Hotel City Inn), čak su i mere efikasnosti resursa retke. Ovi uspešni slučajevi uključivali su instalacije solarnih panela kako bi se smanjila cena energije.

Prema intervjuisanim privatnim zainteresovanim stranama, Kosovo se suočava sa izazovima u prihvatanju inicijativa za održivi razvoj i kružnu ekonomiju. Iako postoji određena podrška razvoju turizma, manja je podrška održivom turizmu kroz zakonodavne okvire. Neophodan je značajan rad na određivanju prioriteta i integrisanju principa održivosti u sektor turizma. Zainteresovane strane su istakle nepostojanje šeme podsticaja za napore održivosti u turizmu. Njihova glavna primedba je da vlada daje prednost proizvodnji, koja podržava finansiranje mašina i automatski isključuje turističke kompanije. Na primer, postoji poziv za grantove od KIESA-e, koja finansira samo mašine. Međutim, Ministarstvo poljoprivrede ima pozive upravo za agroturizam, koji finansiraju sve projekte za energetske efikasnosti, ali oni mogu biti slabije rasprostranjeni ili nisu u potpunosti poznati turističkim kompanijama.

⁷⁴ Intervju sa Eli Lekaj (maj 2024), REA Priština/NVO koja pomaže u sertifikaciji Eko oznake i koja je sarađivala sa 50 hotela/pansiona, u okviru grantova, podrške na terenu.

Prema organizacijama civilnog društva (OCD-ovi) i NVO-ovima. Kosovo pravi značajne korake ka prihvatanju održivih praksi u turizmu. Grad Priština se ističe kao progresivna snaga, sa aktivnim inicijativama i snažnom posvećenošću održivosti, koju podržavaju brojne nevladine organizacije fokusirane na pitanja životne sredine. Slično tome, Peć i Prizren se mogu pohvaliti mnogim nevladinim organizacijama koje promovišu održivi turizam i ekološke politike. Obećavajući aspekt je to što su sva tri grada razmatrana u ovoj studiji usvojila strategije razvoja turizma u kojima je održivost ključni stub. Nadalje, pregled sekundarnog istraživanja strateških dokumenata sugeriše da podrška održivom razvoju turizma na opštinskom nivou obećava više u odnosu na nacionalni nivo. Ovo ukazuje na jaču posvećenost i efikasnije inicijative na lokalnom nivou u promovisanju prakse održivog turizma. Ovu izjavu podržavaju NVO-ovi i OCD-ovi koji teže partnerstvu sa opštinama kako bi aplicirale za EU projekat, pa je tako uspostavljena pozitivna saradnja.

7.2 KLJUČNI IZAZOVI I OGRANIČENJA

Procena prakse održivosti među smeštajnim objektima na Kosovu otkriva nekoliko ključnih izazova i ograničenja sa kojima se suočavaju preduzeća u ovom sektoru. Ovi izazovi ometaju efektivnu implementaciju i usvajanje održivih praksi, uprkos rastućoj svesti i interesu među nekim vlasnicima hotela i operaterima.

- **Finansijska ograničenja, visoki početni troškovi**

Mnogi objekti smatraju da su početni troškovi implementacije održivih praksi, kao što je instaliranje solarnih panela ili dobijanje sertifikata, previsoki. Na primer, dok neke kompanije imaju samofinansirajuće solarne panele, druge navode finansijska ograničenja kao prepreku za proširenje svojih mogućnosti solarne energije. Jedno od ključnih ograničenja hotela bio je početni dizajn tlocrta koji nije predviđao ugradnju PV solarnih panela.

- **Nedostatak pristupa zelenim kreditima**

Uprkos dostupnosti zelenih kredita, mnogi vlasnici hotela nisu istražili ovu opciju zbog uočene složenosti procesa podnošenja zahteva i obimne papirologije. To su primetili i neki vlasnici koji su se odlučili da ne traže ekološke kredite zbog ograničenja bankarskog programa i proceduralnih prepreka. To bi takođe moglo biti dodatni teret za neregistrovana ili neformalna preduzeća, kao što su neki pansioni.

- **Ograničeno znanje i svest, svest o sertifikatima**

Značajnom broju vlasnika i menadžera preduzeća nedostaje svest o sertifikatima održivosti i njihovim prednostima. Na primer, neki ispitanici su spomenuli da nemaju sertifikate o održivosti i da ne vide neposredne koristi od njih. Ovo naglašava potrebu za boljom edukacijom i širenjem znanja o prednostima eko-oznaka i sertifikata.

- **Poznavanje održivih praksi**

Postoji različit stepen razumevanja u pogledu održivih praksi među preduzećima. Dok su neki proaktivni u upravljanju energijom i otpadom, drugi pokazuju potrebu za sveobuhvatnijom obukom i podrškom. Efikasnost inicijativa za obuku koje predvode NVO ukazuje na to da su potrebni dalji napor da se premosti ovaj jaz u znanju.

▪ Izazovi upravljanje otpadom

Efikasno upravljanje otpadom je značajan izazov, posebno u ruralnim i planinskim područjima. Vlasnici preduzeća koji se nalaze u ovim područjima istakli su poteškoće u upravljanju otpadom zbog nedostatka lokalnih usluga prikupljanja i reciklaže. Ovo dovodi do toga da preduzeća prevoze otpad u urbane centre ili se suočavaju sa ograničenim mogućnostima za pravilno odlaganje.

▪ Upravljanje vodom i otpadnim vodama

Iako su neki objekti implementirali mere za uštedu vode, sveobuhvatno upravljanje otpadnim vodama i dalje je neadekvatno. Na primer, neki ispitanici su spomenuli da se otpadne vode direktno ulivaju u reku, što odražava šire pitanje nedovoljne infrastrukture i obuke za efikasan tretman otpadnih voda.

▪ Motivacija i podsticaji, zavisnost od eksternog finansiranja

Mnoga preduzeća su motivisana da usvoje održive prakse prvenstveno kada su dostupna eksterna sredstva ili subvencije. Ova zavisnost se može videti u iskustvima nekih ispitanika koji su učestvovali u projektima održivosti koje su finansirale strane vlade i opštine. Održivost ovih praksi bez stalne finansijske podrške ostaje upitna.

▪ Balansiranje poslovnih i moralnih motiva

Dok neki vlasnici preduzeća izražavaju opredeljenost za održivost iz poslovnih i moralnih razloga, primarna pokretačka snaga za mnoge ostaje finansijska korist i poboljšanje reputacije. To je vidljivo u odgovorima nekoliko učesnika koji daju prioritet poslovnim rezultatima nad suštinskim ekološkim vrednostima.

▪ Regulatorno i političko okruženje, nedostatak snažnog regulatornog okvira

Odsustvo čvrstih ekoloških propisa i mehanizama za sprovođenje na Kosovu doprinosi izazovima u promovisanju širokog usvajanja održivih praksi. Neka preduzeća su preduzela nezavisne korake ka održivosti, ali jači regulatorni okvir mogao bi dovesti do ujednačenijeg usvajanja u celom sektoru.

Tabela u nastavku prikazuje neke primere beleški iz intervjuva usklađene s ključnim nalazima i područjima intervencije.

Primer beleške	Ključni nalazi	Područje intervencije
"..... potrebno je izraditi studiju koja se bavi potrebama, potencijalima i izazovima u održivom razvoju turizma na Kosovu."	• Sveobuhvatne studije i strateško planiranje neophodni su za procenu potencijala i izazova u održivom turizmu, usmeravanje budućih politika i implementacije projekata.	• Istraživanje i razvoj politike. • Planiranje strategije za podršku zelenom i održivom turizmu
"Sektoru turizma na Kosovu je potrebna revizija i ponovna procena s obzirom na sve veći broj turista. Zabeležili smo porast međunarodnog turizma od 50,8% u poređenju sa januarom-februarom 2024. i januar-februar 2023. Međutim, Kosovo nema registar/bazu podataka svih hotela i smeštaja. Ovo je važno za funkcioniranje i rad, kao i za turoperatore.	• Potreba za detaljnom bazom podataka hotela i smeštaja, uključujući standarde i kapacitete. • Sadašnja dobrovoljna registracija i kategorizacija treba da postanu obavezni. • Podsticaji za formalizaciju hotela i smeštaja	• Prikupljanje podataka i standardizacija • Formalizacija hotela i smeštaja Obavezna registracija • Normalizacija kroz podsticaje • Normalizacija dovodi do veće popunjenosti stranih turista
"Postoji potreba za poreskim olakšicama za podršku razvoju hotela i smeštaja. Subvencionisanje turoperatora za svakog turistu kojeg dovedu je dobar vid stimulacije turizma, politika koju primenjuje Severna Makedonija. PDV je 18% za hotelijerstvo, a booking.com za svaku rezervaciju ima 12% provizije i 9%	• Napori za smanjenje taksi za smeštajne sobe i ukidanje hotelskih taksi za podršku industriji turizma.	• Poreska politika i finansijski podsticaji
poreza na dobit, to su troškovi koje hoteli moraju platiti. Institucije bi trebalo da ublaže poreze. Do sada smo uspeli smanjiti taksu od 25 evra za smeštajne sobe, a nedavno smo ukinuli sve hotelske takse za podršku industriji turizma".		

" Prevalla ima veliki potencijal za zdravstveni turizam. Kvalitet vazduha utiče na izlečenje raznih bolesti. Preporučili smo da analizu urade međunarodni stručnjaci ".	· Značajan potencijal za sportski turizam s nadolazećim događajima kao što su Mediteranske olimpijske igre 2030. i zdravstveni turizam u specifičnim područjima poznatim po povoljnim ekološkim uslovima. · Potreba za međunarodnom ekspertizom u proceni životne sredine	· Planiranje manifestacija i razvoj zdravstvenog turizma zaštitom životne sredine · Angažovanje međunarodnih stručnjaka i međunarodnih sertifikacionih i akreditacionih tela za sertifikaciju i standarde zdravstvenog turizma radi povećanja kredibiliteta
" Održivost kao koncept je nešto novo u našoj zemlji. Većini hotela nedostaju standardi ili politike za održivost. Većina vlasnika hotela i smeštaja ne zna mnogo o konceptu, nisu upoznati s održivošću i cirkularnom ekonomijom "	· Nedostatak svesti vlasnika i menadžera MSP o principima održivosti i cirkularne ekonomije. · Važnost usvajanja prakse održivosti i dobijanja sertifikata. · Izazovi u implementaciji zbog visokih troškova i nedostatka strateške podrške	· Mere i kampanje za podizanje svesti o važnosti održivosti u razvoju turizma. · Angažovanje međunarodnih sertifikacionih tela za održivost. · Podrška održivosti i sertifikaciji – i finansijska i konsultantska (eko-sertifikacija).
"Turizam bi se trebao fokusirati na korišćenje lokalnih resursa koristeći poljoprivredni lanac vrednosti i brigu o životnoj sredini. Verujem da svaki hotel ima mogućnost pronaći kreativne načine za razvoj održivog turizma integrišući lokalne lance vrednosti."	· Naglasak na integraciji lokalnih resursa i promovisanju principa cirkularne ekonomije radi poboljšanja održivog ruralnog razvoja.	· Povezivanje lokalnih proizvođača poljoprivrednih proizvoda sa hotelima · Podrška lokalnim poljoprivrednicima da postanu održivi i povežu se s hotelima u principu cirkularne ekonomije (npr. trajna upotreba ambalaže i oporavak) · Lokalni izvori i cirkularna ekonomija.
"Nedostatak podrške implementaciji politika i koncepata održivosti jedan je od glavnih problema". "Turizam je merama institucionalne podrške u Ministarstvu poljoprivrede isključen iz nekog od kriterijuma podobnosti".	· Potreba za značajnom podrškom vlade i međunarodnih donatora za oporavak i razvoj turističkog sektora nakon COVID-19. · Šeme vladinih podsticaja za uključivanje turizma.	· Finansiranje i finansijska podrška. · Institucionalna i donatorska podrška. · Uključivanje turizma u postojeće vladine šeme i dizajniranje specifičnih šema za održivi turizam, posebno povezivanje turizma s lokalnim lancem vrednosti u poljoprivredi.

“ Postoji pitanje upravljanja otpadom koje ometa recikliranje i održivost, posebno ne postoji sistem za sortiranje otpada. “...potrebna nam je odgovarajuća komunikacija između ključnih aktera, ljudi iz vlade, opština i privatnog sektora koji se bave ovim specifičnim pitanjem da bismo počeli razgovarati o mogućim rešenjima, diskusije se stalno vode, ali ne nešto vrlo konkretno.” "Saradnja među akterima je ključna. Treba postojati efikasna komunikacija i saradnja kako bi se olakšalo usvajanje najboljih praksi i inovativnih rešenja."	· Saradnja među akterima je od vitalnog značaja za uspešan razvoj održivog turizma. Efikasna komunikacija i saradnja mogu olakšati najbolje prakse i inovativna rešenja. · Povećati kapacitete i efikasno upravljati kompanijama za prikupljanje otpada	· Saradnja i angažovanje zainteresovanih strana · Upravljanje otpadom javnih preduzeća. · Sistem za sortiranje otpada, privatni sektor treba podstaknuti da implementira potrebne prakse.
---	--	---

Iako i dalje postoje izazovi, kao što su potreba za sveobuhvatnim pravnim okvirima i poboljšanom infrastrukturom za upravljanje otpadom, posvećenost Kosova promovisanju održivog rasta sa principima cirkularne ekonomije na čelu pruža snažnu osnovu za unapređenje ovih praksi u turizmu i smanjenje zagađenja otpadom. Prisustvo različitih inicijativa privatnog sektora u smeštajnim objektima signalizuje obećavajuću budućnost za cirkularnost i održivost u turističkoj industriji Kosova. Neke od ovih dobrih praksi opisane su u sledećem odeljku.



7.3 DOBRE PRAKSE

Uprkos izazovima i ograničenjima, nekoliko smeštajnih objekata na Kosovu primenilo je hvale vrednu održivu praksu. Ovi primeri ističu potencijal za pozitivne promene unutar sektora kada su posvećenost i resursi usklađeni.

Energetska efikasnost i obnovljiva energija:

- **Pansion Kaçaku:** Ovaj pansion je iskoristio jedinstvenu priliku da poboljša održivost ovog objekta. Uz pomoć granta projekta koji je finansirala švajcarska vlada, postavljeni su solarni paneli. Ova strateška investicija, delimično finansirana od strane objekta i grantom, sada pokriva 70% potreba za električnom energijom pansiona. Rezultat je značajno smanjenje emisije CO₂, značajno smanjenje troškova energije i smanjeno oslanjanje na neobnovljive izvore i nacionalnu mrežu.
- **Hotel Sharri:** Smešten u živopisnim planinama Šare u blizini Prizrena, Hotel Sharri je postao svetionik održivog upravljanja energijom. Oni su samostalno finansirali instalaciju solarnih panela od 70 KW, demonstrirajući čvrstu posvećenost održivosti. Iako je za ovu investiciju tražen kredit, to nije bilo ni u jednom od programa koje banke nude, jer banka sa kojom hotel radi nije bila deo programa subvencija. Pored toga, Hotel Sharri praktikuje odgovarajuće tehnike očuvanja vode, unapređujući svoje ekološke inicijative.
- **City Inn Hotel:** Ovaj hotel je dobio sertifikat od strane Travelife for Accommodations, koji je akreditovan od strane Globalnog saveta za održivi turizam (GSTC). City Inn Hotel je uspešno ispunio 12 GSTC standarda koji pokrivaju energetska i vodenu efikasnost, biodiverzitet, ljudska prava, poštenu rad, zaštitu dece i dobrobit životinja, pokazujući svoju posvećenost održivom turizmu.
- **Ariu pansion:** Ovaj pansion je implementirao sveobuhvatne prakse upravljanja otpadom. Izbegavajući plastične boce i koristeći kante za smeće umesto vreća, značajno su poboljšali upravljanje otpadom. Ova promena je ublažila problem otvaranja vreća za smeće od strane divljih životinja, šireći smeće po planinama. Ova politika je usvojena nakon obuke jedne male nevladine organizacije u Peći i postala je ključni deo poslovanja pansiona.
- **Mercure Hotel u Prištini:** Pod vizionarskim vodstvom, Mercure Hotel je usvojio holistički pristup upravljanju otpadom. Hotel je pokrenuo kampanju za eliminaciju plastike za jednokratnu upotrebu, zamenjujući predmete kao što su kašičice za espresso kafu i boce šampona održivim alternativama. Osim toga, hotel je uspostavio snažan sistem upravljanja otpadom od hrane, posebno u kuhinji gde se pomno prati i optimizuje otpad od hrane, potrošnja energije i povezane mere održivosti. Uprkos suočavanju sa izazovima, hotel ostaje nepokolebljiv u svojoj posvećenosti održivosti, sa tekućim inicijativama uključujući potencijalnu instalaciju solarnih panela.

Očuvanje vode:

- **Apartment Hotel Bora:** Ovaj smeštajni objekat čini značajan napredak u održivosti bez traženja formalnih sertifikata. Smešteni u srcu Peći, oni čuvaju gradsku vodu za piće i održavaju dobro održavanu baštu koristeći vodu iz bunara u koji su uložili. Ova inicijativa naglašava njihovu posvećenost održivosti i očuvanju resursa.

- **Pansion Kačaku:** Pored solarnih panela, pansion Kačaku preduzima mere za uštedu vode koristeći cisterne za toaletnu vodu umesto da se dovode u glavni izvor vode. Ova praksa značajno doprinosi naporima za očuvanje vode.

Lokalne nabavke i podrška zajednice:

- **Ariu pansion:** Kao stub svoje zajednice i lideri u lokalnom turizmu u selu Alagina Reka, oni su posvećeni traženju radne snage i hrane na lokalnom nivou, zapošljavanju lokalnog stanovništva i nudeći kulturna iskustva gostima. Ovaj pristup ne samo da doprinosi lokalnoj ekonomiji, već i promoviše razvoj zajednice. Na zahtev, pansion nudi časove kuvanja, prezentacije narodne nošnje i izvođenje tradicionalnih pesama.

- **Hotel Centrum:** Dugogodišnji članovi zanatske poslovne zajednice pre nego što su se upustili u ugostiteljstvo, vlasnici Hotela Centrum blisko sarađuju sa lokalnom zajednicom u Prizrenu. Osnovili su izložbeni prostor u kojem se predstavljaju i prodaju lokalni zanati. Ovaj izložbeni prostor je u potpunosti finansirao hotel, koji ne naplaćuje nikakve naknade za prodaju ovih ručno izrađenih predmeta.

Održiva kupovina:

- **Priština International Hotel:** Iako je njihova investicija u solarne panele još uvek u toku, ova ustanova daje prioritet kupovini lokalnih proizvoda, minimizirajući uticaje na transport i podržavajući lokalna preduzeća. Ova strategija naglašava njihovu posvećenost održivim praksama usmerenim na zajednicu.

7.4 UKUPNA PROCENA

Procena prakse održivosti među smeštajnim objektima na Kosovu otkriva sektor u tranziciji. Iako postoje značajni izazovi i ograničenja, postoje i obećavajući primeri dobre prakse koji ukazuju na rastuću svest i posvećenost održivosti.

Prednosti	Područja za poboljšanje
→ Posvećenost energetskej efikasnosti: Nekoliko preduzeća je izvršilo značajna ulaganja u obnovljive izvore energije, posebno u solarne panele, koji smanjuju troškove energije i uticaj na životnu sredinu. → Angažman lokalne zajednice: Mnoga preduzeća aktivno podržavaju lokalnu ekonomiju zapošljavajući stanovnike, kupujući lokalno proizvedenu robu i nudeći kulturna iskustva koja promovišu regionalnu baštinu. → Svest i početni koraci u upravljanju otpadom i vodama: Neki hoteli su počeli primenjivati efikasne prakse upravljanja otpadom i mere očuvanja vode, pokazujući proaktivan pristup upravljanju resursima.	→ Finansijske prepreke: Visoki početni troškovi i ograničen pristup zelenim kreditima ometaju šire usvajanje održivih praksi. Potrebno je više finansijskih podsticaja i mehanizama podrške kako bi se podstakla ulaganja u održivost. → Znanje i obuka: Postoji potreba za sveobuhvatnijim obrazovanjem i obukom o praksama održivosti i prednostima sertifikacija. NVO-i i vladine agencije mogu igrati ključnu ulogu u premošćivanju ovog jaza u znanju. → Razvoj infrastrukture: Unapređeno upravljanje otpadom i infrastruktura za tretman otpadnih voda su od suštinske važnosti, posebno u ruralnim i planinskim područjima gde su postojeće usluge neadekvatne. → Regulatorna podrška: Jači ekološki propisi i mehanizmi sprovođenja mogu dovesti do ujednačenijeg usvajanja održivih praksi u celom ugostiteljskom sektoru. → Podizanje svesti: Potrebna je šira diseminacija ne samo o važnosti usvajanja prakse održivosti, već i o dostupnim alatima i tehničkim i finansijskim resursima usmerenim na MSP-e.

U zaključku, dok je put ka održivosti u ugostiteljskom sektoru Kosova prepun izazova, dobre prakse identifikovane u ovoj proceni pokazuju potencijal za značajan pozitivan uticaj. Rešavanjem finansijskih, obrazovnih i infrastrukturnih prepreka i jačanjem regulatornih okvira, Kosovo može da podstakne održiviju i ekološki odgovorniju turističku industriju.

8. MOGUĆNOSTI PODRŠKE ODRŽIVOJ I ZELENOJ TRANZICIJI

Kosovo ima značajan potencijal da podrži održivu i zelenu tranziciju, koristeći svoje prirodne resurse, stratešku lokaciju i sektore u nastajanju, povezujući smeštajne objekte sa lokalnim lancem vrednosti kao što je poljoprivreda.

Evo nekoliko ključnih sektora i ideja za olakšavanje ove tranzicije:

Sektor	Problemi	Osnovna ograničenja	Mogućnosti	Akteri/Zainteresovane strane	Predložene intervencije
Obnovljiva energija i efikasnost	Visoki troškovi energije Oslanjanje na fosilna goriva Neefikasna upotreba energije Nestabilno snabdevanje energijom	Početni troškovi instalacije Nedostatak svesti i stručnosti	Solarni paneli Energetski efikasno osvetljenje Izolacija i bolji prozori Pametni hoteli	Vlasnici hotela i smeštaja/MSP Dobavljači solarnih panela i LED rasvete Preduzeća za izgradnju i renoviranje Kompanije za energetske efikasnost Fond za energetske efikasnost na Kosovu	Instalacija solarnih panela na krovovima u hotelima i smeštajnim jedinicama radi smanjenja troškova energije i oslanjanja na fosilna goriva. Upotreba LED rasvete za smanjenje potrošnje energije i troškova. Nadograditi izolaciju i ugraditi energetski efikasne prozore kako bi se minimizirali gubici u grejanju i hlađenju. Implementacija principa pametne kuće kako bi se optimizovalo korišćenje energije i poboljšala udobnost za goste.
Otpad i voda	Prekomerni otpad se šalje na deponije Velika potrošnja vode Ograničeni vodni resursi na Kosovu	Nedostatak efektivnih sistema upravljanja otpadom Ograničen pristup tehnologijama za uštedu vode Neadekvatni programi reciklaže i kompostiranja	Programi smanjenja otpada Očuvanje vode Sakupljanje kišnice	Menadžeri hotela i smeštaja Kompanije za upravljanje otpadom Stručnjaci za vodoinstalatore i zaštitu vode	Implementirati programe recikliranja i kompostiranja kako bi se smanjio otpad koji se šalje na deponije (npr. prerada korišćenog ulja za proizvodnju biodizela)
		Neefikasno korišćenje vode u smeštajnim objektima			Instalirati slavine sa malim protokom i toalete kako bi se smanjila potrošnja vode. Implementirati sisteme sakupljanja kišnice za prikupljanje i ponovno korišćenje kišnice za uređenje okoline i druge upotrebe koje nisu za piće.
Zelena gradnja	Ograničena održivost u zgradama Velika potrošnja energije	Visoki troškovi sertifikacije Nedostatak stručnosti u praksi zelene gradnje Ograničeno usvajanje sertifikata zelene gradnje Neefikasni projekti zgrada	Zeleni sertifikati Zeleni krovovi i zidovi	Vlasnici i menadžeri zgrada Građevinske kompanije Sertifikaciona tela	Nastojati dobiti sertifikate kao što je LEED kako bi se poboljšala održivost i tržišnost zgrada. Razviti zelene krovove i žive zidove kako bi se poboljšala izolacija i smanjio efekat urbanog toplotnog ostrva.
Održivi izvori i lanac vrednosti	Visok ugljenični otisak iz izvora hrane Velika količina otpada od ambalaže	Nedostatak svesti lokalnih proizvođača o održivim praksama Ograničen pristup lokalnim i organskim dobavljačima Visoki početni troškovi za ekološki prihvatljive proizvode Ograničena upotreba biorazgradivih i ekološki prihvatljivih proizvoda Velika količina otpada u lancu snabdevanja	Lokalna i organska hrana Ekološki proizvodi Ponovna upotreba sistema za snabdevanje	Poljoprivrednici i lokalni dobavljači Menadžeri hotela i restorana Sabirni centri za poljoprivredne proizvode Udruženja poljoprivrednika	Nabaviti hranu lokalno i organski kako bi se smanjio ugljenični otisak i podržali lokalni farmeri. Koristiti biorazgradive i ekološki prihvatljive proizvode u svakodnevnom radu. Implementirati sisteme ponovne upotrebe za pakovanje i zalihe od farmara do hotela, smanjujući otpad i promovisujući kružni lanac snabdevanja.
Proizvod / Iskustva	Nedostatak ekološki prihvatljivih opcija putovanja	Ograničena svest i stručnost u razvoju ekološki prihvatljivih paketa	Ekološki paketi	Turoperator Turističke agencije Vlasnici hotela i smeštaja	Ponuditi ekološke pakete putovanja i iskustva kako bi se privukli ekološki osvešteni turisti, posebno imajući u vidu

Sektor	Problemi	Osnovna ograničenja	Mogućnosti	Akteri/Zainteresovane strane	Predložene intervencije
	Slaba privlačnost za ekološki osveštene turiste	Ograničene ekološke mogućnosti putovanja Niska tržišnost ekološki prihvatljivih pakovanja			da je većina stranih turista iz EU gde je svest o okolini vrlo visoka.
Održive prakse	Slabo usvajanje praksi održivosti Ograničeno priznanje za održive napore	Visoki troškovi sertifikacije Ograničen pristup informacijama o sertifikatima održivosti Ograničeni prelazak na održive prakse Niska svest o prednostima održivosti	Sertifikati / etikete	Vlasnici i menadžeri preduzeća Sertifikaciona tela	Ohrabriti preduzeća da započnu tranzicioni put ka održivosti, uključujući traženje međunarodno priznatih sertifikata/eko-oznaka održivosti
Digitalna rešenja	Neefikasna upotreba resursa Visoki operativni troškovi	Visoki početni troškovi za digitalna rešenja Ograničena tehnička stručnost Ograničeno usvajanje digitalnih rešenja Velika potrošnja resursa	Angažman gostiju Sistemi upravljanja energijom Online rezervacije i upravljanje	Vlasnici hotela i smeštaja Provajderi tehnologije Konsultantske kompanije	Implementirati digitalna rešenja kao što su pametne kontrole prostorija i sistemi upravljanja na mreži kako bi se optimizovalo korišćenje resursa i poboljšala efikasnost. Implementirati digitalne sisteme upravljanja energijom za praćenje i optimizaciju korišćenja energije u realnom vremenu. Koristiti sisteme na mreži za smanjenje upotrebe papira i pojednostavljenje operacija.





9. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

9.1 ZAKLJUČCI

Procena oblasti intervencije održivog razvoja turizma na Kosovu otkriva sektor u ključnom trenutku. Raste svest i preduzimaju se značajni koraci na nacionalnom nivou kako bi se uskladili sa međunarodnim standardima i politikama EU. Neki smeštajni objekti počinju na svom putu ka održivoj praksi, ali je potrebna veća podrška. Nekoliko ključnih nalaza proizašlo je iz studije:

Nivo politike

Nacionalne politike koje podržavaju održivi razvoj turizma na Kosovu se razvijaju, ali se i dalje suočavaju sa nekoliko izazova. Vlada je postavila pravni i politički okvir sa Zakonom o turizmu, Programom Vlade 2015-2018 i Strategijom nacionalnog razvoja Kosova 2030, koji zajedno postavljaju jasne prioritete za razvoj i promociju turizma. Nedavno usvajanje Strategije Turizma Kosova sa vizijom do 2030. godine i Akcionog plana za godine 2024-2026 je izuzetna prekretnica. Ove politike naglašavaju poboljšanje infrastrukture, razvoj ruralnog i planinskog turizma, i usklađivanje sa standardima održivosti EU. Međutim, uprkos ovim okvirima, implementacija ostaje nedosledna i fragmentirana. Nedostatak resursa i nepotpuna operativnost Odeljenja za turizam, koji je sada deo Ministarstva industrije, preduzetništva i trgovine, odražava nedostatak stabilne institucionalne podrške za ovaj sektor.

Pristup Kosova održivom turizmu dodatno je komplikovan neadekvatnim sprovođenjem ekoloških propisa i ograničenim finansijskim podsticajima. Dok je Odeljenje za turizam odgovorno za kreiranje politike, ono se bori sa kapacitetima ljudskih resursa i efektivnim izvršenjem, često zbog preklapanja odgovornosti sa drugim agencijama. Štaviše, postojećim politikama nedostaju specifične šeme koje su isključivo usmerene na sektor turizma, što otežava razvoj prilagođenih inicijativa održivosti. Opštine poput Prištine, Peći i Prizrena razvile su svoje strategije naglašavajući održivost, ali je neophodan koordiniran nacionalni pristup da bi se povećao uticaj.

EU i međunarodne politike igraju ključnu ulogu u vođenju održivog razvoja turizma na Kosovu. Zeleni dogovor Evropske unije, Evropska agenda za turizam 2030-2050 i razne međunarodne obaveze kao što je Glazgovska deklaracija o klimatskim akcijama u turizmu pružaju snažan okvir za promicanje održivosti u turizmu. Ove politike naglašavaju potrebu za zelenom i digitalnom tranzicijom, otpornošću i inkluzivnošću u sektoru turizma. Oni podstiču usvajanje zelenije prakse, principa cirkularne ekonomije i smanjenje uticaja na životnu sredinu kroz posebne akcione planove i mehanizme finansiranja. Kosovo, koje teži ka integraciji u EU, svoju politiku usklađuje sa ovim međunarodnim standardima. Međutim, izazov ostaje u efektivnoj implementaciji i lokalnom prilagođavanju ovih sveobuhvatnih politika kako bi se uklopile u specifičan kontekst Kosova.



Opcije zelenog finansiranja i mehanizmi finansiranja

Dostupnost opcija zelenog finansiranja i finansijskih mehanizama je od vitalnog značaja za podršku održivoj tranziciji turističkog sektora Kosova. Nacionalne banke i finansijske institucije kao što su ProCredit Bank i Raiffeisen Bank nude zelene kredite koji imaju za cilj promovisanje energetske efikasnosti, ulaganja u obnovljivu energiju i druge održive prakse među malim i srednjim preduzećima i domaćinstvima. Uprkos ovim ponudama, prihvatanje je i dalje ograničeno zbog visokih početnih troškova i nedostatka svesti među vlasnicima preduzeća. Kreditno-garantni fond Kosova (KGFK) pruža dodatnu podršku nudeći garancije za kredite MSP angažovanim u održivim projektima, čime se ublažavaju rizici za zajmodavce i povećava pristup finansijama. Međutim, postoji potreba za više prilagođenim finansijskim proizvodima i podsticajima kako bi se konkretno bavili jedinstvenim izazovima sa kojima se suočava turistički sektor u svojoj zelenoj tranziciji.

Međunarodni i multilateralni mehanizmi finansiranja dodatno jačaju finansijski pejzaž za održivi turizam na Kosovu. Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) podržava projekte energetske efikasnosti i smanjenja ugljenika kroz objekte kao što su sredstva za finansiranje zelene ekonomije (GEFF) i Program podrške konkurentnosti malih i srednjih preduzeća. Ovi programi nude zajmove, grantove i tehničku pomoć kako bi pomogli malim i srednjim preduzećima da se pridržavaju direktiva EU o zaštiti životne sredine i poboljšaju svoju konkurentnost. Osim toga, donatorske inicijative poput PPSE projekta Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC) i FEGO projekta Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju pružaju vitalnu podršku za zelene poslovne prakse i razvoj ruralnog turizma. Uključivanje međunarodnih organizacija poput UNDP-a i GIZ-a u promovisanju prakse održive i cirkularne ekonomije dodatno poboljšava okvir podrške.

Procena spremnosti

Procena spremnosti smeštajnih objekata na Kosovu otkriva raznolik pejzaž u pogledu praksi održivosti i nivoa usvajanja. Sveobuhvatan pregled odabranih objekata pokazuje da iako su neki hoteli i pansioni počeli integrisati mere održivosti kao što su energetska efikasnost, upravljanje otpadom i očuvanje vode, postoje značajne razlike u implementaciji. Urbane oblasti kao što je Priština pokazuju veći stepen spremnosti sa više ustanova koje usvajaju zelene prakse u poređenju sa ruralnim područjima, barem kada intervencije zahtevaju veće investicije.

Postoje značajni primeri dobre prakse unutar sektora. Nekoliko smeštajnih objekata uspešno je implementiralo održive inicijative, kao što su nabavka lokalnih proizvoda, smanjenje upotrebe plastike i uključivanje u projekte turizma u zajednici. Ovi primeri ističu potencijal za šire usvajanje zelenih praksi ako su podržane adekvatnom obukom i finansijskim podsticajima.

Međutim, nekoliko prepreka i dalje ometa šire usvajanje održivih praksi. Visoki početni troškovi i ograničen pristup opcijama zelenog finansiranja predstavljaju značajne finansijske prepreke za mnoge ustanove. Nadalje, postoji značajna potreba za boljom edukacijom i obukom o praksama održivosti među hotelskim operaterima i osobljem, kao i prednostima sertifikata. Mnogi vlasnici preduzeća i dalje nisu svesni dostupnih sertifikata održivosti i njihovih prednosti. Pored finansijskih prepreka i prepreka znanja, neadekvatno upravljanje otpadom i infrastruktura za tretman otpadnih voda, posebno u ruralnim područjima, predstavljaju značajne izazove. Odsustvo snažnih regulatornih okvira i mehanizama za sprovođenje dalje ometa jednoobrazno usvajanje održivih praksi u celom sektoru. Motivacija za usvajanje održivih praksi često se u velikoj meri oslanja na eksterno finansiranje ili subvencije, što izaziva zabrinutost oko dugovečnosti ovih inicijativa bez kontinuirane finansijske podrške. Ukupna procena naglašava potrebu za ciljanim intervencijama za rešavanje nedostataka u znanju i finansijskih prepreka.

9.2 PREPORUKE

Za podsticanje održivije i ekološki odgovornije turističke industrije na Kosovu, predlažu se sledeće preporuke:

Ojačati politiku, strateško planiranje i regulatorni okvir:

- Bliže uskladiti nacionalne turističke politike sa EU i međunarodnim standardima kako bi se osigurao kohezivan i efikasan pristup održivom razvoju turizma, uključujući zelenu i digitalnu tranziciju
- Uspostaviti posebnu jedinicu unutar vlade koja će nadgledati implementaciju politike održivog turizma i osigurati doslednu i efikasnu primenu.
- Razviti jasne akcione planove sa merljivim ciljevima i vremenskim rokovima za praćenje napretka i prilagođavanje strategija prema potrebi.
- Uspostaviti snažne ekološke propise i mehanizme sprovođenja kako bi se osiguralo jednoobrazno usvajanje održivih praksi. Podsticanje formalne registracije, kategorizacija svih smeštajnih objekata i pružanje podsticaja za usklađenost mogu pomoći u poboljšanju tačnosti podataka i pružiti jasniju sliku turističkih trendova u zemlji.

Povećati finansijsku podršku i podsticaje:

- Razviti i promovisati pristupačne opcije zelenog finansiranja za MSP u sektoru turizma, kao što su zeleni krediti i grantovi posebno dizajnirani da podrže održive prakse.
- Ponuditi finansijske podsticaje za sprovođenje mera energetske efikasnosti u malim smeštajnim objektima. Veći projekat koji obezbeđuje subvencije ovim ustanovama može značajno poboljšati njihovo usvajanje održivih praksi, što će dovesti do značajnog smanjenja potrošnje energije i uticaja na životnu sredinu.
- Povećati državni budžet za razvoj turizma.

Podržati razvoj infrastrukture:

- Investirati u infrastrukturu koja podržava održivi turizam, kao što su postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, infrastruktura i usluge upravljanja otpadom i obnovljivi izvori energije, posebno u ruralnim i planinskim područjima.
- Osigurati da su smeštajni prostori povezani na adekvatne sisteme upravljanja otpadnim vodama. Ovo će osigurati da se otpadne vode efikasno tretiraju, smanjujući zagađenje životne sredine i promovišući održivu upotrebu vode, posebno u ruralnim područjima.
- Stvoriti nacionalni sistem reciklaže kako bi se olakšala bolja segregacija otpada i prakse recikliranja unutar smeštajnih jedinica.
- Osigurati da novi infrastrukturni projekti uključuju kriterije održivosti od faze njihovog dizajna i da su usklađeni sa ciljevima očuvanja životne sredine.

Povećati svest i obuku:

- Pokrenuti ciljane kampanje podizanja svesti za edukaciju vlasnika preduzeća i menadžera o prednostima održivosti i principa cirkularne ekonomije. Ovo može uključivati radionice, seminare i partnerstva sa nevladinim i međunarodnim organizacijama.
- Podsticati i podržavati usvajanje međunarodno priznatih sertifikata održivosti i ekoloških oznaka, pružajući finansijsku i konsultantsku podršku za postizanje ovih standarda.
- Bolje uskladiti nastavne planove i programe za kurseve i diplome vezane za turizam i ugostiteljstvo kako bi se poboljšala pitanja i prakse održivosti.
- Pokrenuti informativnu kampanju za edukaciju lokalnog stanovništva i turista o pravilnom odlaganju otpada kako bi se održala čistoća i poboljšalo iskustvo posetioca.

Iskoristiti lokalne resurse i cirkularnu ekonomiju:

- Promovisati integraciju lokalnih resursa u turističke usluge povezivanjem lokalnih proizvođača sa hotelima i smeštajem. Ovo može poboljšati održivi ruralni razvoj i smanjiti ekološki otisak turističkog sektora.
- Podržati razvoj lokalnih lanaca vrednosti podsticanjem održivih poljoprivrednih praksi i stvaranjem sinergije između turizma i lokalnih poljoprivrednih zajednica.

Podsticanje saradnje zainteresovanih strana:

- Unaprediti komunikaciju i saradnju među ključnim akterima, uključujući vladina tela, privatni sektor, nevladine organizacije i lokalne zajednice. Efikasno angažovanje zainteresovanih strana može olakšati razmenu najboljih praksi i inovativnih rešenja.
- Razviti sveobuhvatnu bazu podataka hotela i smeštaja, uključujući standarde i kapacitete, za poboljšanje upravljanja sektorom i podršku turističkim operaterima.

Promovisati digitalnu tranziciju:

- Podsticati usvajanje digitalnih alata i tehnologija koje poboljšavaju održivost, kao što su online platforme za upravljanje resursima, digitalni marketing za eko-turizam i pametna rešenja za korišćenje energije i vode.
- Obezbediti obuku i resurse turističkim preduzećima kako bi im pomogli da efikasno integrišu digitalne tehnologije u svoje poslovanje. Adresiranjem ovih preporuka, Kosovo može izgraditi otporniji i održiviji sektor turizma koji ne samo da povećava njegovu konkurentnost, već i pozitivno doprinosi očuvanju životne sredine i razvoju lokalne zajednice.

BIBLIOGRAFIJA

Nacionalni dokumenti i izveštaji

Pravni dokumenti i izveštaji

- Administrativno uputstvo (MTI) - br. 19/2013 za regulisanje i razvoj sistema ocenjivanja smeštaja. (<https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=8668>)
- Američka privredna komora (2021). Spotlight industrije: Ugostiteljstvo.
- Burcu Tuncer, Paolo Facco, Evita Hegmann, Besnik Krasniqi (2023) Cirkularna ekonomija na Kosovu, Berlin: Adelphi Consulting (projekat koji finansira GiZ).
- Akcioni plan grada Prištine Zeleni grad 2021
- D4D (2017) Razvoj turizma kroz efikasne politike i zakone Identifikacija potencijalnih koraka reforme politike turizma i zakonodavstva Institut demokratija za razvoj br. 10. https://d4d-ks.org/wp-content/uploads/2017/07/D4D_PI_10_ENG_WEB.pdf
- Fidelity konsalting doo Podgorica (2020). Studije o preprekama i mogućnostima poslovanja u regionu Studija br.1 Perspektive za sektor putovanja i turizma na Zapadnom Balkanu u 2020. (uticaj pandemije koronavirusa)<https://www.wb6cif.eu/wp-content/uploads/2020/11/WB6-CIF-Study-Prospects-for-Travelling-and-Tourism-Sector-in-the-Western-Balkans-in-2020.pdf>
- Vlada Kosova (2020) KONCEPT ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE RAZVOJA 2030.
- https://prishtinaonline.com/uploads/strategjia_e_turizmit_dkr_komuna_e_prishtines.pdf
- Komuna e Prishtinës. "Strategjia e zhvillimit të turizmit"
- Agencija za statistiku Kosova. „Serija 3: Ekonomska statistika, Statistika hotela ”
- Krasniqi, B. (2022) ANALIZA LANCA VREDNOSTI RECIKLAŽE NA KOSOVU. Privredna komora Kosova/GiZ.
- ZAKON br. 04/L-176 O TURIZMU (https://cps.rks-gov.net/wp-content/uploads/2020/09/LAW_No._04_L-176_ON_TOURISM.pdf)
- Zakon br. 03/L-027 o boravišnoj taksi u hotelskim i turističkim objektima (http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=318&Itemid=28&lang=en)
- Ministarstvo regionalnog razvoja (STRATEGIJA REGIONALNOG RAZVOJA 2020-2030)
- Posthumus (2016) Primena multiplikatora na turizam na Kosovu Kako je projekat PPSE razvio multiplikatore za izveštavanje o širim uticajima intervencija (https://beamexchange.org/uploads/filer_public/90/5e/905eeba5-a5af-43c1-b396-c07be19479ee/applying_multipliers_to_tourism_in_kosovo_compressed.pdf).
- PPSE (2019) ISTRAŽIVANJE STRANE PONUDE TURIZMA KOSOVA 2019 (https://ppsekosovo.org/file/repository/Kosovo_Tourism_Supply_Side_Survey_2020_ENG.pdf)
- Izveštaj o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu (SEA) Plan razvoja opštine Prizren 2025 (nacrt) (https://unhabitat-kosovo.org/wp-content/uploads/2019/06/SEA_Prizren_draft_786745.pdf).

Istraživački dokumenti

- Bajrami, H., & Bellaqa, B. (2020). Uticaj održivog razvoja turizma na ekonomiju: studija slučaja Kosovo. *International Journal of Finance & Banking Studies* (2147-4486), 9(3), 112-120.
- Bushi, F., Kovači, I., & Tahiri, A. (2020). Razvoj hotelskog turizma na Kosovu. *Acta Universitatis Danubius. Œconomica*, 16(6).
- Dzogovic, A., & Koteski, C. (2018). Razvoj urbanog (gradskog) turizma na Kosovu. *International scientific journal Micro Macro & Mezzo Geo Information*, (10), 38-45.
- Gössling, S., Humpe, A., & Sun, Y.-Y. (2024). On track to net-zero? Velika turistička preduzeća i klimatske promene. *Tourism Management*, 100, 104842. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2023.104842>
- Humolli, F., Morar, C., Krasniqi, F., & Bulliqi, S. (2023). Međuodnos prirodne raznovrsnosti sa turizmom na Kosovu. *Open Geosciences*, 15(1), 20220579.
- Kennell, J., Chaperon, S., Segota, T. i Morrison, A. (2020) PROCENA I PREPORUKE POLITIKE TURIZMA ZAPADNOG BALKANA. Sarajevo: Savet za regionalnu saradnju.
- Krasniqi, S. (2018). Održivi razvoj turizma u turističkom regionu Peći. *Specialty Journal of Humanities and Cultural Science*, 3(2), 4-12.
- Kuq, B., Elezaj, E., & Hasanaj, P. (2020). Razvoj alternativnog turizma u regionu Kosovo-Peć. *Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management*, 8(1), 93-101.
- Nakije, K. (2013). Investicije i održivi razvoj turizma na Kosovu. Na 1. međunarodnoj konferenciji „Istraživanje i obrazovanje – izazovi ka budućnosti.
- Sallahu, S. (2022). Značaj turističke industrije na Kosovu sa dokazima iz ruralnih područja opštine Priština. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 66(4), 385-393.
- Tahiri, A., Kovači, I., & Trajkovska Petkoska, A. (2022). Održivi turizam kao potencijal za promociju regionalnog nasleđa, lokalne hrane, tradicije i raznolikosti – slučaj Kosova. *Sustainability*, 14(19), 12326.
- Tase, M., & Lulaj, E. (2022). Uticaj percepcije na turizam: Ekonometrijska analiza uticaja i mogućnosti za ekonomski i finansijski razvoj u Albaniji i na Kosovu. *Sustainability*, 14(13), 7659.
- Thaqi, K. (2014). Investiciona klima i uloga dijaspore u ekonomskom razvoju, finansijski i fiskalni podsticaji za Kosovo.

Veb stranice i linkovi

- <https://www.destinationkosovo.com/stats>
- Portal EU za finansiranje i tendere: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/home>

Zemlje proširenja - statistika turizma Eurostat

- https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Enlargement_countries_-_tourism_statistics&oldid=627762
- https://askdata.rks-gov.net/pxweb/en/ASKdata/ASKdata__Tourism%20and%20hotels__Treguesit%20vjetor/ht03.px/

Međunarodni i EU dokumenti

- Savet Evropske unije. (2021). Turizam u Evropi tokom naredne decenije: održiv, otporan, digitalan, globalan i društveni. Zaključci Saveta (usvojeni dana 27/05/2021). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/-TA-g-2020-0169_EN.html
- Savet Evropske unije. (2022). Evropska agenda za turizam 2030 – zaključci Saveta (usvojeno dana 01/12/2022).
- Evropska komisija (2019). COM(2019) 640 - Evropski zeleni dogovor.
- Evropska komisija (2020). Evropska turistička konvencija. <https://ec.europa.eu/news-room/growth/items/687601/en>
- Evropska komisija (2022). Tranzicioni put za turizam. <https://data.europa.eu/doi/10.2873/344425>
- Evropska komisija (2023). Pregled politike turizma EU. https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/tourism/policy-overview_en
- Evropski parlament. (2020b). Izjava članova Radne grupe za turizam Evropskog parlamenta povodom Evropske turističke konvencije (12.10.2020.).
- Evropski parlament. (2021). Rezolucija Evropskog parlamenta od 25. marta 2021. o uspostavljanju strategije EU za održivi turizam (2020/2038(INI)).
- Evropska komisija (2023). Vodič o EU finansiranju turizma. https://single-market-economy.ec.europa.eu/-sectors/tourism/eu-funding-and-businesses/funding-guide_en
- Radni dokument osoblja EU Komisije: Izveštaj o Kosovu* 2023 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/760aacca-4e88-4667-8792-3edo8cdd65c3_en?filename=SWD_2023_692%20Kosovo%20report_o.pdf
- Svetska turistička organizacija. (2023). Klimatske akcije u sektoru turizma – Pregled metodologija i alata za merenje emisija gasova sa efektom staklene bašte. Svetska turistička organizacija (UNWTO). <https://doi.org/10.18111/9789284423927>

PROCENA OBLASTI INTERVENCIJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA NA KOSOVU



ODRŽIVO TURIZMA



Razradili
Issa Torres, Besnik Krasniqi i Virtyt Gacaferri

Oktobar 2024